

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКАРПАТСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут
ФІЛОСОФІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Серія «ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР»
Випуск 6

Р. А. Офіцинський

Європейська та євроатлантична інтеграція України. Соціальний аспект

Навчальний посібник

Ужгород

2007

ББК 66.4 (4 УКР)
УДК 316.4.063.3/4(4)
О-91

*Рекомендовано до друку вченою радою
Закарпатського державного університету
(протокол № 2 від 18 жовтня 2007 р.).*

Редакційна колегія серії:

Ф.Г.Ващук	- доктор технічних наук (<i>голова редакційної колегії</i>)
І.В.Артёмов	- кандидат історичних наук (<i>відповідальний редактор</i>)
В.Д.Бондаренко	- доктор філософських наук
З.С.Варналій	- доктор економічних наук
С.В.Віднянський	- доктор історичних наук
І.І.Вовканич	- доктор історичних наук
І.Ф.Король	- доктор історичних наук
О.М.Майборода	- доктор історичних наук
Р.А.Офіцинський	- доктор історичних наук
О.С.Передрій	- кандидат економічних наук
С.Д.Федака	- доктор історичних наук

Рецензенти:

доктори історичних наук, професори **В.Є.Задорожний** та **С.Д.Федака**.

ISBN 978-966-8266-80-5

© Р.А.Офіцинський, 2007

© Закарпатський державний університет
Навчально-науковий Інститут філософії
та євроінтеграційних досліджень, 2007

© Поліграфцентр «Ліра», 2007

ЗМІСТ

Передмова	5
МОДУЛЬ I. Інтеграційний потенціал України	12
Тема 1. Підстави утвердження України в Європі	13
I. Тези лекції	13
II. Завдання для самостійної роботи	57
III. Додаткова література	57
Тема 2. Західна дилема сучасної України	59
I. Тези лекції	59
II. Завдання для самостійної роботи	85
III. Додаткова література	85
IV. Модульний контроль	86
МОДУЛЬ II. Соціальне відлуння вестернізації України	87
Тема 3. Напрями співпраці України з НАТО	88
I. Тези лекції	88
II. Завдання для самостійної роботи	112
III. Додаткова література	113
Тема 4. Прагнення України членства в ЄС	114
I. Тези лекції	114
II. Завдання для самостійної роботи	160
III. Додаткова література	160
IV. Модульний контроль	161
МОДУЛЬ III. Соціокультурна складова європейської та євроатлантичної інтеграції України	162

Тема 5. Якість людського капіталу України	163
I. Тези лекції	163
II. Завдання для самостійної роботи	220
III. Додаткова література	220
IV. Модульний контроль	221
ПІСЛЯМОВА	222
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА	232
ДОДАТКИ	237
Організація Північноатлантичного договору	237
Європейський Союз	266
Європейська соціальна хартія	271

ПЕРЕДМОВА

Інтеграція до європейських і євроатлантичних структур (європейський вибір) є стратегічним курсом зовнішньої та внутрішньої політики сучасної України. Насамперед ідеться про її повноцінне входження до західної цивілізації шляхом вступу у взаємопов'язані міжурядові та наднаціональні об'єднання — Організацію Північноатлантичного договору (НАТО) і Європейський Союз (ЄС), які перебувають на вістрі світового прогресу з усіх точок зору. Приміром, шість держав «Великої вісімки» входять до НАТО (без Японії та Росії), а чотири — в ЄС.

Цьому слугує накопичений Україною досвід активної участі в міжнародних відносинах, включно з членством в Організації Об'єднаних Націй (з 1945 р.), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (1992), Раді Європи (1995), а також регіональних об'єднаннях — Організації Чорноморського економічного співробітництва (1994), Організації за демократію та економічний розвиток — ГУАМ (2001), Центральноєвропейській ініціативі (1996), Ініціативі зі співробітництва у Південно-Східній Європі (2001), Спільноті демократичного вибору (2006).

Від самого старту незалежності України «поле дії вітчизняної дипломатії нагадувало тунель, в кінці якого бриніло одне-єдине світло — Європа»¹. Як далі влучно зауважив колишній міністр закордонних справ Анатолій Зленко, дипломатичне визнання і членство у ОБСЄ (1992) були свідомством про народження України як учасника міжнародних відносин, вступ у Раду Європи (1995) — атестатом зрілості, членство в ЄС і НАТО стане дипломом про вищу освіту.

¹ Зленко А. Дипломатія і політика: Україна в процесі динамічних геополітичних змін. — Харків: Фоліо, 2003. — С. 22.

Але, за словами А. Зленка, в 1990-х рр. точно не знали, як далеко до того світла. Для одних європейське покликання означало ризикий історичний поворот у бік Європи, для других — власний український шлях на європейсько-азійській межі, для третіх — відновлення радянської держави «під європейським соусом».

Від самого початку керівництво стратегією вступу України в НАТО і ЄС здійснює глава держави — президент, а уряд забезпечує її реалізацію, в т. ч. сприятливе інформаційне середовище. Не випадково розпорядженням Кабінету міністрів 25 липня 2007 р. схвалено нову концепцію Державної цільової програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008–2011 рр.

Досі чинними є державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004–2007 рр., затверджені указом президента 13 грудня 2003 р. На інформаційну складову виділялося більше 5 млн. грн. щороку. Відповідні питання окремо висвітлюються на Інтернет-сторінках органів виконавчої влади і державної періодики, а також усіма державними телерадіокомпаніями. Проте частка останніх у телерадіоінформаційному просторі становила тільки 4 %.

У квітні 2003 р. Міністерство закордонних справ України уточнило понятійний апарат і визначило три основні напрями зовнішньої політики України: розвиток двосторонніх міждержавних відносин, європейська інтеграція, багатостороння дипломатія. Європейська інтеграція означала політичне та інституційне зближення з ЄС, адаптування українського законодавства до норм ЄС і Ради Європи, а також поглиблення відносин з НАТО. Кінцевою метою євроінтеграційної політики визначався вступ до НАТО і ЄС, а органічною частиною — приєднання до Світової організації торгівлі (СОТ).

Проте в дипломатичній практиці та науковому лексиконі України розрізняли дві спільнокореневі похідні від одного і того ж поняття: європейську інтеграцію (як ключовий пріоритет з метою вступу до Європейського Союзу) і євроатлантичну інтегра-

цію (поступове влиття до НАТО через щорічні цільові плани і приєднання до Плану дій щодо набуття членства). Цікаво, що з тактичних міркувань представники правлячої верхівки України замість слів «вступ у НАТО» набагато частіше вживали алегоричний вислів «євроатлантична інтеграція»¹ або ж розмите «євроатлантичне співробітництво».

Варто зазначити, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в Європі також існувало кілька «східних» інтеграційних проєктів: Співдружність незалежних держав (СНД), Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ), Союзна держава Росії та Білорусі, Євразійська економічна співдружність (ЄврАзЕС) і Єдиний економічний простір (ЄЕП). Але 1993 р. постановою Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України» тільки вступ в Євросоюз проголошено «перспективною метою». Угоду про партнерство і співпрацю Україна підписала з ЄС 14 червня 1994 р. Вона була розрахована на десять років (до 2008 р.) і вступила у дію 1998 р.

З того часу Україна не раз ставила питання про асоційоване членство, а 31 травня 2002 р. Президент України назвав своє щорічне звернення до парламенту «Європейський вибір», де намітив домогтися його до 2007 р.

Запекла боротьба за контроль над Україною була прямо пов'язана з транспортуванням енергоносіїв з Росії та держав Середньої Азії в країни Європейського Союзу (75 % нафти і 35 % газу). Тобто східна (російська) інтеграція слугувала Україні радше вторинним геополітичним контрастом, аніж притягальним магнітом. Домінувала мрія жити в нормальній країні без глобальних амбіцій, але з європейським рівнем життя.

Як бачимо, уже півтора десятиліття в Європі мирно співіснують два інтеграційні центри — Брюссель і Москва. Проте готовність правової системи України до інтеграційних процесів на За-

¹ Дет.: Палій О. Навіщо Україні НАТО? – Київ: Дніпро, 2006. – 144 с.

хід чи на Схід досі залишається проблематичною через відсутність конституційного механізму приєднання до міждержавного союзу. А він притаманний країнам-кандидатам ЄС. Однак нині чітко сформована безальтернативна історична перспектива для України — повноцінне включення в політичну, економічну, соціокультурну і оборонну структури західної цивілізації.

У сучасних дослідженнях нерідко використовують контент-аналіз — системну кількісну обробку, оцінку та інтерпретацію форми і змісту великого масиву інформаційних джерел. Простежена частота появи у тексті певних сюжетів спонукала вчених, зокрема, до висновку: проблема європейського вектору є центральною у політичному курсі України за весь період першого десятиліття незалежності (1991–2001)¹.

На двосторонньому рівні Україна вибудувала стратегічне партнерство з трьома країнами: супердержавою США, сусідами Росією і Польщею. А з метою просування у своєму регіоні європейських цінностей вона проводить активну багатосторонню політику в рамках універсальних і регіональних міжнародних організацій. Тому важливим підсумком перших шести років незалежності стало входження України до ОБСЄ (1992) і РЄ (1995), а також започатковані партнерські відносини з ЄС (1994) і НАТО (1997).

Європейський вибір України — знакова подія, визначальна для найближчих десятиліть. Це засвідчив суспільний консенсус. Лише інколи маргінальними політичними силами дискутується питання про європейську чи євразійську інтеграцію. Можливого третього шляху взагалі не визначено.

Позаяк євроінтеграція проявляється у внутрішній трансформації, то досі в документах ЄС щодо України відсутні слова «інтеграція», а лише «привітання» декларативних прагнень офіцій-

¹ Андрущенко Т. Європейська політика України: проблеми формування та реалізації: Автореф. дис... канд. політ. наук. — Харків, 2003. — С. 8-9.

ного Києва і дозвіл врешті-решт реалізувати свій потенціал. Не випадково в 2004 р. навіть з'явився своєрідний міжнародний рух на підтримку членства України в Європейському Союзі — Yalta European Strategy (YES).

Зауважимо присутність у цих процесах потужного інтелектуального струменя теоретиків, пропагаторів і прибічників «європейської ідентичності».

З нашої точки зору, поняття «європейська ідентичність» служить означенням парадигми, що виказує не стільки напрям наукового осмислення, скільки темпорально локалізовані пануючі настрої та практичні дії. Для встановлення їхньої достовірності документальна інтерсуб'єктивна перевірка навіть не є вирішальною, а допоміжною, позаяк історичні факти стосуються життя нинішнього покоління і активно підтримуються ним також і на рівні усної історії.

Ідеться про два взаємно переплетених процеси поширення культурно-історичної традиції, пов'язаної з назвою «Європа». Культурна експансія задіяла природні відцентрові сили, а культурна орієнтація — штучні доцентрові. Але в обох випадках у нашому історичному часі периферія (Україна) міцно пов'язується з цивілізаційним центром.

Свого часу автор цих рядків запропонував європейську парадигму для дослідження історичного розвитку незалежної України, де постсоціалістична модернізація суспільства корегується через інформаційно-аналітичні, дипломатичні та зовнішньоекономічні інструменти розвинутих країн¹.

Європейська парадигма де-факто лежить в основі низки колективних та індивідуальних праць, у тому числі компаративних. В останні роки навіть спостерігається монографічна злива у зв'яз-

¹ Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (На матеріалах періодики Заходу). — Київ: Ін-т історії України НАНУ – Ужгород: Гражда, 2005. — 468 с.

ку з безпосереднім межуванням України з ЄС і НАТО¹. 1 травня 2004 р. членами Європейського Союзу офіційно стали Польща, Словаччина, Угорщина, 1 січня 2007 р. — Румунія. У НАТО вони вступили раніше: Угорщина і Польща — 12 березня 1999 р., Словаччина і Румунія — 2 квітня 2004 р.

В історіософії незалежної України беззаперечно домінує європейська парадигма. Усі притаманні їй компоненти присутні у чималій науковій продукції. У той же час маловпливове євразійство представлене поодинокими пропагаторами, котрим надалі навряд чимось зарадить поетапне перетворення західного українського кордону на східний європейський у 1999–2007 рр.

Метою пропонованого посібника є розкриття соціальних тенденцій та закономірностей доленосного для західної цивілізації «повернення України в Європу». У цілому йдеться про важливий пласт соціальної та політичної історії України (грудень 1991 – вересень 2007).

У центрі аналізу український соціум і його політична еліта, наділена державною владою. Обнесені мурами геополітичного простору, вони несподівано опиняються перед вибором епохальної значимості.

За методологічну підвалину беремо не формаційний або цивілізаційний, а соціокультурний підхід. Соціокультурна детермінанта спонукає в полікаузальному аспекті враховувати вплив економічних, культурно-національних, морально-психологічних, духовно-ментальних, ціннісно-орієнтаційних факторів на домінує в перехідному суспільстві явища і феномени.

¹ Горенко О. Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та Україна. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2002. – 170 с.; Брежнева Т., Їжак О., Шевцов А. Євроатлантична інтеграція України. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – 160 с.; Ковальова О. Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європ. вибір України. – Київ: Ін-т політ. і етнонац. досл. НАНУ, 2003. – 338 с.; Малиновська О. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС. – Київ: Бланк-Прес, 2004. – 172 с. та ін.

Ключовим історичним джерелом виступає сукупність наукових, науково-популярних і публіцистичних текстів, розміщених у вітчизняних і зарубіжних медіа (книгах, газетах, журналах, радіо, телебаченні, інтернеті), в яких зафіксовані характерні для досліджуваної ситуації уявлення про стан держави і суспільства, засади здійснюваних перетворень у незалежній Україні.

Джерельну базу становлять офіційні дипломатичні документи, міждержавні договори, різноманітні угоди між країнами на урядових і міжвідомчих рівнях, а також матеріали періодики.

Один лише приклад. Щорічні звіти державного департаменту США (2002–2007) є найбільш повним оглядом зусиль урядів країн світу. Посольство США в Україні на своєму сайті (kiev.usembassy.gov) розмістило витяги стосовно України в перекладі українською мовою. Маємо на увазі такі документи, як Звіт про дотримання прав людини; Підтримка прав людини і демократії; Звіт про свободу віросповідання; Доповідь про торгівлю людьми. Це кількості насичених фактами сторінок про українську дійсність початку ХХІ ст.

Всього із запропонованої теми автор оприлюднив двадцять наукових праць у різних фахових виданнях. Апробацію посібника здійснено також при викладанні спецкурсу в Ужгородському національному університеті.

Модуль І

ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ

Перші дві теми являють собою групу споріднених питань, які об'єднуються у межах першого модуля.

Тема 1. Підстави утвердження України в Європі.

- § 1. Порівняльні соціально-економічні параметри.
- § 2. Співмірність соціальних систем.
- § 3. Ступінь комунікаційної інтегрованості.

Тема 2. Західна дилема сучасної України.

- § 1. Інтеграційні кроки (1991–2004).
- § 2. Рецидиви колоніального менталітету (2005–2006).
- § 3. Консолідація правлячої еліти (2007).

У результаті вивчення першого модуля студенти повинні розвинути самостійні вміння і навички:

- виявляти рушійні сили конкретного історичного процесу;
- опрацювати джерела й аналізувати підходи різних дослідників;
- розглядати події історії України в контексті поступу світової цивілізації;
- визначати роль і місце кожного феномену, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки і закономірності його протікання;

- оцінювати ступінь вірогідності подій, явищ, процесів, критично узагальнюючи наявний фактичний матеріал;
- виступати публічно (усно й письмово) з наукової проблематики, послідовно і логічно викладати матеріал.

Тема 1. ПІДСТАВИ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНИ В ЄВРОПІ

І. ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

- § 1. Порівняльні соціально-економічні параметри
- § 2. Співмірність соціальних систем
- § 3. Ступінь комунікаційної інтегрованості

Як відомо, на президентських виборах 2004 р. всередині та за межами України розіграли карту поділу електорату за його вибором між орієнтацією на Європу чи інтеграцією із Росією. Президент Володимир Путін порівняв Україну і Росію зі східною та західною Німеччиною, сигналізуючи, що колоніальні настрої більшості росіян суттєво не змінилися. Те, що голоси були майже рівномірно поділені в межах української нації, наштовхнуло визначного американського історика Марк фон Гагена на думку, що за півтора десятиліття незалежності простір в Україні для інакшого майбутнього вельми розширився¹.

¹ Гаген, Марк фон. Повертаючися до історії України // Критика. – 2007. – Ч. 6.

§ 1. Порівняльні соціально-економічні параметри

Свого часу доповідь Центрального розвідувального управління США (1993) про апокаліптичне становище в незалежній Україні не була найбільш резонансним, але найавторитетнішим прогнозом сепаратизму і братовбивчого конфлікту. До речі, того ж року під час найгострішої політичної кризи, британський посол у Києві Саймон Хіманс нагадав про «парадокс джмеля». Згідно із законами аеродинаміки, джміль не може літати, однак літає. За багатьма політологічними ознаками серце незалежної України давно вже мало зупинитися, проте вона спокійно існувала. І закрила найновіший історичний період президентськими виборами 2004 р., точніше — Помаранчевою революцією.

За прогнозами Deutsches Bank 1990 р. Україна посіла найвищу позицію щодо економічного майбуття у випадку здобуття незалежності¹. Однак у 1993 р. ЦРУ вже прогнозувало громадянську війну.

Не справдилися ні рожеві мрії, ні чорні пророцтва. Незалежна Україна запам'яталася і найгіршим (найвищою інфляцією, найбільшою нелегальною економікою, захмарною корупцією, величезною демографічною кризою, найнижчою довірою населення до влади), і найліпшим (добровільною демілітаризацією і ядерним роззброєнням, демократичними процедурами передачі державної влади, найвищим економічним ростом). Втім, обсяг промислового виробництва України за підсумками 2006 р. становив 100,8 % до 1990 р., а сільськогосподарського — лише 63 %.

В імпровізованій дискусії 2003 р., спровокованій журналом «Критика», взяли участь знані україністи. Образ України

¹ Грицак Я. Страсті за націоналізмом. – Київ: Критика, 2004. – С. 179, 182.

«між Заходом і Сходом» тоді став найчастіше уживаною метафорою у національній історіографії, яка димовою завісою маскувала «бажання потрапити на великосвітський бал багатих європейських родичів»¹. Привабливе гасло «повернення до Європи», вживане вітчизняними інтелектуалами, легко запам'ятовувалося, проте не враховувало те, що радянська модель істотно ґрунтувалася на європейській основі, і виключало значно давнішу взаємодоповнюваність Східної та Західної Європи². Фігурально кажучи, теперішній Львів належить до півної культури, що простягається до Бельгії, але, водночас, і до горілчаної, що сягає Владивостока. Тому українці нерідко п'ють горілку і запивають її пивом. Опісля дуже болить голова. Отакий європофільський парадокс. Якщо жартома.

Порівняно швидко прийшло усвідомлення реальної ваги українського вектора в європейській політиці. Переваги України — вельми сприятливий геополітичний чинник (географічне розташування між Росією, рештою країн СНД і ЄС), висока якість людського капіталу при невеликій чисельності населення у світовому вимірі: у 2000-му — 49 млн. з 6,1 млрд., у 2015-му очікується зниження до 45 млн. при світовому рості до 7,2 млрд. чол.

У 1997 р. Європа в американській уяві, прозрадив Роналд Асмус, заступник помічника держсекретаря (1997–2000), закінчувалася на польсько-українському кордоні³. На приєднання Центральної та Східної Європи відводилося 10 років від падіння комунізму, на інтеграцію України — 25, а Росії — 50. Однакчезе возз'єднавчу прірву українці долали швидше, ніж на Заході очікувалося.

¹ Грицак Я. І ми в Європі? // Критика. – 2003. – Ч. 4. – С. 5-8.

² Капелер А. Європа на схід від Європи // Критика. – 2003. – Ч. 4. – С. 9-11.

³ Асмус Р. Україна: путь на Запад // Россия в глобальной политике. – 2004. – № 5.

Кілька десятиліть комунізму залишили знак на інституційній структурі постсоціалістичних держав. До числа країн, з якими коректно порівнювати Україну, входять найбільш регресивні та найменш незалежні частинки «соціалістичного табору»: Албанія, Боснія, Болгарія, Румунія, Югославія, Білорусь, Молдова, Вірменія, Грузія, Азербайджан, Туркменистан, Казахстан, Узбекистан, Киргизстан і Таджикистан.

Вісім із цих 15 країн (Албанія, Боснія, Молдова, Вірменія, Грузія, Азербайджан, Таджикистан, Югославія) пережили громадянську війну. У шести з них (Білорусь, Азербайджан, Туркменистан, Казахстан, Узбекистан, Югославія) правили диктатори. Жодна не була взірцем економічних реформ.

Як зазначив на радіо «Свобода» 15 січня 2002 р. економічний радник багатьох посткомуністичних урядів Андерс Осунд, колишні соціалістичні країни поділилися на три групи. До «радикальних реформаторів» потрапила Середня Європа і Балтія — вони розбудували і демократію, і ринкові економіки. «Поступові реформатори» — Болгарія, Румунія та ін. У них приватизація і дерегуляція, «звільнення» ринку поєднувалися з обережними політичними реформами. І, нарешті, «нереформаторам» (Білорусь, Туркменистан, Узбекистан) властива диктатура, вельми обмежені реформи і високий рівень державної власності.

Найшкідливішою з трансформаційних оцінок є міфологічне уявлення, що в усьому регіоні рівень життя масово знизився і рівень виробництва різко впав. Європейський банк реконструкції та розвитку в кінці 1990-х рр. твердив: лише найрозвиненіші (Чехія, Угорщина) знову досягли цифр 1989 р., інші (Болгарія, Румунія) ідуть далеко позаду.

Це не зовсім точно, оскільки офіційна статистика мала серйозні вади. Комуністи облікували значно більше, досяючи приписками планових показників. За капіталізму, навпаки,

звіти применшують, аби скоротити податки чи їх уникнути. Отже, статистичні системи не вловлюють того, що відбувається в реальній економіці. Тому до всіх наведених далі порівняльних параметрів належить підходити з певною корекцією.

В індексі трансформації (Фонд Бертельсмана, ФРН) за критеріями політичного і економічного оновлення у 1999–2003 рр. Україна знаходилася серед 116 країн із перехідною економікою на 44 місці¹. Вона дещо відставала від Росії, Боснії та Герцоговини. А за демократичними перетвореннями її поставили на 39 сходинку.

Як аргументувала The Washington Times 13 травня 2004 р., Україна успішно здійснила перехід від другого світу до третього. ВВП оцінювався у 50 млрд. дол. Це на чверть менше від Угорщини, де населення не сягало чверті українського. За індексом корупції вона 111-та серед 133 країн. За роки незалежності обсяг іноземних капіталовкладень не перевищив 6,7 млрд. дол. В економіку сусідньої Словаччини, де населення удесятеро менше, вкладено 10 млрд. дол. інвестицій. Проте наведені аргументи — теж напівправа.

«Трансформаційний індекс-2006» став індикатором політичної та економічної ситуації в 119 країнах, що розвиваються. Україна опинилася вже на 32 місці, суттєво розправивши плечі в порівнянні з 2003 роком.

Загалом Україну як геополітичну реальність міжнародні організації здебільшого відносили до Співдружності незалежних держав — однієї з двох груп пострадянських країн. Республіки Балтії та західні українські сусіди трактувалися світом як держави Центральної та Східної Європи. Також Україну зарахували до країн, чії ринки «народжуються». До них відносили

¹ Kaserer W. Im Klammergriff Putins // Die Welt. – 2004. – 23 Mai.

більшість постсоціалістичних країн («другого світу») і ряд «держав третього світу».

У 2001 р. за рейтингом (індексом) глобалізації, який оприлюднює американський журнал *Foreign Policy*, Україна займала 42 місце, а у 2006-му — 39. Росія здобула право на 57 місце. Враховано дані 62 країн, що об'єднали 85 % населення і 96 % всесвітнього ВВП. Бралися до уваги 12 параметрів, об'єднаних у чотири категорії: економічна інтеграція (обсяг міжнародної торгівлі, інвестицій, різних виплат через кордони), персональні контакти (поїздки, туризм, телефонні переговори, поштові відправлення і перекази), технологія (розвиток інтернету тощо), залучення у міжнародну політику (мережа посольств і т. п.). У десятку країн з найбільш високим індексом глобалізації постійно входять Сінгапур, Швейцарія, США, Ірландія, Данія, Канада, Нідерланди, Австралія, Австрія, Швеція. Як бачимо, члени ЄС і НАТО переважають.

Напередодні 1996 р. Україна посідала 20 місце серед 26 постсоціалістичних країн за результатами ринкової трансформації. Нашкодило вибіркове, а не системне запозичення і використання досягнень, фрагментарне врахування досвіду навздоганяльної модернізації. Як велемовно свідчить світова практика, ефект імітації, наслідування нерідко викликає суспільний дискомфорт і прагнення ліквідувати нав'язані елементи.

Отож, прогнозуючи глобальні тенденції розвитку людства до 2015 р., експерти-міжнародники під орудою директора ЦРУ Джорджа Тенета накреслили Україні рух на Захід (та не у списку кандидатів у Євросоюз), що ускладниться повсюдною корупцією, силою кримінальних організацій та триваючими питаннями про дотримання правових норм¹.

¹ Глобальные тенденции развития человечества до 2015 года: Матер. Нац. развед. совета США / Пер. с англ. – Екатеринбург: У-Фактория, 2002. – С. 96-97, 104.

Грунтовне дослідження Світового банку і Європейського банку реконструкції та розвитку, проведене в кінці 1999 р. в 22 країнах з перехідною економікою, дозволило виділити фундаментальний чинник їхніх трансформацій — узурпація держави — наявність у взаємодії між бізнесом і державою механізмів, через які наближені до керівництва державою фірми намагаються визначати державні рішення, що приймаються державою, з метою отримання особливих переваг, часто через встановлення бар'єрів для конкуренції.

За індексом сприйняття корупції (міжнародна організація Transparency International) Україна стабільно займала найгірші місця, хоч і прогресувала, приміром, у 2004 р. — 122 із 144, у 2006-му — 99 із 163 можливих, а у 2007-му — 118 із 180¹. У Росії поточну ситуацію оцінено нижчівніше — 145 місце. Цей рейтинг ґрунтується на результатах опитувань експертів з приводу їхніх оцінок корумпованості в державному секторі. Найнижчий рівень корупції у Фінляндії, Ісландії, Новій Зеландії, Данії, Сінгапурі, Швеції, Швейцарії, Норвегії, Австралії та Нідерландах. Знову ЄС і НАТО у лідерах.

Типовий приклад. Серед теперішнього 46-мільйонного населення України нараховується 3,5 млн. ветеранів війни і прирівняних до них. У тричі демографічно більшій Росії — тільки 1,5 млн. З огляду на це міністр праці і соціальної політики Михайло Папів у грудні 2006 р. різко заявив про процвітання в Україні специфічного виду корупції, котрий базується на незаконній видачі посвідчень, що дозволяють користуватися різними соціальними пільгами².

¹ Економічна Правда. – 7.11.2006; Голос Америки. – 26.09.2007.

² Папів М. Яка соціальна політика потрібна Україні? // www.prawda.com.ua. – 15.12.2006.

У лютому-березні 2007 р. у соціологічному дослідженні проблеми корупції взяли участь 10,5 тис. респондентів з усіх регіонів України¹. Як виявилось, мінімум 160 дол. щороку українці витрачають на дрібні подарунки державним службовцям, лікарям, вчителям і хабарі автоінспекторам. Загалом у тому році з корупційними діями зіткнулося 67 % громадян. На перший план вийшла Донецька область, де найбільшими корупційними сферами визнані органи виконавчої влади і місцевого самоврядування, що вирішують земельні питання, суди, система працевлаштування на державну службу, автоінспекція.

Водночас це змушувало офіційний Київ показувати боротьбу з цим явищем. Статистика наступна. За три чверті 2007 р. виявлено 1258 фактів хабарництва на 5,1 млн. грн. Причому в 34 випадках сума хабара перевищила 30 тис. грн. У порушенні антикорупційного законодавства викрили 190 державних службовців найвищих 1-4 категорій. До адміністративної відповідальності у вигляді штрафу притягнули 1 заступника голови облдержадміністрації, 4 керівників управлінь облдержадміністрацій, 3 голів райдержадміністрацій та 14 їх заступників, 5 голів міськрад і 2 їх заступників, 12 керівників підрозділів місцевого рівня, 4 голів райрад і 2 їх заступників, 79 голів сільрад.

Згідно з доповіддю Economic Freedom of the World (Fraser Institute, Канада), у рейтингу економічної свободи 2005 р. Україна посіла 103-є серед 127 місць, випередивши Росію на 12 позицій. Автори доповіді підраховують рейтинг кожної країни в п'ятьох головних галузях: частка держави в економіці, захист прав власності, грошова система, зовнішньоекономічні угоди, державне регулювання кредиту, ринку праці та повсякденної діяльності підприємств.

¹ Привілей у конверті // День. – 2007. – 9 серпня.

За вдосконаленим індексом економічної свободи або ж Economic Freedom Index (The Heritage Foundation, The Wall Street Journal), яким у 2006 р. класифікували 161 державу, Україні виділили 125 сходинку (роком раніше вона була 99-ю) і віднесли в категорію «в основному невільних країн»¹. Росія — 120-та.

У цей індекс закладено 50 параметрів, розбитих на десять категорій: торговельна політика, податкове навантаження, ступінь втручання держави в економіку, монетарна політика, інвестиційний клімат, стан банківського і фінансового ринків, зарплати і цін, захист власності, законодавство і ступінь організованості ринку. Усі країни в рейтингу розділені на п'ять категорій — «вільні», «в основному вільні», «із середнім рівнем свободи», «в основному невільні» та «подавлені». Україну відносили до найгіршої групи у 1995–1996 рр. Відтак вона потрапила до нинішньої, що є незначним покращенням.

У свою чергу, в рейтингу економічної свободи 2006 р. американського Cato Institute Україна посіла 111 місце серед 130 країн, а Росія — 102-е. Уперше цей рейтинг опублікували у 1980 р. Найвільніші економічно країни мають нині ВВП на душу населення в середньому 24 402 дол., високі темпи економічного росту (2,1 %), незначне безробіття (5,9 %), а також більше політичних свобод і довшу тривалість життя.

У вересні 2005 р. Організація Об'єднаних Націй та Світовий економічний форум майже одночасно оприлюднили два різні звіти про світову економіку. Згідно зі Світовим економічним форумом, Україна залишалася проблемною для підприємницької діяльності. Водночас ООН визначила її як одну з найперспективніших країн Східної Європи для припливу прямих іноземних інвестицій.

¹ RadioSvoboda.ua. – 17. 01.2007.

За індексом глобальної конкурентоспроможності (Світовий економічний форум) Україна у 2005 р. посіла 84 місце із 117-ти, а наступного 2006 р. — вже 68-е (Росія — 62-е)¹. У першу десятку ввійшли Швейцарія, Фінляндія, Швеція, Данія, Сінгапур, США, Японія, Німеччина, Нідерланди, Великобританія. Тут теж нелегко протиснутися поміж країнами ЄС і НАТО.

Цей індекс на одну третину складається зі статистичних даних, а на дві третини — з експертних оцінок близько 11 тис. топ-менеджерів компаній, котрі працюють у 125 країнах. Враховано аж 90 чинників. Оцінюються державна політика та інститути держави, від яких залежить економічний ріст, розвиненість інфраструктури, ефективність ринку праці, стан охорони здоров'я, якість освіти та ін.

Своєрідне відбрунькування — індекс конкурентоспроможності у туризмі — Світовий економічний форум вперше оприлюднив у березні 2007 р. Україна виявилася 78-ю з 124 держав. Автори дослідження особливо відзначили низький рівень екологічної безпеки в Україні, невисокі стандарти захисту культурних цінностей, відсутність достатньої кількості високоякісних готельних місць. Непривабливо виглядала й інфраструктура автошляхів, авіамережа, увага уряду до туристичної галузі загалом.

Отож не дивно, що у Севастопольський порт у вересні 2007 р. не зміг зайти круїзний лайнер «Роттердам», на борту якого перебувало 1300 голландських туристів². Оскільки довжина причальної стінки менша за двісті метрів, корабель став на якірну стоянку на зовнішньому рейді. У місто іноземців доправили на судових катерах, що використовуються при надзвичай-

¹ www.zn.kiev.ua. — 07.10.2007.

² Україна молода. — 2007. — 13 вересня.

них пригодах, оскільки у Севастополі не створено належних умов для швартування океанських суден подібного класу.

Якщо з українського півдня поглянути в західному напрямку, то бентежить зір теж не зовсім довершена картина. Зокрема, Львів і Львівська область (Східна Галичина) не мали належного веб-сайту різними мовами, де був би представлений край та збережені культурні цінності¹. Для порівняння: щороку Краків (Західна Галичина) відвідує 3 млн. туристів, а Львів — заледве 100 тис., переважно польські громадяни, які приїжджали на один день.

80 % свого робочого часу діюча місцева влада в Україні витрачає на вирішення питань, пов'язаних з енергозабезпеченням та енергозбереженням. Притому енерговитрати України втричі більші, ніж у будь-якій європейській країні. Енергоємність українського ВВП складає зараз 0,89 кг умовного палива на 1 дол. США з урахуванням територіально-купівельної пропорції, що в 2,6 раза перевищує середній рівень енергоємності в розвинених країнах². Так, за минулі 25 років ВВП Данії виріс на 80 %, а ріст споживання енергоносіїв дорівнював нулю. Маючи власні запаси нафти і газу, Данія, однак, забезпечує нині 20 % свого енергетичного балансу за рахунок вітряної енергії.

Між іншим, у березні 2007 р. Рада Європейського Союзу затвердила цілі щодо енергетики до 2020 р. Вони включають і досягнення 20 % частки відновлюваних джерел енергії в загальному балансі енергоспоживання ЄС, 10 % рівня біопалива в загальному обсязі споживання палива транспортною галуззю ЄС.

У рейтинзі сприятливості ведення бізнесу (Doing Business), складеного Світовим банком і Міжнародною фінан-

¹ RadioSvoboda.ua. – 08.12.2006.

² www.права.com.ua. – 17.08.2007.

совою корпорацією, у 2006 р. Україна здобула 128 місце з-поміж 175 країн (Росія — 96-е), а у 2007-му — 139-е (Росія — 106-е). Враховані аспекти щодо відкриття нової компанії, ліцензування, найму робочої сили, реєстрації власності, одержання кредиту, захисту інтересів інвесторів, сплати податків, ведення міжнародної торгівлі, приведення контрактів у виконання, закриття компаній (кількість часу і фінансових витрат).

Зокрема, за часом, необхідним на заснування бізнес-діяльності, Україна (34 дні) випереджає Естонію (35) і Білорусь (79), але відстає від Росії (33), Польщі (31), Литви (26), Німеччини (24). Майже вдвічі більше часу, ніж у розвинених країнах, витрачається на отримання ліцензії для бізнесу в Україні (265 днів), котра, втім, випередила Росію (528). У Німеччині на це йде 165 днів, в Естонії — 116 (станом на 2006 р.), а у Фінляндії — 38, США — 40 (станом на 2007 р.).

До речі, у 2005 р. кожна фірма у світі представила в середньому 35 сторінок податкових декларацій (від 175 сторінок у Камеруні до 17-ти в Австралії). У 2004–2006 рр. 33 країни знизили податкові ставки, а сім — скоротили число податків. Податкова система України відноситься до найгірших у світі: нараховується 98 видів податкових платежів, на опрацювання і сплату яких компанії витрачають щороку 2185 годин робочого часу¹. У країнах Європейського Союзу — в середньому 25 податків і 200 годин затрат на них. Українські підприємства віддавали у вигляді податків понад 57 % свого прибутку, тоді як середній світовий показник становив близько 40 %. Україна опинилася на п'ятому місці в світі за витратністю наймання працівників (38 % фонду оплати праці).

¹ Прес-служба Президента України. – 2007 – 4 липня; Дзеркало тижня. – 2007. – 29 вересня.

У червні 2006 р. міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings ввело національну шкалу рейтингів для України через високі темпи росту внутрішнього ринку корпоративних облигацій. Наразі «AA+(ukr)»/прогноз «Стабільний» став орієнтиром для оцінки кредитоспроможності емітентів і емісій. Національні рейтинги успішно використовуються Fitch з 1997 р. в країнах з економікою, що розвивається.

Серед неупереджених індикаторів соціально-економічного розвитку для України трапляються поодинокі приємні несподіванки. Неочікувано вона стала четвертою у світі за інвестиційною привабливістю для міжнародних торговельних мереж. За індексом світового розвитку роздрібної торгівлі (всесвітня консультаційна фірма А. Т. Kearney) за 2006 р. Україну випередили тільки Індія, Росія і В'єтнам. Це — так звані «нові ринки» для високорозвиненого західного світу.

У той же час, за даними опитування керівників 48 великих світових компаній (Міжнародна торгова палата), Україна стала 9-ю з виробництва контрафактної продукції та піратства¹. Її випередили такі ж країни «другого ешелону» — Росія, Китай, Індія, Бразилія, Індонезія, В'єтнам, Пакистан, Туреччина. Натомість гравці вищої «натівської ліги» — США, Великобританія, Німеччина і Франція — досягли найбільших успіхів у викориненні цього явища.

За міжнародним індексом захищеності прав власності (International Property Rights Index) серед 70 найбільших країн Україна посіла 58 місце, Росія — 63-є. Аналізувалися одинадцять факторів, поділені на три категорії: 1) правове і політичне середовище — незалежність судів, довіра населення до судів, політична стабільність і рівень корупції; 2) матеріальна власність — її

¹ Кореспондент.net. – 29.01.2007.

захищеність у законах, процедура реєстрації, доступ до кредитів; 3) право інтелектуальної власності — система його захисту, патентування, «піратство», торгові марки¹. Тут відслідковано очевидний зв'язок між захищеністю власності та добробутом людей. Середній показник ВВП на душу населення серед чверті країн із найзахищенішим правом власності — 32 994 дол., а з найменшим ступенем захисту (в т. ч. Україна) — 4 294 дол.

За індексом людського розвитку (Human Development Index), яким ООН ранжує 177 країн, Україна посіла 78 позицію в 2005 р. та 77-у в 2006-му. До того ж її виокремлено як місце, де найшвидшими темпами у світі поширюється ВІЛ-СНІД. У цілому в зазначеному індексі враховують кілька десятків чинників, які визначають рівень життя, зокрема, дохід на одного мешканця (з урахуванням цінових коливань), якість освіти, середню тривалість життя тощо. Методику об'єктивного порівняльного аналізу рівня життя в окремих країнах, наприклад, розробив 1990 р. пакистанський економіст Махбуб уль Хаг. Послугується нею ООН із 1993 р.

Так, при підготовці індексу враховується відсоток ВВП, який країна спрямовує на освіту чи охорону здоров'я в порівнянні з військовими асигнуваннями. Частка витрат України на охорону здоров'я не змінилася від 1990 р. — 3,3 %. У той же час Норвегія, лідер за цим показником, витрачає 8 % свого ВВП. У США в 2004 р. зафіксували витрати на охорону здоров'я на рівні 15,3 % ВВП, що в 2,5 раза вище середнього показника високорозвинених країн.

Отже, Україна відноситься до групи країн із середнім людським розвитком. Середня тривалість життя — 68 років, а показник національного валового продукту в перерахунку на

¹ Економічна Правда. – 11.03.2007.

одного мешканця — 6,4 тис. дол. США, що уп'ятеро менше, ніж у розвинутих країнах.

Якщо під цим кутом зору охарактеризувати поточну структуру населення (станом на липень 2007 р. вона добре відображена на сайті ЦРУ), то варто зауважити такі обставини. Найвні 46 299 862 мешканців за віком розподілися: 0-14 років — 14 %, 15-64 років — 69,4 %, 65 років і вище — 16,3 %. Загальний середній вік сучасної України 39,2 року, а тривалості життя — 67,88 року, зокрема чоловіків — 62,16, жінок — 73,96. Депопуляцію зафіксовано на річному рівні -0.675 %. На 1 тис. населення припадає 9,45 народжень і 16,07 смертей. Показник фертильності — 1,24 дитини на одну жінку.

При значній чисельності робочих рук (22,3 млн.) офіційний рівень безробіття обчислювали в 2,7 %, а за методикою Міжнародної організації праці (МОП) — 6,7 %. Нижче рівня бідності знаходилося 29 %. Для порівняння. За повідомленням Eurostat — статистичного відомства Європейського Союзу (1 серпня 2006 р.), рівень безробіття в зоні обігу єдиної європейської валюти знизився до 7,8 % (через рік — до 6,7 %), в Україні мав приблизно таку ж величину — 7,9 %.

Іншими словами, українські та загальноєвропейські показники зайнятості населення є тотожними. Нерідко (на початку 2007 р.) вони стають кращими, ніж у багатьох економічно розвинутих країнах (Португалії, Фінляндії, Іспанії, Німеччині та ін.). Тоді рівень безробіття в Україні, визначений за методикою МОП, знизився до 6,4 % економічно активного населення віком 15-70 років¹.

Розподіл кількості працівників за розмірами нарахованої заробітної плати в Україні за вересень 2006 р. свідчить про те,

¹ Прес-реліз від 8 лютого 2007 р. // www.mlsp.kmu.gov.ua.

що нижче її мінімального розміру в 375 грн. отримували 7,3 %, або 795 тис. осіб від загальної кількості працюючих, які виконали 50 % і більше встановленого робочого часу. Нижче прожиткового мінімуму для працездатних осіб у 496 грн. знаходилися 23,7 %, або 2 млн. 582 тис. осіб¹. Це дуже тривожний сигнал. У зауваженому ракурсі загалом спостерігалися такі тенденції (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1. Зростання мінімального рівня соціальних стандартів України (у місяць на одну особу в кінці року)²

Роки	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Мінімальна зарплата	165 грн. (31 дол.)	205 грн. (39 дол.)	237 грн. (45 дол.)	332 грн. (66 дол.)	400 грн. (80 дол.)	450 грн. (90 дол.)
Мінімальна пенсія за віком	34 грн. (6,4 дол.)	50 грн. (10 дол.)	70 грн. (13 дол.)	332 грн. (66 дол.)	366 грн. (73 дол.)	415 грн. (83 дол.)
Прожитковий мінімум	342 грн. (64 дол.)	357 грн. (67 дол.)	423 грн. (80 дол.)	423 грн. (84 дол.)	472 грн. (94 дол.)	532 грн. (106 дол.)
Середня зарплата	390 грн. (73 дол.)	424 грн. (80 дол.)	604 грн. (114 дол.)	764 грн. (151 дол.)	1041 грн. (208 дол.)	1225 грн. (245 дол.)

За рівнем середньомісячної зарплати (в еквіваленті — 200 євро) Україна у 2007 р. ще відставала від сусідів — росіян (360 євро) і поляків (700 євро). За даними Інституту демографії та соціальних досліджень, в Україні усе ще високим залишався рівень

¹ Папів М. Яка соціальна політика потрібна Україні? // www.prawda.com.ua. – 15.12.2006.

² Складено за звітами державного департаменту США про дотримання прав людини за 2002–2006 рр. // kiev.usembassy.gov, а також за довідками Міністерства праці та соціальної політики України: Державні соціальні стандарти. 20 грудня 2005 р.; Заробітна плата в Україні (станом на січень 2006 р.); Прес-реліз від 8 лютого 2007 р. // www.mlsp.kmu.gov.ua.

витрат на харчування — 54 % сукупних витрат домогосподарств¹. У розвинених країнах цей показник не перевищив 50 %.

Водночас українці посіли 8 місце в Євразії за кількістю нових автомобілів у межах верхнього і середнього цінового сегментів (від 18 тис. дол.). Позитивною була динаміка споживання товарів промислової групи: 94,3 % домогосподарств мали холодильник, 77,2 % — пральну машину, 88,7 % — кольоровий телевізор, 63,9 % — пылосос, майже 50 % — мобільний телефон, 11,5 % — комп'ютер, 14,3 % — мікрохвильову піч.

До середнього класу в Україні одна група експертів зазвичай відносить людей з особистим доходом від 6 тис. грн. (1,2 тис. дол.) і з доходом на кожного члена сім'ї від 3,5 тис. грн. (700 дол.)², а інша — від 300 дол. у місяць на душу. Залежно від підходу і критеріїв поточну частку середнього класу в Україні оцінюють від 10 до 40 %. Причому ті професійні групи, які на Заході масово входять до середнього класу (вчителі, медики, вчені), в Україні мають низький дохід і можуть належати радше до категорії малозабезпечених громадян.

В Інституті демографії та соціальних досліджень Національної академії наук України наявний середній клас (12 %) класифікують за чотирма ознаками: наявність відповідної освіти (середня-спеціальна, базова вища, незакінчена вища, повна вища), професійний статус (зайнятість кваліфікованою працею), належні доходи, психологічна самоідентифікація.

Донедавна на Заході вважалося, що поступове й незворотно зростання доходів у постсоціалістичних країнах створить середній клас, який виступатиме за особисту свободу і боротиметься за політичну владу. Переломним моментом назива-

¹ Що в гаманці середньостатистичного українця? // Укрінформ. – 25.09.2007.

² Чи є в Україні середній клас? // Високий Замок. – 2007. – 24 квітня.

ли місячний дохід на душу населення в 6-8 тис. дол. В Україні цього досягти не вдалося, проте середній за вітчизняними мірками клас усе-таки виступив становим хребтом Помаранчевої революції, котра відкрила нову політичну епоху.

Соціальне розшарування і якість життя слугують не менш суттєвими факторами для визначення справжньої ваги та невідлакованого іміджу будь-якої країни¹. Всесвітній інститут проблем економічного розвитку при Університеті ООН опублікував у квітні 2007 р. рейтинг 20 найбагатших націй. Українці в нього не потрапили. Водночас примітні порівняльні аспекти. Приміром, в Японії 10 % населення контролюють 40 % національного доходу, у США — 70 %, а в Україні, згідно із заявами авторитетних політиків, 10 сімей — 90 %. Подібне не може не шокувати. Адже у 2006 р. на частку 20 % американських сімей припало лише 50,4 % сукупного обсягу особистих доходів у країні. Це найбільший показник із 1967 р., відколи Бюро перепису населення відстежує такі дані.

За індексом якості життя (журнал *International Living*) у 2007 р. Україна була на 64 місці з 193 країн, а у трійці лідерів — Франція, Австралія, Нідерланди. Береться до уваги вартість проживання, культурні параметри, можливості дозвілля, розвиток економіки, стан довкілля, дотримання свобод і прав людини тощо.

Дослідження Світового банку «Бідність в Україні» (липень 2007 р.) показали наступне. За межею бідності знаходилися близько 30 % багатодітних родин при тому, що рівень бідності в родинях з 1-2 дітьми становив 8 %. У середньому кожен на оплату комунальних послуг витрачав 7 % свого доходу².

¹ The American Dream? // *The Weekly Standard*. – 2007. – 14 September; Контракти. – 2007. – 5 березня (№ 10); 16 квітня (№ 16).

² www.prawda.com.ua. – 3.07.2007.

Рівень розриву між багатством і бідністю в Україні неприйнятний у розвиненому світі¹. У згаданій Японії 10 % найбагатших людей багатші за 10 % найбідніших лише у 4,5 раза, в Європі та США — від 6 до 9 разів, а в Україні — у понад 100 разів. Показово, що у 2007 р. серед країн Центральної та Східної Європи Україна фінішувала другою за доларовими мільярдами. За рік їх збільшилося з 15 до 24. Перше місце утримувала Росія (43), а третє — Польща (15).

Як видно зі звітів державного департаменту «Підтримка прав людини і демократії: Що зроблено Сполученими Штатами» за 2002–2003, 2003–2004, 2005–2006 і 2006 рр., на Заході тривалий час спостерігали незадовільну ситуацію в Україні з дотриманням прав людини. Це зокрема втручання посадових осіб у виборчий процес, слабка судова система, утиски засобів масової інформації.

Тому за сприяння уряду США, приміром, більше тисячі журналістів у 2002 р. отримали юридичну допомогу. Крім того, мережа фінансованих США безкоштовних юридичних клінік прийняла 3,5 тис. клієнтів. У 2003 р. 26,5 млн. дол. спрямували на програми обміну і навчання у США, а технічна допомога 16 періодичним виданням сприяла поліпшенню їх якості та збільшенню тиражу.

Після Помаранчевої революції влада зробила великий крок уперед у справі дотримання прав людини, але залишилося багато проблем: застосування тортур у місцях попереднього ув'язнення, знущання з новобранців в армії, масштабна корупція в усіх гілках влади тощо.

За підтримки гранту США у 2005 р. розроблено план переходу 750 державних інформаційних видань у приватний се-

¹ Депутатські пільги // RadioSvoboda.ua. – 09.08.2007; – 24.09.2007.

ктор, відкрито 13 нових юридичних центрів, що надали 3 тис. консультацій малозабезпеченим громадянам. Посольство США переконало Міністерство внутрішніх справ України створити відділ боротьби з торгівлею людьми (500 працівників). Для нього Сполучені Штати надали обладнання й автомобільний транспорт.

Американська правозахисна організація Freedom House у звіті за 2006 р. констатувала поліпшення свободи слова в Україні — 112 місце серед 195 країн — найвище серед учасників СНД. За цим всесвітнім індексом свободи ЗМІ Україна змінила свій статус — перейшла від групи «частково вільної» до «вільної», позаяк зафіксовано значний прогрес у чотирьох сферах: виборчий процес, незалежні медіа, громадянське суспільство і правова система.

У тому ж 2006 р. за ступенем свободи преси Україна отримала 105 місце з 168-ми, за версією міжнародної правозахисної організації «Репортери без кордонів». Перше місце поділили між собою Фінляндія, Ірландія, Ісландія і Нідерланди, де не зафіксовано жодного випадку цензури, погроз, переслідувань і насильства над журналістами. Перші 15 сходинок у рейтингу належать країнам Євросоюзу, за винятком Норвегії (6 місце) і Швейцарії (8-е).

Зі свого боку Міжнародний інститут безпеки новин у Лондоні в березні 2007 р. включив Україну під номером 21 у список найбільш небезпечних для журналістської праці країн. Першу трійку склали Ірак, Росія, Колумбія. Коментарі зайві.

Нинішня Україна посіла четверте місце серед 46 європейських країн за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини в Страсбурзі. Станом на 1 січня 2007 р. українці подали 6,8 тис. скарг щодо порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Вони поступились ли-

ше росіянам, туркам і румунам. Упродовж 2006 р. суд прийняв 3906 звернень, а ухвалив 119 рішень проти України.

Ці кількісні показники не є прямим відображенням ситуації з правами людини в тій чи іншій державі, а локальним дзеркалом. Найпоширенішими видами скарг українців були тривалі провадження, виконання або невиконання рішень національних судів, порушення права на володіння майном і на ефективний юридичний захист. Так, громадянин України російського походження, котрий проживав у Криму, вважав за не виправдане втручання в особисте життя те, що його ім'я в українських документах подали як Дмитро, а не Дмитрій. 11 вересня 2007 р. Європейський суд з прав людини постановив, що наведення імені в українській формі не є порушенням права на повагу до особистого і родинного життя, а у цих діях влади не виявлено порушення заборони на дискримінацію, зокрема, за ознакою мови, національного походження чи належності до національної меншини.

Водночас Україна стала 12-ю європейською країною і першою з поза меж ЄС і НАТО, котра погодилася утримувати у своїх в'язницях засуджених Міжнародним трибуналом з військових злочинів у Югославії 1992–1995 рр. та в її провінції Косово в 1999 р.

Трибунал засновано 25 травня 1993 р. резолюцією Ради Безпеки ООН на термін до кінця 2010 р. У Шевенінгені, передмісті Гааги, функціонує в'язниця лише для тих, які перебувають під слідством і судом. Після обвинувачувального вироку їх передають для відбуття покарання до 12 країн, які підписали відповідні угоди — Бельгії, Великобританії, Італії, Фінляндії, Норвегії, Швеції, Австрії, Франції, Іспанії, Данії, Німеччини, України. До вересня 2007 р. через в'язницю в Гаазі пройшла 161 особа, з яких 51 засудили.

Як виявилось, цивілізований світ давно перейшов на камерне утримання, коли в одній кімнаті проживають один чи два в'язні. В Україні досі існує казармена система — у камері утримуються з десятків людей. Проте вже з'явилася колонія європейського зразка в м. Біла Церква¹. Аналогічний заклад будували в 2007 р. у Києві, щоби надати міжнародним злочинцям не гірші умови утримання, ніж у Європі.

Принагідно зазначимо, що в Україні в місцях позбавлення волі та слідчих ізоляторах перебувало від 155 тис. (2007 р.) до 220 тис. (2002 р.) осіб². Щодо затриманих і в'язнів (182 установи) міліція (особливо до 2004 р.) активно застосовувала різні види фізичних тортур, зокрема «ластівку» (людину клали на живіт і прив'язували ступні до рук, унаслідок чого спина вигиналася дугою), «слоника» (надягали протигаз, поступово перекриваючи доступ повітря), «пам'ятник» (жертву підвіщували на мотузці за руки і били). За різних обставин у в'язницях і слідчих ізоляторах України протягом чотирьох років загинуло 3 795 осіб: у 2002 р. — 1381, 2003 р. — 995, 2004 р. — 552, 2005 р. — 867.

І останнє. Аби завершити параграф на мажорній ноті. У Національному банку України зберігається нині 25,5 т золотого запасу. Його сукупні світові банківські резерви оцінюються в 32 тис. т. Якщо їх сплавити до купи, вийде куб зі стороною 12 м. Втім, Україна належить до 40 країн, які видобувають золото з руди. У Мужієві знаходиться єдине в Україні родовище із затвердженими запасами золота, незатверджені — в урочищі Сауляк (Рахівський район) та в центральній Україні. У Мужієві на тонну породи припадає 5-6 г золота, а на Сауляку — 10-12 г.

¹ Україна молода. — 2007. — 9 серпня.

² Див. звіти державного департаменту США про дотримання прав людини за 2002–2006 рр. // kiev.usembassy.gov; День. — 2007. — 26 вересня.

У цілому частка вітчизняного виробництва виявилася мізерною. Мужієвське золотоносне родовище (промислові запаси майже 42 т) видало перший зливок у 1999 р. (Якщо точніше: на заводі «Електрон» (Мукачево) золото збагачують до проби 999,5 і здають у державну скарбницю). Передбачалося, що воно даватиме одну тонну золота щороку. До початку 2007 р., тобто за вісім років, вироблено всього 736,4 кг золота.

Нині рудник і гірничозбагачувальна фабрика в Мужієво (367 робочих місць) зупинилися¹. Для їх розвитку необхідно 40 млн. дол. США інвестицій. Адже собівартість видобутку одного грама золота в Україні становить 85 грн., а ринкова ціна — 90 грн. (Одна унція (28,350 г) на Лондонській біржі коштує 520 дол. США). У руді міститься також срібло (близько 12 г на тонну), яке чекає майбутньої переробки. Інших металів, приміром, свинцю і цинку тут понад мільйон тонн.

§ 2. Співмірність соціальних систем

Світова гуманітаристика досі не виробила концептуально завершеного підходу до європейської ідентичності, особливо щодо «спільної самосвідомості». Образно висловлюючись, сучасна Європа — континент, здатний вигідно «продати» власну історію, стати центром притягання забезпечених і освічених людей з усіх країн світу².

Еталон європейської ідентичності новітньої пори склала «якість життя». Вона служить джерелом нових змістів і цінно-

¹ Мужієвський рудник: золото чи папери // Дзеркало тижня. — 2007. — 30 червня.

² Иноземцев В., Кузнецова Е. Возвращение Европы. В поисках идентичности // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — № 6. — С. 3-14.

стей — введення єдиної грошової одиниці євро, мультикультуралізм тощо. Більше половини європейців володіють хоча б однією іноземною мовою, а біля чверті — двома і більше, що суттєво перевищило американські показники.

По обидва боки Атлантики правилом гарного тону служить теза про те, що американці та європейці єдина спільнота. У них однакові цінності: демократія і ринок, але протягом останніх десятиліть між ними намітилася морально-політична прірва з таких важливих питань, як війна, мир, соціальна солідарність, імміграція, релігія¹. На відміну від США, в Європі основна частина бюджету витрачається на держсервіс і соціальні програми, імміграція розглядається не як елемент динамізму, а як проблема.

Інша відмінність — збереження смертного вироку і збільшення числа ув'язнених в американських тюрмах. У США культові споруди завжди переповнені, а в Європі церкви зачиняються. Не випадково экс-президент Франції Валері Жискар д'Естен унікав будь-якої згадки про Бога у своєму проєкті преамбули до майбутньої європейської Конституції.

За «холодної війни» увесь Захід мав однакову концепцію безпеки — загроза комунізму. Нині її контури визначені нечітко: ісламський тероризм, «країни-ізгої» та «осі зла». Хоча американці надають перевагу силовому захисту демократії, європейці — принципам міжнародного права, одначе разом у 1990-х провели дві війни на Балканах заради спільних цінностей (порушені Бєлградом права людини) та інтересів (стабільність континенту).

Затяжний трансформаційний процес в Україні стартував у кінці 1991 р. Перехід від командної до ринкової економіки,

¹ Kauffmann S. Valeurs transatlantiques, pas si communes // Le Monde. – 2003. – 4 juin.

від тоталітарного до демократичного (громадянського) суспільства виставив наперед мімікрізоване самоствердження еліти, а також непослідовне і спекулятивне реформаторство за рахунок соціальних чинників — зниження легалізованого життєвого рівня і притлумлення трудових, житлових, пенсійних гарантій.

У той же час в Європі спостерігалася конвергенція ліберальної, консервативної та соціал-демократичної ідеологій, намітився перехід від патерналізму («держави соціального захисту») до «держави соціальних інвестицій»¹. Акцентувалося не на виплаті компенсацій по безробіттю, а на перекваліфікації робочої сили, міжрегіональному переміщенню підприємств і т. п. Виходячи з принципу субсидіарності, держава захищала дієздатність громадян, даючи їм рівні стартові шанси.

Сумарно глибинні соціально-економічні, політичні та культурно-духовні зміни, що відбулися впродовж усіх років незалежності України, дорівнюють мирній революції, підсумком якої став новий соціум. Але ці зміни далеко не однозначно відповідають світовим тенденціям (за технологічною термінологією — постіндустріальній парадигмі суспільного розвитку).

Термін «Європа» все правив за маяк надії для тих, хто був раніше відрізаний від неї репресивним комуністичним режимом. На користь західного вибору (інтеграції в Євросоюз, який визнав за Україною статус країни з перехідною економікою у червні 1996 р., а у грудні 2005 р. — ринкової) неодноразово висловлювався член Римського клубу Богдан Гаврили-

¹ Иноземцев В. Специфические особенности европейской социальной модели // Современная Европа. — 2004. — № 1. — С. 87-99; Мысливченко А. Перспективы европейской модели социального государства // Вопросы философии. — 2004. — № 6. — С. 3-12.

шин¹. Він підкреслив, що хоча Україна спочатку буде тягарем для ЄС, але зможе зразу запропонувати: населення з високим рівнем освіти, мережу наукових інститутів, найродючіший ґрунт у світі, угоди про дружбу з усіма сусідами, міжетнічний мир, відсутність імперіалістичного чи агресивного минулого.

У цьому сенсі логічно запропоновано ключ до розуміння проблем сучасної України через призму регіональної цивілізації². Самоідентифікації української політичної нації як локальної цивілізації та «політичного українця» як громадянина заважають деякі цивілізаційні фактори. З одного боку, за багатьма показниками (промисловість, урбанізація, освіта, норми мислення і спосіб життя) Україна докорінно не відхиляється від середніх західних стандартів. З другого — зберігається значна різниця в соціальному складі, економічному і політичному мисленні.

Отже, Україна перебуває в лімітрофному (проміжному) стані між західноєвропейською і євроазійською цивілізаціями. Вплив першої відчувається, але не став визначальним. Тому питання про перетворення української порубіжної цивілізації в складову західноєвропейської донині залишається відкритим.

Загалом увесь історичний розвиток незалежної України як етносоціального організму, зміцнілого після п'ятилітньої депресії завдяки начеркам реформ, підпорядковується певним циклічним закономірностям.

Як зазначалося, за прогнозами Deutsches Bank 1990 р., Україна посіла найвищу позицію щодо економічного майбуття у випадку здобуття незалежності. У 1993 р. ЦРУ вже про-

¹ Гаврилишин Б. Україна між Сходом та Заходом, Північчю та Півднем // Дзеркало тижня. – 2000. – 30 вересня.

² Михальченко М. Українська регіональна цивілізація // Політичний менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 19-28.

гнозувало громадянську війну. Одначе соціальний прогрес то-рував свою дорогу, хоч і ходою черепахи.

На 1992 р. припала перша в історії держави зарубіжна кредитна лінія в 50 млн. канад. дол. Запроваджуються купони багаторазового використання і виведено з обігу карбованці СРСР. Вийшов повний пакет приватизаційних документів і громадяни отримали квартири, де проживали, безкоштовно у власність. У 1993 р. стрімко ростуть речові ринки на стадіонах: Верховна Рада дала роз'яснення щодо статей Кримінального кодексу про спекуляцію — перепродаж товарів не містить складу злочину. Проходять перші приватизаційні аукціони.

Після першого п'ятиліття незалежності, у 1996 р. розпо-чався період соціально-економічної стабілізації, сповнений настроєм упевненості у власних силах і готовності до рішучих дій. Старі гроші обмінювали без обмежень у співвідношенні 1 гривня = 100 000 купоно-карбованців. А валютний курс 1 грн. 77 коп. за 1 дол. США доволі довго залишався стабільним.

Напередодні 1996 р. Україна була 20-ою серед 26 постсо-ціалістичних країн за результатами ринкової трансформації. Як відомо, нашкодило вибіркоче запозичення, а не системне врахування досвіду навздоганяльної модернізації.

Зауважений феномен або копіювальний метод став ви-значальним інструментом перетворень в Україні. Будучи тех-нологічно простішим, аніж відставлений спосіб безаналогової конструктивістської практики, він приречений на незбігання соціального зразка і копії. Тому копіювальний інтелект дер-жавної та господарської бюрократії, політичної еліти і науко-вців (обслуги і бюрократів, і політиків) їхав на горбоконіку со-ціальної експерименталістики в сучасній Україні¹.

¹ Тарасенко В. Копіювальний експеримент в Україні // Українське суспі-льство: десять років незалежності. – Київ: Ін-т соціології НАНУ, 2001. – С. 113-127.

Хиба тут у спроможності продукувати тільки стереотипне соціальне мислення у межах запозичених інтелектуальних схем, понять, ідеологем, цінностей, символів чужої свідомості («привабливого іншого»). Надто — коли на порядку денному пошук «золотої середини» між старою (радянською) дезінтеграцією і новою (європейською) інтеграцією. Зрозуміло, на руїнах «залізної завіси» між Заходом і Сходом комуністичного зразка привабливіше видиться бездіяльне утопічне «злиття» із Заходом.

У соціальному плані в підсумку йшлося про катастрофічний розвиток подій. У 1992–2000 рр. дохід на душу населення в Україні знизився на 42 %, середня тривалість життя зменшилася на 2,5 роки — до 62 років (у США — 74, Швеції — 78)¹. Так, через низький рівень техніки безпеки і зношеність обладнання на виробництві в 2001–2006 рр. загинуло 6 276 осіб (від 1399 до 437 щороку в крайніх датах), зокрема у вугільній промисловості за п'ятирічку (2002–2006) — близько 1 тис. чол. На кожен мільйон тонн видобутого в Україні вугілля припадало від 3,5 (2002 р.) до 2 (2006 р.) втрачених життів.

Згідно з доповіддю Федерації європейських роботодавців (Federation of European Employers), Україна з показником середньомісячного заробітку 66 дол. (насправді — 80 дол.) займала у 2003 р. 44 місце серед 46 країн. Її економіка росла, проте 86 % громадян матеріально почувалися погано, дослідив Міжнародний фонд виборчих систем у Вашингтоні (International Foundation for Election Systems).

У незалежній Україні, пронизаній соціальними протиріччями, повсякчас домінували настрої, пов'язані з європейськими

¹ Cheterian V. Le pendule ukrainien // Le Monde Diplomatique. – 2004. – Novembre. – P. 6.

цінностями. Проте здобутки військово-політичної співпраці з Північноатлантичним альянсом значно вагоміші, ніж у торгово-економічній сфері, де провідну роль грав Європейський Союз.

При цьому іронічне ставлення інтелектуалів до будь-яких проявів європоцентризму (головної ознаки доби постмодерну) мало обходило Україну, якій не перестрибнути проблему чисто стадіально. Світ одразу проявив зацікавленість в її мирному розвитку. Вона здійснювала перетворення без клопітних фінансових навантажень для західної спільноти.

Найчастіше кордони європейської ідентичності проводили перед Україною, бо там не утвердилася «стала демократія». Чимало українців, на погляд Джеймса Шерра з Королівської академії оборони Великобританії, плутали «Європу» як етнокультурну цивілізацію (історична пам'ять про дорадянську Європу) з Євросоюзом як співтовариством багатьох культур, що визначається спільними інституціями, нормами і практикою¹.

Ця підміна понять була джерелом спроб здійснювати «європейський курс» скоріше високою політикою, ніж через кропіткі інституційні зміни. Під амбіційною риторикою лежав слабкий фундамент². Обтяжливо виглядав матеріальний розрив: життєвий рівень України 2001 р. склав лише 15 % рівня ЄС. Щороку росла кількість згаданих позовів до Європейського суду з прав людини. 70 % з них торкалися невиплачених зарплат і компенсацій. Зокрема, проти держави Україна виграли справи двоє мешканців Дніпропетровської області (Німецька хвиля, 14 вересня 2004 р.). Задоволені позови торкали-

¹ Шерр Д. Україна та ЄС: між інтеграцією і виключенням // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 11. – С. 57-60.

² Тиммерман Х. Украина и Белоруссия: "новые соседи" Европейского Союза // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 6. – С. 49-60.

ся компенсації знеціненого вкладу в Ощадбанку СРСР (1,3 тис. євро) і невиплати заробітку (3 тис. євро). І це лише екстраполяційний лакмус до встановлення справжніх масштабів соціальної напруги в Україні того часу.

«Європейський атлас цінностей» (2005) підготували вчені з університету Тілбурга (Нідерланди) на основі соціологічних опитувань, що проводилися з 1981 р. і зачепили 40 тис. осіб із 33 країн Європи. Як виявилось, насправді європейці єдині тільки в політичних і економічних оцінках, а відмінні — в моральних. Так, 90 % латишів і литовців були переконані, що для повного жіночого щастя потрібна хоча б одна дитина, хоча цієї думки дотримувалися тільки 8 % голландців. Лише 10 % португальців толерували одностатеві відносини, а в Нідерландах — майже 80 %. У Німеччині європейцями себе ідентифікували близько 10 %, а в Росії, Україні та Румунії — усього 2 %.

Паралельно професор Оксфордського університету Тімоті Гартон Еш у статті «Правдива історія Європи» в британському Prospect-magazine 25 січня 2007 р. запропонував шість сюжетних ліній, що відображають загальне обличчя ЄС: свобода, мир, законність, процвітання, різноманіття і солідарність. Він підкреслив, що, наприклад, у цілому європеїзація — ощадніша форма глобалізації, ніж американізація, а у 2004–2006 рр. 15 країн «старої Європи» перерахували на розширення ЄС у середньому по 15 фунтів стерлінгів у рік із розрахунку на кожного свого громадянина. Отож у місяць загальноєвропейська солідарність обходилася йому в суму, за яку можна купити чашку кави. Кращу метафору годі знайти.

У західній сутності соціальної історичної справедливості сучасні українці переконалися і у такому епізоді. Починаючи із 1950-х рр., Федеративна Республіка Німеччина сплатила

90 млрд. марок репарацій, здебільшого жертвам голокосту. Компенсація примусовим робітникам зі Східної Європи стала останньою спокутою давніх гріхів.

Відповідно до рішення уряду Німеччини, 580 тис. жертвам нацизму в Україні, Молдові, країнах Середньої Азії та Закавказзя (постраждалим на українській території) виділили у 1993–1994 рр. для виплат 400 млн. марок. Компенсації виплачувалися кілька років. Виплата наступного траншу разових компенсацій українським жертвам нацизму почалася у серпні 2001 р. Усього Німеччина поетапно (до 2004 р. включно) спрямувала їм 881,5 млн. євро. До цих виплат приєдналась і Австрія.

Загалом же у роки Другої світової війни 2,4 млн. українців вислали в концтабори або відправили на примусову працю. За оцінками експертів, у 2002 р. їх в Україні проживало близько 610 тис., а зареєструвалося для виплати компенсацій 540 тис. Станом на 1 жовтня 2003 р. від німецького фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» майже 450 тис. громадян України одержали близько 500 млн. євро. Австрійці заплатили близько 75 млн. євро, їх отримали майже 38 тис. українців. У травні 2005 р. акція добігла кінця: усього Німеччина компенсувала українцям-остарбайтерам понад 826 млн. євро.

Якщо підсумувати характерні аспекти, котрі виникли в Німеччині та західному світі навколо виплати компенсацій українцям-остарбайтерам, то на першому плані бачимо наступне. Громадський сектор, преса і телебачення ФРН природним чином відмобілізували суспільну думку, пропагуючи утвердження історичної справедливості щодо даної категорії жертв нацизму.

Різноманітні гуманітарні акції та численні візити гостей з України, які в роки Другої світової війни віддали чимало сил для німецького добробуту, сфокусували чільну увагу світу до

чужорідного соціального експериментаторства над українським етносом. І ця сторінка минулого для західної аудиторії, насамперед молодіжної, стала першовідкриттям.

Останній перепис населення (грудень 2001 р.) показав, що в Україні проживали 104 тис. євреїв, що у 5 разів менше, ніж у 1989 р. Вони посіли десяте місце серед 130 національних меншин. Як вважають ізраїльські демографи, двома роками пізніше, внаслідок імміграції та смертності, євреїв в Україні залишилося 90 тис. (радіо «Свобода», 22 липня 2003 р.). За існуючого законодавства, членам розширених родин легко дістатися до Ізраїлю. Отож євреєм був тільки кожний четвертий з репатріантів, що приїхали з України. У цілому це майже 400-тисячна громада.

На початку 1990-х рр. багатьох у дорогу покликали фінансові труднощі, безробіття, побутові та емоційно-духовні проблеми розділених родин, а також страх перед націоналізмом та імовірною громадянською війною. Еміграційні настрої підігрівалися не тільки політичними й економічними причинами всеукраїнського виміру, але й мали конкретні індивідуалізовані приводи. Повсякденність давала волю емоціям.

У першій половині 1990-х вони стали найбільшим джерелом емігрантів до Ізраїлю. Проте далі спостерігалось деяке зменшення цього потоку, пов'язане з покращенням ситуації в українській економіці. При прийнятті рішення емігрувати виразно прослідковується регіональна специфіка. Завдяки вищому життєвому рівню жителів західних областей передусім турбувала особиста безпека в Ізраїлі (Ha'aretz, 4 червня 2001 р.).

У цей час нерідко порушувалося питання штучного відродження антисемітизму в світі, оскільки це розпливчате за змістом звинувачення стало перевіреною політичною зброєю. Однак тепер в Україні значно легше бути євреєм, і тому нова мода на єврейські корені переросла в суспільну тенденцію. Так,

усього студентів Соломонового університету в Києві (спеціалізується на історії та культурі Ізраїлю) нарахували майже тисячу, з них лише близько половини єврейської національності.

Незважаючи на масову еміграцію євреїв, Україна далі служила історико-культурним магнітом для всієї єврейської цивілізації. Це обумовлювалося тим, що, по-перше, історично її територія посіла ключове місце у витворених образах народів-мучеників. Важлива роль у цьому належить щедрій культурній спадщині та історичній пам'яті обох націй — української та єврейської, особливо про Другу світову війну.

По-друге, виважена державна національна політика сприяла тому, що нетолерантні міжетнічні прояви на публічному рівні мали поодинокий епізодичний характер. Проте їхнє передчуття зримо присутнє в еміграційній мотивації українських євреїв першої половини 1990-х. По-третє, як не парадоксально, подолання явного і прихованого антисемітизму стало важливою проблемою об'єднаної Європи. На цьому, не зовсім благополучному, західному тлі аналогічні справи в Україні виглядали майже безхмарно.

Хоча передчуття міжетнічної напруги називалося рушієм масової еміграції українських євреїв, проте, на відміну від України, антисемітизм став гучною проблемою саме об'єднаної Європи. Усе це помітно впливало на характер і тактику міжнародних відносин.

§ 3. Ступінь комукаційної інтегрованості

В останню третину ХХ ст. відбулася чергова глобальна наукова революція, що народила інформаційну цивілізацію. Для розвитку цивілізації значення Інтернету рівнозначне відкриттю і освоєнню Америки п'ять століть тому. Живучи в

умовах третьої (після аграрно-ремісничої та індустріальної) соціотехнологічної революції — інформаційно-комп'ютерної, освічена людина дістала колосальний масив джерел.

Відкритий доступ до Word Wide Web (WWW) започатковано у грудні 1991 р. За кілька років утвердився він і на українських теренах. Перші інтернет-видання з'явилися у Центральній та Східній Європі на початку 1996 р., а незабаром вони стали невід'ємною частиною впливової медійної мережі України. Про це свідчать, зокрема, архіви повних електронних версій потужних національних друкованих органів.

За маркетинговими оцінками, в 2000–2007 рр. серед населення України (близько 46–48 млн. чол.) різноманітними послугами Інтернету користувалися від 400 тис. до 9 млн. осіб, тобто число юзерів (користувачів) неухильно зростало. Приблизно чверть із них послуговувалися Інтернетом постійно (див. табл. 1.2.).

Таблиця 1.2. Динаміка росту українських користувачів Інтернету

Роки	2000	2003	2004	2007
Загальна кількість	0,4 млн.	3,8 млн.	5,5 млн.	9,0 млн.
Частка до всього населення	0,8 %	8 %	11,5 %	19 %

Примітно, що тижнева аудиторія відвідувачів українських ресурсів у вересні 2001 р. становила 790 тис. чол., але з них тільки 130 тис. щодня зверталися до Уанету — українського сегменту всесвітньої мережі. 43,8 % склали закордонні відвідувачі, половина з них припала на мешканців СНД. Отже, Захід і Схід у першопочатках були представлені рівномірно.

У 2003 р. Інтернетом користувалося 3,8 млн. або близько 8 % населення України, переважно міські жителі. Більшість

(74 %) мали доступ до мережі на роботі. Частка українських користувачів тоді була значно меншою, ніж у розвинених країнах, але такою ж, як у Бразилії, Аргентині та Росії. Це 28 місце в Європі та 45-е в світі. Для порівняння: у США з Інтернетом зналися 154 млн. осіб, а разом у світі — 400 млн. Найвищий показник зафіксували у Швеції (62 % населення), найнижчий — в Індії (1 %).

Утім, досягнення невпинно нарощувалися. У 2002–2006 рр. уряд США у рамках профільної програми виділив близько 1,5 млн. дол. на відкриття Інтернет-центрів у міських і сільських бібліотеках України. Як проект державного департаменту США програму розширення доступу і навчання в Інтернеті (ІАТР) розпочали в Україні в 1998 р. Упродовж десятиліття запрацювали 25 регіональних центри, які щомісяця надають безкоштовний доступ приблизно десяти тисячам громадян, близько тисячі громадян отримують безкоштовне навчання на курсах, а на сервері ІАТР у Києві щомісячно публікується 30–40 нових українських некомерційних веб-сайтів.

Як дослідили соціологи, у 2006 р. майже 20 % населення України користувалося Інтернетом, переважно молоді люди віком від 18 до 29 років (42 %)¹. Старших користувачів зобов'язували службові клопоти (електронна пошта, новини, сайти органів влади), а молодь шукала розваг та цікавої інформації. На роботі Інтернетом користувалося 32 % опитаних, вдома — 24 %. Найпопулярнішими пошуковими запитамі стали слова «робота» і «реферати».

До кінця 2007 р. половину з усіх 20,4 тис. шкіл України заплановано під'єднати до Інтернету коштом держави. До речі, у 2007 р. видатки на освіту в державі збільшилися до 42 млрд.

¹ Кореспондент.net. – 2006. – 3 квітня; www.права.com.ua. – 23.11.2006.

грн. і вперше досягли близько 7 % ВВП, що є одним із найкращих показників в Європі та країнах СНД.

Крім того, послугами мобільного зв'язку в Україні до кінця 2006 р. реально користувалося 29 млн. осіб, що склало 62 % населення, а про його номінальне проникнення промовисто говорили 51 млн. реалізованих SIM-карт.

Цей бум теж є своєрідним проявом триваючої революції соціальних комунікацій. Функціональні можливості сотового телефону були успішно використані для суспільно-політичної мобілізації в період Помаранчевої революції. Відтак ненав'язливі та дотепні SMS-повідомлення блискавично стали масово розповсюджуватися після будь-якої значущої події. Наприклад, російсько-українські газові перемовини грудня 2005 – січня 2006 рр. надихнули на творення нових зразків народної творчості. Їх під новорічно-різдвяні свята надіслали й авторів цього посібника:

Най кожний день
В прийдешнім році
Ріднить людей
На кожному кроці!
Най гріють нас
Зарплата гожа,
Дешевий газ
І ласка Божа!
31 грудня 2005 р.
Хай Бог москаля

за газ покарає,
а всім українцям
Христос ся рождає!
6 січня 2006 р.

У світовій історії безвідмовно діє правило про те, що позитивне сприйняття держави не буде фактом міжнародного інформаційного процесу, допоки не стане фактом внутрішньої самооцінки суспільства.

Проведений у 2000 р. аналіз понад 1,2 тис. матеріалів закордонних ЗМІ засвідчив, що негативними характеристиками соціальної та політичної систем України виступили корупція державних структур, нерозвиненість громадського суспільства, неухвага держави до пересічних громадян і до свого іміджу¹. Зокрема, політичні партії та громадські організації не стали надійними ланками зворотніх зв'язків між владою і суспільством.

У листопаді 2001 — лютому 2002 рр. австрійські учені зробили тематичне соціологічне дослідження. Вони виявили, що переважання негативних оцінок України впливало з відсутності іншої інформації, крім скандальної. Всього опитали 1,5 тис. відомих політиків, провідних журналістів, а також керівництво великих міжнародних корпорацій з 19 країн — 15 членів ЄС, а також Швейцарії, Норвегії, США і Канади. 79 % розцінили імідж України як негативний. 77 % вважали, що вона робить дуже мало для його поліпшення.

Заінтригована «Німецька хвиля» у квітні 2004 р. на вулицях Бонна провела нерепрезентативне опитування «Якою бачать Україну німці? Що знають про неї?» Для більшості німців це — бідна понівечена країна (люди заробляють мізер, багато безробіття), що колись була частиною і житницею Росії. Це країна з давньою європейською культурою, проте ніяк не стане на ноги, бо розвивається дещо хаотично, зокрема її демократія знаходиться під загрозою.

¹ Міжнародний імідж України // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 3. – С. 2-44.

Поширення у світі іміджу України як надійного і передбачуваного партнера належить до провідних функцій Української держави, що виконувалися слабко. Захист репутації здійснювався поодинокими зусиллями, зазвичай, окремих дипломатичних місій. У в 1992-му в Україні їх було 26, 1996-му — 68, а у 2004-му — 91 у 69 країнах. Одна з них здійснила цікаву річ. Восени 1995 р. до 50-річчя Організації Об'єднаних Націй вийшов спеціальний випуск знаного в світі журналу *US World Journal*, повністю присвячений Україні (наклад 1,3 млн. прим.). Його одержали всі члени офіційних делегацій, котрі брали участь в ювілейному засіданні Генеральної Асамблеї ООН.

На жаль, подібні факти зустрічаються вкрай рідко. До того ж, якщо вітчизняні експерти прагнуть посилення інформаційної складової міжнародного іміджу України, то їхні західні колеги віддають перевагу досягненню практичних результатів. Адже все залежить від позитивних зрушень у суспільстві та потенціалу внутрішнього ринку.

Примітний позитивний результат музичного і футбольного розширення ЄС. Українська співачка Руслана Лижичко з композицією *Wild Dances* («Дикі танці») перемогла на 49-му міжнародному пісенному конкурсі «Євробачення» у Стамбулі 15 травня 2004 р. За рік Україні випало провести ювілейне 50-е «Євробачення». Його фінал пройшов у Києві 21 травня 2005 р. Національна телерадіокомпанія витратила на підготовку, організацію і проведення «Євробачення-2005» 57 млн. грн. Надходження ж від продажу квитків покрили лише десяту частину цієї суми.

Усього на конкурс акредитували 6 277 осіб, у т. ч. 1 237 членів делегацій з 39 країн, 1 822 журналістів. У Києві «Євробачення» офіційно завершилося концертом із символічною назвою «Україна — європейська країна». Далі естафету урочи-

сто передали Греції, представниця якої — співачка — Гелена Папірзу перемогла в Києві. Цей пісенний конкурс, що дебютував 24 травня 1956 р. в швейцарському місті Лугано, є не лише змаганням на кращого виконавця. Для країни, що його проводить, це — передусім кілька годин реклами в найкращий телевізійний час усієї Європи. Свій відлік участі в «Євробаченні» Україна веде з 2003 р.

А з 1 січня 2008 р. запрацює Національне агентство з питань підготовки і проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи-2012 з футболу, що за значимістю переверщує «Євробаченні» з усіх точок зору. Насамперед з огляду на зближення України з ЄС і підготовки до майбутнього членства. Київська міська державна адміністрація відразу ж оцінила підготовку обслуговуючого персоналу до Євро-2012 в 11 млн. грн. На ці кошти планують навчити 20 тис. міліціонерів, лікарів швидкої допомоги, волонтерів, стюардів і співробітників метрополітену англійської, французької та німецької мов¹. До проекту планується залучити лінгвістів із 10 вищих навчальних закладів.

У державній фазі розвитку української нації мало дбали про інформаційне лобіювання, хоча це — роками проплачений бюджетом клопіт структурних підрозділів секретаріату (адміністрації) президента, уряду, міністерств, низки державних установ. Проектами просування України до європейської спільноти безпосередньо займаються також Національний інститут стратегічних досліджень і Національний інститут проблем міжнародної безпеки, підпорядковані Президентові України та Раді національної безпеки і оборони. В їх компетенції знаходиться моніторинг закордонної преси та інтернет-видань, представлення України у світовому інформаційному просторі.

¹ www.prawda.com.ua. – 17.09.2007.

Для цього контексту притаманні зовнішні поштовхи. Так, у серпні 2007 р. у Львові відкрився Центр міської історії Центрально-Східної Європи. Засновником і меценатом центру був австрійський історик Гаральд Біндер, автор докторської дисертації та монографії з історії Львова. Нині співробітники центру працюють над кількома інтернет-проектами: розміщенням для загального доступу зображень міст Галичини (поштівки, фотографії, офорти, літографії тощо), деталізованої історико-архівної карти Львова, включно до конкретного будинка.

Соціальні комунікації пересічних українців із типовими представниками західної спільноти немислимі без персональних контактів у всіх проявах. Цей постулат ліг наріжним каменем у культуртрегерських зусиллях, скажімо, Сполучених Штатів Америки. Не дивно, що понад 200 українських науковців, студентів, публіцистів, письменників і більше 4 тис. старшокласників упродовж 1992–2005 рр. отримали можливість вчитись і вели дослідження за програмами академічного обміну уряду США. І це лише епізод інтенсивних культурних обмінів. Причому в двох напрямках: з України і в Україну.

Усього майже 2 тис. добровольців з благодійної організації Корпусу миру, котру фінансують платники податків у Сполучених Штатах, пройшли службу в Україні з 1992 р. за дворічними програмами. Представників Корпусу миру в Україні більше трьохсот у понад двохсот містах і селах¹. Вони допомагають місцевим громадам і неурядовим організаціям (сприяння економічному розвитку і молодіжним проектам), викладають англійську в школах. Один лише приклад. У 2005–2006 рр. подружжя Дейвид і Діана Фелпс зі штату Айдаго безкоштовно вчили англійської мови гім-

¹ Місія Корпусу миру в Україні // Голос Америки. – 11.06.2006; 21.12.2006; 28.08.2007.

назистів у Білій Церкві на Київщині. Дейвид у минулому — лейтенант поліції, а Діана — вчителька молодших класів.

Зазвичай під час перебування за кордоном добровольці Корпусу миру живуть в українських сім'ях, які зголосилися їх прийняти. В американських газетах дуже часто публікувалися репортажі добровольців про обставини їхнього життя в Україні, наприклад, у Харкові (The Baltimore Sun, 18 листопада 2003 р.), Полтаві (The Tereka Capital-Journal, 18 лютого і 27 листопада 2001 р.), Ужгороді (The Christian Science Monitor, 2 серпня 2005 р.) чи приготування до своєї місії (Skaneateles Press, 6 листопада 2001 р.).

Упродовж певного часу групи американських вчителів середніх шкіл і поліцейських середньої ланки працювали в Україні. Приміром, 6 педагогів у жовтні 2003 р. за програмою American Councils for International Education (The New York Times, 15 березня 2004 р.), два офіцери поліції з Мічігана за проектом «Гармонія» у лютому 2002 р. (The State News, 1 березня 2002 р.). Перед тим вони приймали у себе 12 українських міліціонерів. А в травні 2005 р. 14 студентів із Техаського, Флоридського та інших університетів США упродовж трьох тижнів стажувалися в Інституті кібернетики НАН України у Києві. Вони вивчали методи математичного моделювання на надсучасному комп'ютері, котрий розробили і створили українські вчені.

Подібне зацікавлення передалося на діяльних громадян «старої Європи». Так, молоді німці Флоріан Келлерманн, Йорг Альбінські і Петра Яспер два місяці (лютий-березень 2004 р.) стажувалися в київських мас-медіа за міжнародною програмою «Стипендії для молодих журналістів»¹. У свою

¹ Україна і українці очима німецьких журналістів // Німецька хвиля. – 9.04.2004.

чергу журналісти з України, котрі володіли німецькою, могли отримати стипендію графині Маріон Денгофф для стажування у Німеччині (www.ijp.org).

Ці контакти завше приносили позитивні результати, передовсім у справі пошуку Україною адекватної ніші на ментальних полицях країн Заходу. Недарма Ф. Келлерманн за підсумками стажування вважав: «Україна геть відрізняється від того уявлення, яке переважно присутнє у німців. Неправильне враження поширюється насамперед через німецькі ЗМІ: ніби тут усі незадоволені і лише скаржаться. Насправді люди є добре освічені, поінформовані. Я б сказав, що це вже достатньо відкрите суспільство». Їхню групу здивували значні відмінності українців від росіян, які проявляються щоденно в ментально інших підходах до роботи, розваг, особистого і громадського життя.

За офіційними даними Україну в 2005 р. відвідало 17,5 млн., а у 2006 р. 18,6 млн. іноземних туристів. Однак в цю статистику включили і транзитних пасажирів. Німеччина, скажімо, веде туристичну статистику, підраховуючи кількість ночівель. Згідно їх підрахунків, Україну щороку відвідує лише 2 млн. іноземців. У свою чергу 0,5 млн. українців кожний рік відпочиває за кордоном, здебільшого у Туреччині, Єгипті, Іспанії, на Кіпрі, Мальті. Зокрема, у 2005 р. Єгипет відвідали майже 250 тис. українців, тоді як росіян — 1 млн., німців — 1,1 млн., британців — 1,2 млн.

Комунікаційний бум спричинив позжавлення в дотичних сферах соціальної інфраструктури, у т. ч. у видавничій галузі, передовсім у сегменті масової пізнавально-довідкової літератури. У 2006 р. у Великобританії вийшов путівник по Києву туристичної компанії Thomas Cook. Досі англомовні мандрівники користувалися подібним путівником видавництва Bradt. 12 травня 2006 р. Бі-Бі-Сі критично процитувала деякі поради недосвідченим по-

дорожнім, зокрема: «Національний напій та улюблене дозволя — це горілка... Не намагайтеся пити стільки ж, скільки українці». Радіо не пройшло повз відверті неточності, як-от: «Національний хліб України робиться із жита і гречки».

В американському видавництві у штаті Массачусетс у червні 2007 р. побачила світ книжка «Kiss, Bow or Shake Hands: Europe» («Цілуватися, кланятися чи тиснути руки у Європі»), у якій даються поради охочим вести бізнес у 25 європейських країнах. Окремий розділ присвячено Україні, де визначено три спільні риси між українцями й американцями: захоплення сучасними технологіями; масштабне мислення, часто на шкоду реальному просуванню вперед; любов до природи і свіжого повітря.

Зростання числа іноземних туристів у різних місцевостях, накладі і періодичність появи тематичних видань також вельмовно засвідчують значну інтегрованість України у матірний цивілізаційний простір.

Найбільший в світі Франкфуртський книжковий ярмарок у жовтні 2003 р. зібрав 104 країни. Український стенд був меншим, аніж завжди, і складався з трьох книжкових шаф. Із видавництв окремо виставилося лише харківське «Фоліо». Як завжди, тут стояли фотоальбоми про президента України і Чорнобиль, тобто переважано старі видання. Росія, навпаки, привезла нові книжки півтори сотні авторів і цілий стенд німецьких перекладів російської літератури (Німецька хвиля, 10 жовтня 2003 р.).

Але за рік у Франкфурті-на-Майні серед 6,7 тис. експонентів із 110 країн було представлено вже понад 30 українських видавництв (радіо «Свобода», 11 жовтня 2004 р.). Вперше Україна не обмежилася кількома книжковими полицями, а мала пристойний власний колективний стенд, який нагадував

невеличкий книжковий магазин. Цього разу тут були чудово видані фоліанти «Українська міфологія», «Історія української ікони», прекрасні видання української класики, словники. Перше в Україні приватне дитяче видавництво «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га» навіть продало права на свої книжки 9 країнам, скажімо, на «Казки Туманного Альбіону» і «Снігову Королеву» — витвір художника Владислава Єрка.

В Україні непогано відпрацьований механізм купівлі авторських прав. Якщо у 2002 р. українські видавці купили в Німеччині 17 книжкових ліцензій, то в 2006-му — вже 77¹. Київське видавництво «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га» у вересні 2007 р. першим у світі переклало іноземною (українською) заключну, сьому, англomовну книгу Джоан Роулінг про юного чарівника. Початковий тираж цього бестселера «Гаррі Поттер і смертельні реліквії» — 150 тис. прим., а загальний україномовний тираж усіх семи томів наблизився до 1 млн.

* * *

Розглядаючи підстави утвердження сучасної України в лоні західної (європейської) цивілізації, неодмінно виникає питання про соціальну матрицю, як об'єктивне мірило для зрізу поточної ситуації чи осмислення тектонічних зрушень.

Насамперед у постановці ключової проблеми та вирішенні прикладного завдання вагома роль належить порівняльним соціометричним класифікаціям, які дозволяють під перехресним вогнем різних методик з'ясувати доволі серйоз-

¹ Німеччина на книжковому форумі у Львові // Німецька хвиля. — 16.09.2007.

ний потенціал України в соціально-економічному аспекті. Його інколи надто применшують у угоду чужим геополітичним амбіціям і внаслідок деградованих проявів політичної волі в середовищі панівної верхівки.

Адже суголосність обоюсторонніх соціальних цінностей та незворотне зближення соціальних систем є очевидними. Вони мають, окрім іншого, вагоме підґрунтя на рівні розгалуженої мережі соціальних комунікацій, котрі забезпечують надійний зворотній зв'язок між об'єктом (метою — європейською і євроантлантичною інтеграцією) і суб'єктом (виконавцем необхідних завдань — Україною).

II. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Європа як цивілізація і співтовариство.
2. Сутність «держави соціального захисту» і «держави соціальних інвестицій».
3. Особливості української порубіжної цивілізації.
4. Україна у порівняльних соціометричних класифікаціях.
5. Соціальні комунікації України.

III. ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Асмус Р. Україна: путь на Запад // Россия в глобальной политике. – 2004. – № 5.
2. Гаврилишин Б. Україна між Сходом та Заходом, Північчю та Півднем // Дзеркало тижня. – 2000. – 30 вересня.
3. Гаген М. Повертаючися до історій України // Критика. – 2007. – Ч. 6.
4. Глобальные тенденции развития человечества до 2015 года: Матер. Нац. развед. совета США / Пер. с англ. – Екатеринбург: У-Фактория, 2002. – 119 с.

5. Иноземцев В., Кузнецова Е. Возвращение Европы. В поисках идентичности // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 6. – С. 3-14.
6. Иноземцев В. Специфические особенности европейской социальной модели // Современная Европа. – 2004. – № 1. – С. 87-99.
7. Исламов Т. Европейские историки о европейской истории // Новая и новейшая история. – 2003. – № 5. – С. 3-22.
8. Михальченко М. Українська регіональна цивілізація // Політичний менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 19-28.
9. Міжнародний імідж України: Навчальний посібник / Міністерство освіти і науки України; Міністерство оборони України; Автор. кол.: П. Ткачук (кер.), В. Будзінська, С. Волощук, С. Власюк, М. Гетьманчук, Р. Офіцинський, О. Сивак, О. Феденко, А. Тумашов, Л. Шлемкевич, О. Шурко. – Львів: Львівський інститут Сухопутних військ, 2007. – 167 с.
10. Мысливченко А. Перспективы европейской модели социального государства // Вопросы философии. – 2004. – № 6. – С. 3-12.
11. Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України / За заг. ред. В. Горбуліна. – Київ: Євроатлантикінформ, 2006. – 416 с.
12. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). – Київ: Інститут історії України Національної академії наук України – Ужгород: Гражда, 2005. – 468 с.
13. Тарасенко В. Копіювальний експеримент в Україні // Українське суспільство: десять років незалежності. – Київ: Ін-т соціології НАНУ, 2001. – С. 113-127.
14. Тиммерман Х. Украина и Белоруссия: «новые соседи» Европейского Союза // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 6. – С. 49-60.
15. Шерр Д. Україна та ЄС: між інтеграцією і виключенням // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 11. – С. 57-60.

Тема 2

ЗАХІДНА ДИЛЕМА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

І. ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

- § 1. Інтеграційні кроки (1991–2004).
- § 2. Рецидиви колоніального менталітету (2005–2006).
- § 3. Консолідація правлячої еліти (2007).

Як відомо, дилемою вважають логічне судження з двома протилежними положеннями, що суперечать одне одному і виключають вибір третьої можливості. Упродовж останніх століть українці надривалися під гнітом геополітичної дилеми, спроектованої по осі Захід – Схід. Загальмований рух української історії до об'єктивно своєї цивілізаційної належності здебільшого пояснюється державно-правовими чинниками і рівнем політичної консолідації суспільства.

§ 1. Інтеграційні кроки (1991–2004)

Вигідне географічне розташування України обумовлює її роль головного комунікатора між Європою, Кавказом і Азією.

Усього шість республік від Балтійського до Чорного моря (Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Молдова і Україна) і вісім по обидва боки Каспійського моря (Вірменія, Грузія, Азербайджан, Туркменія, Узбекистан, Казахстан, Киргизія і Таджикистан) розділили спадок радянської імперії з Росією у нерівних частках. Хоча 6 млн. українців і 25 млн. росіян (36 млн., як рахувати «російськомовних») жили поза батьківщиною, однак

Україна і Росія уникли долі Югославії, географічно ближчої до західної цивілізації.

У 1990-х роках Захід виявився не готовим потіснити російський магнетизм. Проте порівняно швидко прийшло усвідомлення реальної ваги українського вектора в європейській політиці: вельми сприятливий геополітичний чинник, висока якість людського капіталу при невеликій чисельності населення у світовому вимірі — у 2000 році 49 млн. з 6,1 млрд. (0,8 %).

Після приєднання країн Центральної та Східної Європи до Євросоюзу (1 січня 2007 р.) інтеграція України до Європи перетворилася на реальність із дуже близькою перспективою. Тому її загалом перевели з маловпливового пострадянського статиста Співдружності незалежних держав, чії «ринки народжуються» і де «демократія під загрозою», у престижну категорію постсоціалістичних країн, які здатні на цивілізаційні прориви.

Іманентно Україна вимушена шукати гідні відповіді на глобалізаційні виклики, притаманні історичним реаліям. Сучасна інтеграційна мозаїка цивілізаційного прогресу включила її до світових економічних процесів (міжнародна торгівля, фінансові транскордонні проекти) і глобальних соціальні комунікацій (персональні контакти, туризм, цільові програми обміну досвідом). Для цього держава і суспільство в Україні виявилися підготовленими як технологічно (медіа, Інтернет і т. п.), так й інституційно (органи влади, мережа посольств тощо).

Однак невміння «мислити глобально, діяти локально» стало першопричиною колапсу економічних експериментів президентів Л. Кравчука і Л. Кучми, котрі у 1990-ті поставили український соціум на межу виживання. Однак історичною заслугою обох президентів є дотримання мирного сценарію внутрішньо- і зовнішньополітичного курсу. Адже загальнові-

домо, що у 1989–1996 рр. на планеті вибухнули 96 збройних конфліктів. 91 із них — громадянські війни, викликані поглибленням соціальної та економічної несправедливості.

За 1992–2000 рр. усіх біженців у світі нарахували приблизно 300 млн. осіб, зокрема, Югославію залишили майже 4 млн. Важко знайти переконливіший аргумент у синхронному вимірі, хоча югославська цифра і дорівнює чисельності українських заробітчан у Росії чи у країнах Європи, а демографічні втрати в мирну пору (за 1994–2004 рр.) навіть порівнювали з геноцидом (1932–1933) — 5 млн. чол. (із 52 до 47 млн.).

Насправді кількість населення України різко зменшилася внаслідок механічних факторів (еміграції та трудових міграцій, деякого скорочення тривалості життя, низької народжуваності), а також під тиском ментальних і соціокультурних перемін, породжених новими стандартами способу життя.

Усього, за даними Державного комітету у справах національностей і міграції (7 липня 2003 р.), близько половини (20-25 млн.) етнічних українців проживали за кордоном. І це далеко не виняткове співвідношення. Приміром, за межами батьківщини знаходилися близько 3 млн. ірландців і 5,5 млн. греків. Населення Ірландії становило 4 млн., а Греції — 11 млн. осіб¹.

Ніде у світі українці не слугували матеріалом чи детонатором напрути. Починаючи зі здобуття незалежності, Україна була джерелом стабільності, незважаючи на внутрішні труднощі та розбіжності. І цей факт названо визначним досягненням у Спільній стратегії Європейської Ради (Гельсінкі, грудень 1999 р.).

На початку XXI ст. найбільше громадян українського походження, за офіційною статистикою, постійно проживало в

¹ Putin rolls out the red carpet for exiles of old Soviet empire // The Times. – 2006. – 10 February.

Російській Федерації (4,3 млн.), Канаді (1,7 млн.), США (893 тис.), Молдові (550 тис.), Казахстані (460 тис.), Бразилії (400 тис.), Аргентині (350 тис.), Польщі (300 тис.), Узбекистані (100 тис.).

Втім, до 16 квітня 2007 р. посвідчення закордонного українця отримали тільки 670 громадян у Росії, Бразилії, країнах Балтії та Європи. Цей статус дає право на безоплатну візу впродовж п'яти років, а в разі повернення в Україну — спрощену процедуру набуття громадянства.

Через невисоку кваліфікаційну підготовку політичної еліти, наділеної владними повноваженнями, відмобілізувати українську діаспору на виконання національної стратегії не вдалося. Окремі її фрагменти втілювалися головними чином через приватні ініціативи або у вигляді допомоги зарубіжних держав.

У зв'язку з цим наведемо кілька прикладів, які віддзеркалюють різні виміри зазначеної проблематики. Так, у США і Канаді українське телебачення транслюють на платних кабельних каналах. Але у Торонто працюють два безкоштовні українські канали «Контакт» і «Світогляд», а також виходять у світ п'ять українських газет.

1 червня 1992 р. в ефір вийшла перша радіопрограма Української служби Бі-Бі-Сі українською мовою. У ній взяли участь тодішні президент України Леонід Кравчук і британський прем'єр-міністр Джон Мейджор. Як відомо, це популярне у світі джерело оперативної та перевіреної інформації розпочало мовлення на Радянський Союз ще у 1946 р.

Українські служби радіо «Свобода» (засновано у 1953 р. як «Звільнення від більшовизму») і «Голос Америки» (1947), фінансовані американським урядом, а також «Німецька хвиля» (1953) розширили свою трансляцію і збільшили свій

вплив у незалежній Україні. Нині «Голос Америки» ставку робить на телебачення, де аудиторія уп'ятеро більша. Їхні програми сьогодні можна дивитися на кількох українських телеканалах.

Через названі інструменти, власне, вдалося розвалити «залізну завісу» на західному кордоні України і унеможливити тоталітарні рецидиви маніпулювання інформацією, а відтак і масовою свідомістю, підмінюючи і соціальний контекст, і викривлюючи соціальні взірці.

Стійкі європейські орієнтири у зовнішній політиці незалежної України є безсумнівними. Правда, тут чимало скептиків, які резонно відсилають до хронологічного фіксажу декларацій намірів і реальних кроків. Та не бачити прогресу було б свідомим фальшуванням дійсності. Лише гіпотетично можливою альтернативою європейській інтеграції розглядалися загрози національній безпеці внаслідок поступової маргіналізації, економічної недорозвиненості, політичної нестабільності.

Основний зміст суспільної трансформації України впродовж усього періоду незалежності полягав саме в «європеїзації», в орієнтації на західну цивілізацію, на її соціально-політичні цінності. Зрозуміло, тут не обійшлося без усебічного співробітництва з європейськими країнами, входження в міжнародні політичні інститути.

Критерії членства в ЄС визначив Копенгагенський саміт у червні 1993 р. Від кандидата вимагається стабільність інститутів демократії, верховенство закону, повага до прав людини і захист прав меншин (політичний критерій); функціонуюча ринкова економіка, здатність впоратись із тиском конкуренції та ринкових сил (економічний критерій); прийняття обов'язків членства, включаючи прихильність до цілей політичного, економічного і монетарного союзів (адаптація *acquis communautaire*).

Головним чинником є відповідність політичному критерію¹. Економічне зростання в країні, що інтегрується, не має впливу на жодному з етапів, загальний ВВП враховується опісля. Не впливає і фактор географічної близькості, а також цивілізаційна ідентичність — католицька, православна чи мусульманська.

На політико-правовому рівні європейська спрямованість України була зафіксована вже в перших державотворчих актах — постановах Верховної Ради 25 грудня 1990 р. «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх відносин» і 2 липня 1993 р. «Про Основні напрями зовнішньої політики України».

У 1994 р. Л. Кучма, виступаючи на Парламентській Асамблеї Ради Європи, чітко заявив, що стратегічною метою України є повноправне членство в Євросоюзі. Цілком закономірно у Києві відкрили представництво ЄС (вересень 1993) і представництво України у Брюсселі (липень 1995). А доповідочки ПАРЄ Ханне Северинсен і Рената Вольвенд стали очима, голосом і совістю Європи в Україні упродовж наступного десятиріччя.

Подальші важливі кроки матеріалізували Угода про партнерство і співробітництво, членство в Раді Європи та Організації з безпеки і співробітництва в Європі, програма «Партнерство заради миру», Хартія про особливе партнерство України з НАТО, ратифікація Європейської конвенції з прав людини, переговори про вступ у Світову організацію торгівлі, а також започаткування у вересні 1996 р. самітів «Україна–ЄС».

У листопаді 1995 р. Україна ввійшла у Раду Європи, найстарішу плюралістичну міжнародну урядову і парламентську

¹ Ковальова О. Українська політика щодо євроінтеграційних процесів: Автореф. дис... д-ра політ. наук. – Київ, 2004. – С. 12, 21-22.

організацію (утворилась 1949 р.). Це своєрідна прелюдія до повноцінного виходу на європейську орбіту, де вже «чотири покоління» пройшло через усвідомлення прав людини, зафіксованих у ряді конвенцій (хартій): політичних, громадських, соціальних, колективних, культурних (мови, релігії, уклад життя і т. п.), етичних (інформаційні технології, генна інженерія, біомедицина тощо).

До речі, Україна прийшла до Ради Європи всього за три роки — найшвидше, ніж в усі інші з усіх міжнародні організації, де в неї повноправне членство. Так, у липні 1992 р. було подано офіційну заявку на вступ. 26 вересня 1995 р. ПАРЄ ухвалила позитивну резолюцію, а за півтора місяці, 9 листопада, у Страсбурзі відбулась урочиста церемонія приєднання України до Ради Європи.

У 2001 р. Україна зробила крок уперед, який за своїм значенням порівнянний з демократизацією початку 1990-х. Мова йде про зміцнення свободи слова, «малу судову реформу», схвалення кількох кодифікованих актів, що з 1995 р. виступали об'єктом зобов'язань перед Радою Європи.

Згідно з указами президента 24 лютого і 11 червня 1998 р. в органах державної влади сформували підрозділи співробітництва з ЄС, Національне агентство з питань розвитку і європейської інтеграції та затвердили Стратегію інтеграції. У тому ж році уряд прийняв постанову про запровадження механізму адаптації законодавства України до вимог ЄС.

До моменту офіційного проголошення євроінтеграції пріоритетом державного розвитку відповідні реформи здійснювалися майже сім років. «Європеїзація» стала чи не найголовнішим мобілізуючим стимулом суспільних трансформацій.

За десятиліття (1994–2003) Європейський Союз став найбільшим донором України, де його кошти, розміщені через

національні та цільові програми (технічні, макрофінансові та гуманітарні), склали 1,072 млрд. євро. На 2004–2006 рр. передбачили ще 212 млн. євро. Так, у ході реалізації проекту TACIS щодо управління кордонами суттєво посилено рівень технічної забезпеченості Сумського, Чернігівського, Донецького, Луганського та Харківського прикордонних загонів (11,25 млн. євро), інфраструктуру пунктів пропуску Ягодин, Ужгород, Рава-Руська (33,5 млн. євро)¹. Ясна річ, налагоджено співпрацю між Агентством ЄС з менеджменту оперативного співробітництва на зовнішніх кордонах (FRONTEX) і Державною прикордонною службою України.

Зі свого боку Агенція США з міжнародного розвитку (USAID) за угодою з українським урядом за півтора десятиліття (1992–2007) на побудову ринкової економіки, демократичної політичної системи і реформування соціальної сфери в Україні надала на 1,6 млрд. дол. технічної безвідплатної допомоги². Лише за програмою запобігання торгівлі людьми USAID за останні п'ять років (2002–2007) допомогла понад 4 тис. українцям, здебільшого дітям і жінкам.

Україна продовжує залишатися країною походження, транзиту і призначення для чоловіків, жінок і дітей, які вивозяться за кордон з метою комерційної сексуальної експлуатації та примусової праці. Зокрема, українських жінок перевозять до Росії, Польщі, Туреччини, Об'єднаних Арабських Еміратів, Лівану, Чехії, Італії, Португалії, Німеччини, Австрії, Кіпру, Греції, Сербії, Чорногорії, Іспанії, Угорщини та Ізраїлю. А жінок з країн Центральної Азії, найчастіше з Узбекистану і Киргизстану, перевозять Україною до Європи.

¹ Співробітництво між Україною та ЄС [2007 р.] // www.mfa.gov.ua.

² Голос Америки. – 23.07.2007.

Згідно зі статистикою Міжнародної організації з міграції, у 1991–1998 рр. жертвами торгівлі людьми в Україні стали 100 тис. осіб, а за даними профільної міжнародної громадської організації «Ла Страда» — 420 тис. У свою чергу Міністерство внутрішніх справ України повідомило, що за десять років (1995–2004) незаконно за кордон вивезли 400 тис. українок. У 2006 р. прикордонники закрили 9 каналів торгівлі людьми, попередили вивезення 43 жінок і затримали 29 торгівців людьми.

Таблиця 2.1. Масштаби торгівлі людьми в Україні¹

Роки	2000-2002	2003	2004	2005	2006
Засуджених торгівців людьми (осіб)	?	32	67	115	111
Потерпілих (осіб)	754	278	503	1273	272

Українські суди призначають торгівцям людьми переважно умовне покарання, а не позбавлення волі. Приміром, у 2006 р. правоохоронці закінчили розслідування 101 кримінальної справи, арештували 66 осіб. У 2006 р. винесли вироки стосовно 111 торгівців, з яких лише 39-х (35 %) позбавили волі (від 2 до 8 років)². У 2001–2006 рр. до категорії потерпілих віднесли тільки 2 з 1741 жертви торгівлі людьми, котрі були учасниками судових процесів. Також не проводилось активного

¹ За витягами з Доповідей державного департаменту США про торгівлю людьми (від 14 червня 2004 р., 6 червня 2005 р., 5 червня 2006 р., 12 червня 2007 р.) і Звітів про дотримання прав людини за 2002–2006 рр. // Посольство США в Україні. – kiev.usembassy.gov.

² Витяг з Доповіді державного департаменту США про торгівлю людьми від 12 червня 2007 р.

розслідування і покарання державних службовців, підозрюваних у причетності до торгівлі людьми.

За чотири роки (2000–2003) Міжнародна організація з міграції допомогла 1153 жертвам контрабанди людей повернутися в Україну та реінтегруватися у суспільство. Лише впродовж одного 2006 р. українські посольства активно допомагали у поверненні 272 своїх громадян, спрямовували їх до реінтеграційних центрів громадських організацій.

Європейська Рада в Гельсінкі у грудні 1999 р. схвалила чотирирічну Спільну стратегію ЄС щодо України. Вона вперше задекларувала міжнародне визнання європейських прагнень України і підтвердила курс стратегічного партнерства. Складнощі наступних років, викликані тиском лідерів світу, напівавторитарній Україні вдалося залагодити аж на Ялтинському саміті 7-8 жовтня 2003 р.

Офіційний Київ занадто милувався сигналами Брюсселя або ж красивими заявами на самітах, надаючи більшої ваги зовнішньому вигляду, а не змісту. Реальне членство в ЄС розпочиналося вдома. Це питання відповідності критеріям. На щастя, в Європі Україна весь час мала вірного союзника і послідовного лобіста своїх прагнень — Польщу. Розважливий голос Варшави не раз роззброював брюссельських скептиків. Нині українське євроінтеграційне лобі зміцнилося: від 2004 р. пліч-о-пліч із Польщею стоїть Литва, початок відліку тісних зв'язків з якою теж сягає середньовіччя.

Під амбіційною риторикою часто лежав слабкий фундамент. Як висловився 29 січня 2004 р. на радіо «Свобода» професор Йельського університету Тімоті Снайдер, в Україні традиційно звертали увагу на менш важливі для європейців фактори. В основі Європейського Союзу ефективна система управління. Українці зазвичай говорили про історію, мовляв,

Україна завжди була європейською державою. Це не мало жодного значення для інтеграції. Українці часто нагадували про своє геостратегічне положення. Це важливий аргумент для НАТО, а не ЄС.

Власне, ЄС, а не НАТО, вирішує, кому називатись європейською частинкою. І керується Євросоюз не зовнішньою, а внутрішньою політикою держав. «Європейський вибір» тягне за собою зростання участі Європи в їхніх внутрішніх справах¹. У словосполученні «приєднання до спільноти країн розвинутої демократії» ключове слово не «приєднання», а «демократія». Це елементарне положення з тематичного навчального посібника.

«Європейський вибір» і «євроатлантична інтеграція» українського керівництва викликали тоді на Заході «утому від України». Комісар ЄС Хав'єр Солана навіть порадив Києву навчитися грати за правилами, а не гратися з ними. «Відносини України з ЄС нагадують танець XVII ст., в якому партнери ніколи не танцюють разом», — підмітив британський учений Джеймс Шерр (Свобода, 5 вересня 2003 р.).

На українській перепустиці у весь вільний світ була виписана знаменита тріада — non-nuclear, human rights, market economy. У 1992-му перед Україною відкрився неблизький шлях зовнішньополітичної самоідентифікації. І тільки у 2002 р. вона заявила про прагнення вступити в НАТО, а двома роками пізніше надала територію для дій альянсу². Висловлюючись фігурально, було заповнено «останню чорну діру». «Україна — це Європа, а не Росія,» — міністр закордонних справ

¹ Копійка В., Шинкаренко Т. Європейський Союз. — Київ: Ін Юре, 2001. — С. 369-405; Liga Narodów, ONZ, NATO, UE, KBWE / OBWE, organizacje pozarządowe / Pod red. P. Żurawskiego vel Grajewskiego. — Łódź: Wyd-wo Uniw. Łódzkiego, 2004. — S. 117-259.

² Зленко А. Дипломатія і політика. — С. 22-23, 59-60, 123, 548.

Анатолій Зленко у 2003 р. мимовільно уточнив назву президентських споминів Леоніда Кучми, що друкувалися в Москві.

29 червня 2004 р. у Стамбулі на засіданні комісії «Україна—НАТО» на найвищому рівні президент Кучма ще раз підтвердив, що євроатлантична інтеграція та «пов'язане з цим глибоке реформування оборонної сфери держави відповідно до європейських стандартів належить до найважливіших пріоритетів як зовнішньої, так і внутрішньої політики України». Щоправда, із Військової доктрини України указом президента вилучено у липні 2004 р. положення про неминучий вступ до НАТО і ЄС.

Зі Стамбулу до Києва не привезли плану дій для здобуття членства в НАТО, а небавом у Гаазі не уклали й плану дій Україна—ЄС. Європейська інтеграція прямо залежала від президентських виборів 2004 р. Зовнішньополітичні аспекти у передвиборній боротьбі в Україні часто оформлялися у раунди східно-західних коливань. Однак стрілка двовекторного компаса твердо трималася напрямку Європи. Л. Кучма настійливо вимагав в Єврокомісії сигналу повноправного членства. Натомість поруч із Молдовою, Йорданією, Ізраїлем, Палестинською Автономією, Тунісом і Марокко Україна ввійшла у сімку першої хвилі отримання статусу сусіда ЄС.

Новий президент Ющенко наприкінці січня 2005 р. вказав час (упродовж кількох тижнів), коли Україна подасть заявку на членство в Євросоюзі. Коливання завершилися. Помаранчева революція визначила європейський пріоритет справою швидкої практичної реалізації. Водночас вистачало скептиків, які роль залицяльників до «прекрасної дівчини Європи» відвели ще 5-6 президентам України¹. Мовляв, вони встигнуть скласти свої присяги, доки країна нарешті дозріє до ЄС.

¹ Singer K. Heftiges Werben um das schöne Mädchen Europa // Die Presse. – 2005. – 27 Januar.

§ 2. Рецидиви колоніального менталітету (2005–2006)

Магістраллю історичної ідентичності сучасної України і фундаментом прогнозів щодо напрямку її прогресу де-факто служить «європейська парадигма». В аспекті європейського самоідентифікування подовжувалася доба перехідних «кентавроподібних» процесів. Тому постсоціалістична трансформація проходить нелегко, в поставторитарних умовах, але при вагомому інтелектуальному інтересі Заходу.

Українська мирна революція листопада 2004 – січня 2005 рр. була зумовлена, насамперед, загостренням політичної боротьби навколо електоральної демократії. Зміна президента ставала рядовою демократичною процедурою без рудиментарних «пошуків наступника» у стилі Росії. Суперечка навколо конституційної реформи і президентська виборча кампанія порушили головне традиційне питання про геополітичний курс України по осі Захід–Схід.

Українці чітко усвідомили, що тільки перемога демократичної опозиції поверне Україну на законне місце у «демократично розширеній Європі» та приведе до високих соціальних стандартів. Захід змушений перейти до безкомпромісної конкретики і Євросоюз виступив головним посередником у розв'язанні політичної кризи. Це надало електоральній ситуації в Україні унікальності: кожен кандидат у президенти змагався не тільки за «серце» Росії, але прагнув прихильності у «головах» Заходу.

Суспільний тиск призвів до кадрової ротації правлячої еліти: «улюбленців Кремля» замінили прозахідники. Крім блискучої співпраці між ЄС і США, важливим складником революційного успіху стала відсутність конфронтаційних ліній усередині української нації. Тому революція і стала «мирною», незважаючи на «гарячі» три раунди виборів і три засідан-

ня «круглого столу», один Конституційний і два Верховних Суди України, дві інавгурації. Помаранчева революція нарешті навела кардинальний лад у мотиваційній аргументації свого подальшого розвитку.

Підсумовуючи більш як двохсотлітні пошуки Україною цивілізаційного вибору між Європою (Заходом) і Росією (Сходом), доктор історичних наук Георгій Касьянов зробив парадоксальний висновок: на рівні ідеологічних конструкцій та інтенцій (установок) цей вибір найчастіше робився на користь Європи, але у політичній практиці в силу історичних обставин Україна постійно опинялася в обіймах Росії внаслідок відсутності чи нестійкості державності¹.

З перших днів незалежності Україна продовжувала знаходитися на традиційних геополітичних терезах. Однак двополюсний та двовекторний світ уже докорінно змінився, тому за п'ятнадцять років внутрішньо визрів світоглядний прорив.

Після електоральної Помаранчевої революції листопада–грудня 2004 р. і розв'язки чергової політичної (парламентської) кризи у серпні 2006 р. на зміну доти пануючій дилемі «Європа чи Росія» в певному середовищі української правлячої верхівки утвердився спекулятивний покруч «ЄС чи НАТО». Але відразу ж із блискавичним маніпулятивним уточненням щодо НАТО: «членство чи поглиблене партнерство». Як бачимо, довготривала дилема («геополітичний батіг») була фактично розв'язана. При тому не зовсім сподіваним консенсусом з огляду на сукупні рейтинги зовнішнього впливу, напрями векторів і гасла політичних гладіаторів 1991–2006 рр.²

¹ Касьянов Г. Украина между Россией и Европой: превратности выбора // Новая и новейшая история. – 2005. – № 3. – С. 76-81.

² Віднянський С., Мартинов А. Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.) // Український історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 32-51.

Особливий інтерес у цьому сенсі викликають публікації Збігнева Бжезинського, радника президента США з питань національної безпеки (1977–1981), зокрема, у першому номері нового журналу «ЄвроАтлантика» (видавав Інститут євроатлантичного співробітництва, очолюваний тоді экс-міністром закордонних справ Борисом Тарасюком). На запитання, кого нагадує Україна на світовій шахівниці, З. Бжезинський відповів: «Радше слона. Вона рухається по прямій лінії то вперед, то назад. Слон — це важлива фігура. Але не така впливова, як інші учасники гри на шаховій дошці»¹. Він висловив сподівання, що Україна спроможна стати членом НАТО і ЄС значно раніше 2017 р. Приєднатися до НАТО легше, позаяк вимагається менше фундаментальних змін у суспільно-політичній системі України.

При цьому логічно постає питання про поведінку і симетричну відповідь північно-східного сусіда. Однак у нього є своя больова точка. У Сибіру та на Далекому Сході живуть 35 млн. російських громадян. А на такій самій території поруч — 3,5 млрд. жителів Індії та Китаю, котрі нарощують свою економічну і військову могутність. Щоб вижити, Росія повинна, завдячуючи Україні, стати частиною Європи. Принаймні такий сценарій накреслив найвідоміший стратег у галузі геополітики і міжнародних відносин З. Бжезинський².

Головною проблемою незалежної України став брак глибоко вкоріненого національного усвідомлення громадянської відповідальності. Більшість лідерів України нічим не пожертвувала заради незалежності, не прагнула її. Багато хто ставив-

¹ Бжезинський З. На світовій шахівниці Україна нагадує слона // ЄвроАтлантика. – 2003. – № 1.

² Бжезинський З. Європа від Карбо да Рока до Камчатки // Дзеркало тижня. – 2005. – 2 грудня.

ся до неї, як до можливості самозбагачення, перевтілившись у хитре телятко, що ссе двох корів — Європу і Росію. Глобалізація спровокувала інтерес до привабливих спокус, розташованих поряд чи на значній відстані. За словами З. Бжезинського, так Україна сприймала ЄС, а Шрі-Ланка — США¹. А з приводу поточної ситуації він зауважив: «Президент говорить, що Україна має намір рухатися назустріч євроатлантичному співтовариству. Це означає Євросоюз і НАТО. А з іншого боку, є заяви прем'єр-міністра... Влада розділена, і поки незрозуміло, чим нинішня ситуація завершиться» (Українська правда, 5 грудня 2006 р.). Проте це не зовсім так.

«Європейська ідея» (вибір, курс, платформа, інтеграція і т. п.) втратила в Україні зразка 2006 р. статус політичної альтернативи чи національної стратегії, перевтілившись у невеличку піар-дискусію навколо техніко-тактичних дій («дорожньої карти») досягнення прогресу в західному фарватері. У стислий для історії термін (усього за півтора десятиліття) в змаганні за українську душу автократичний Схід програв демократичному Заходу, тобто неоімперська Росія поступилася об'єднаній Європі.

Зрештою, стосовно НАТО все звелось до мирного співіснування двох надміру персоніфікованих зовнішньополітичних сценаріїв, які виводять Україну на одну й ту саму програму дій щодо членства з незначним часовим інтервалом: президенту Віктору Ющенку подобається «швидкісний підхід», прем'єру Віктору Януковичу — «поступова інтеграція»². Нічого особливого, розбіжності лишень в іміджі та у нюансах, навія-

¹ Бжезинский З. Последний суверен на распутье // Россия в глобальной политике. — 2006. — № 1.

² Feduschak N. Ukraine's leaders in bitter fight // The Washington Times. — 2006. — 15 December.

них соціологічними дослідженнями громадської думки — знов-таки західного інструменту впливу на державні рішення.

От якби прем'єр узяв до уваги останні рейтинги народної довіри до себе, то навряд чи переступив би поріг свого кабінету в будинку уряду. Між іншим, після півторарічної спокути В. Янукович повернувся на посаду прем'єра теж по-західному — внаслідок етичних провалів президентської коаліції. Як пішов, усі пам'ятають: явно не через етику, а через проблеми із законом.

Безумовно, заплямована біографія, пригальмована дикція, вперта послідовність в ігноруванні політичних правил на завжди залишаються паранормальним явищем для західної спільноти.

Не в тому річ, що до інтелектуальних бідняків належить прем'єр, а президент вільніше почувається серед вишуканих ораторів. Справа в українському соціумі, де вже відбулася революція світогляду, що перетворила традиційну дилему в музейний експонат — для президентського Мистецького Арсеналу чи подібного, на що у Державному бюджеті 2007 р. про-прем'єрська коаліція виділила достатньо коштів.

У цьому сенсі примітно, що 5 грудня 2006 р. прем'єр В. Янукович, перебуваючи з офіційним візитом у Вашингтоні, по суті, назвав ціновий фактор вирішальним у російсько-українських відносинах, деталізуючи останні перемовини з акцентом на ціні 130 дол. за тисячу кубометрів газу середньоазійського походження (55 млрд. м³), що їх насилу росіяни (як невідписанти Енергетичної хартії) перепродують українцям. Інше — «тривала історія», «спільна доля» — телевізійні сентименти з минулого, котрому нема місця в комерціалізованому майбутньому, просякнутому винятково пальним і газом.

Скориставшись зручною нагодою, питання євроатлантичної інтеграції Віктор Янукович віддав на поталу громадській

думки, позаяк членство України в НАТО восени 2006 р. підтримував лише кожен п'ятий українець. Проте прем'єр відразу ж спрогнозував пронатівський «розігрів» українців у 2008, 2009, 2010 чи 2011 рр. І тут же підсолодив Росії патетикою на одвічну тему дружби народів. Це в репертуарі В. Януковича. Пригадуються цукерки-«смоктунчики», від яких відмовився російський президент В. Путін під час військового параду в Києві 28 жовтня 2004 р. Однаковий ефект.

Як бачимо, у стосунках із Москвою в найбільш проросійського з усіх українських прем'єрів завше на думці оптова ціна «хліба насущного», а щодо Брюсселя — спільні цінності, до яких треба дотягуватися, у т. ч. посередництвом технічних деталей — через мережу інформаційного партнерства з НАТО з метою виховання соціуму (теж рядок у Держбюджеті 2007 р.) і т. д. Ціна і цінності — однокореневі, одначе на разі між ними лінгво-політичне провалля.

§ 3. Консолідація правлячої еліти (2007)

На початку грудня 2006 р. прем'єр Віктор Янукович щирісердно переконував віце-президента США Діка Чейні та держсекретаря Кондолізу Райс у відсутності розбіжностей з президентом Віктором Ющенком щодо національної стратегії в найближчі 20-25 років¹. Як і належить, її суть прем'єр знову звів до європейського вибору України, надійного і прогнозованого партнера НАТО.

Не випадково, через два роки після Помаранчевої революції, за дорученням президента В. Ющенка 4 грудня 2006 р. у

¹ Olearchyk R., Dinmore G. Kiev battle over which Viktor is in charge // The Financial Times. – 2006. – 7 December.

Вашінгтоні прем'єр В. Янукович вручив орден Князя Ярослава Мудрого керівнику комітету закордонних справ Сенату Ричарду Лугару. Власне, завдяки Р. Лугару США включили червоне світло «фальсифікованому президентству» В. Януковича за результатами другого туру 21 листопада 2004 р.

Ще раз переконуємося: у Москві чинний прем'єр понад усе переймається ціною, а у Вашингтоні чи Брюсселі — цінностями, котрі й лежать в основі будь-якої цивілізації. Про те, що таке європейські цінності та чи поділяє їх українське суспільство, експерти дискутували неодноразово. Найголовнішими серед них назвали свободу особистості та рівновагу між суспільством і особистістю, а також політичну культуру суспільного тиску на державну владу — через медіа, політикум, інтелектуалів тощо¹. Із цим і донині в Україні не все гаразд, однак запам'ятовуються найбільш одіозні випадки.

Як відомо, за три роки прем'єр В. Янукович виявив стосовно НАТО три точки зору: гарячу (вступ), прохолодну (несприйняття) і теплу (співпраця з перспективою членства). Порівняймо його заяви в тому ж самому Брюсселі через три з половиною роки: 17 квітня 2003 р. і 14 вересня 2006 р. Першого разу прем'єр виступив як полум'яний поборник вступу України в НАТО, а другого — відокремив питання про членство від «нормальної взаємовигідної співпраці». Провідна німецька щоденна газета Frankfurter Allgemeine Zeitung навіть подала оптимістичну статтю, цитуючи В. Януковича про тверде й гаряче прагнення членства в ЄС і НАТО². За цей час змінився генеральний сек-

¹ Що таке європейські цінності? Чи поділяє їх українське суспільство? // RadioSvoboda.org. – 2006. – 8 травня.

² Die Wahl ist getroffen. An der Westintegration der Ukraine will der Ministerpräsident nicht gezweifelt wissen // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2003. – 9 April.

ретар НАТО, але український прем'єр вразі випірнув у басейні влади начебто з тим самим прізвиськом.

Таку ж непослідовність видно в усіх питаннях внутрішньої та зовнішньої політики. Ось штрих із тих, які не забудуться. У ранзі прем'єра Віктор Янукович у жовтні 2003 р. теж навідався у Вашингтон, коли вище керівництво України змінило напрямок потоку в нафтопроводі «Одеса–Броди» в інтересах Росії. До речі, це відверто засмутило на Заході не тільки Роберта Макфарлейна, радника з національної безпеки президента США Рональда Рейгана (1981–1988)¹.

Символічно введений в експлуатацію в серпні 2001 р., з нагоди 10-ліття незалежності України, нафтопровід «Одеса–Броди» у грудні 2006 р. в устах прем'єра В. Януковича отримав «друге життя». Вже йшлося про український транзит каспійської нафти і газу, про енергетичну альтернативу всеєвропейського значення. Не залишилось і васального накипу від московського вояжу В. Януковича у переддень авіарейсу «Київ–Вашингтон».

Геополітично Помаранчева революція пройшла під знаком тектонічного зсуву в бік Заходу. Президент Польщі Александр Квасньєвський надав справі європейського характеру. Євросоюз став головним посередником у розв'язанні кризи. 26 і 30 листопада, 6 грудня 2004 р. в Маріїнському палаці в Києві відбулися три раунди «круглого столу» за участі президента Л. Кучми, кандидатів у президенти В. Ющенко і В. Януковича, голови Верховної Ради В. Литвина, президентів Польщі А. Квасньєвського, Литви В. Адамкуса, верховного представника ЄС з єдиної зовнішньої політики і політики безпеки

¹ McFarlane R. Ways to prevent the seduction of Kiev // The Wall Street Journal. – 2003. – 10 October.

Х. Солани, генерального секретаря ОБСЄ Я. Кубіша і глави Державної думи Росії Б. Гризлова.

13 січня 2005 р. Європарламент 467-ма голосами проти 19-ти проголосував за резолюцію надати Україні «європейську перспективу» з можливим членством в ЄС. У підмурівок переможної виборчої платформи лягла надвичайно переконлива ідея: доля України пов'язана з Європою, котра вірить у чесні вибори, прозорий бізнес і свободу слова.

Одначе після Помаранчевої революції гарантованого переможцями прориву на Захід не відбулося. У високопосадовців знову проявилися ознаки периферійності — все звелось до поділу посад і сфер впливу, таємних домовленостей.

Якщо на початку президентської кар'єри Л. Кучма просив правлячу верхівку підказати, яку державу будувати, то на другому році президентства В. Ющенко ще перепитував, куди її повести і коли. Він у кінці січня 2005 р. вказав час (упродовж кількох тижнів), коли Україна подасть заявку на членство в Євросоюзі. Але на четвертому святкуванні в Україні Дня Європи 20 травня 2006 р. вже проявив розмиту обережність: Україна стане повноправним членом ЄС за його президентства (мабуть, поточного — першого?). Самраз європейську інтеграцію підтримали чотири з п'яти політичних сил, які пройшли у парламент: Блок «Наша Україна», Блок Юлії Тимошенко, Партія регіонів, Соціалістична партія — 430 мандатів супроти 20 комуністів.

У такому руслі ключова тема обіцяла перетворитися на довгограючу або зіпсовану платівку. Президент Віктор Ющенко у статті, надрукованій у впливовому французькому щоденнику *Le Figaro* 24 серпня 2007 р., укотре нагадав, що Україна наближається до Копенгагенських критеріїв, аби стати членом ЄС. Примітно, його стаття також розміщена у читабельних газетах: португальській *Publico*, словенській *Delo*, польсь-

кій *Gazeta Wyborcza*. Португалія в цей час головувала в ЄС, далі надходила черга Словенії, а потім і Франції.

Із травня 2005 р. двосторонні відносини Україна–ЄС розвивалися в рамках політики сусідства, що стосувалося ще 15 країн: Алжиру, Вірменії, Азербайджану, Білорусія, Єгипту, Грузії, Ізраїлю, Йорданії, Лівану, Лівії, Молдови, Марокко, Палестини, Сирії, Тунісу. Це доволі бідне прикордоння, населене 385 млн. осіб.

Відтак Україні запропонували поглиблену угоду з ЄС про зону вільної торгівлі, але після приєднання до Світової організації торгівлі в 2007 р. Це, до речі, один із важливих етапів приєднання до ЄС, де є достатні ресурси для світового впливу: населення 450 млн. осіб, найбільший спільний ринок, 45 тис. дипломатів, 100 тис. миротворців на всіх континентах тощо. Під цим кутом зору відомий фінансист і філантроп Джордж Сорос цілком резонно підкреслив глобальну місію Європи у цілому (Project Syndicate, 3 грудня 2006 р.).

Якщо право на вступ у ЄС не викликає в Україні протиріч, то здобуття членства в НАТО поки що штучно затягується. А це теж є вагомим кроком в ЄС і з не менш потужним економічним ефектом.

Через гарантії безпеки НАТО (26 країн у 2007 р.) Україна докорінно зміцнює свою територіальну цілісність і політичну незалежність. І це при скромних видатках: ріст оборонних витрат із 1,4 % до 1,7-2 % ВВП, річний членський внесок у 40-50 млн. дол. Водночас простежується цікава закономірність. За рік після оголошення про вступ до НАТО іноземні інвестиції у Польщі, Чехії та Угорщині зросли у 3,5 рази, у Румунії — на 141 %.

У цілому впродовж трьох років після Помаранчевої революції у зовнішній та внутрішній політиці України переважа-

ли уроки з риторики, котрими захопилися чільні герої та антигерої листопада-грудня 2004 р. Відбувалася неперервна гра метафор, аби заповнити історичну паузу. Причому з усіх боків, хоча з різних мотивів і відмінних цілей.

Приміром, США ніколи не відмовлялися від підтримки демократії та майбутнього України в Європі. Це вкотре дав зрозуміти президент Джордж Буш на саміті НАТО в Ризі (листопад 2006): євроатлантичні інститути — ЄС і НАТО — залишають відчинені двері для України¹. Девізом цього саміту став концепт «Going Global»². «Ставати глобальним» означало прилучення історичних союзників: Австралії, Нової Зеландії, Японії та Південної Кореї. Функцію глобальної відповідальності НАТО підкреслює зараз повсякденна співпраця з ООН, чого не було за «холодної війни».

Гостра боротьба політичних сил навесні 2006 р. «перегріла» частину українського суспільства проблемою НАТО і привела, зокрема, до зриву спільних навчань у Криму. Внаслідок цієї паузи Україну не запросили в Ригу. Втім, останній саміт засвідчив, що НАТО не відчуває «втоми розширення», притаманної ЄС. Україну, Хорватію, Македонію, Албанію можуть запросити в НАТО в наступні півтора року, ясна річ, за умови здійснення послідовних політичних, економічних і військових реформ (Foreign Affairs, 26 грудня 2006 р.).

У 2005 р. в Європейському Союзі сталася найбільша криза за всю його історію. Франція та Нідерланди (відповідно 29 травня і 1 червня) відхилили на референдумах конституцію ЄС, яку на той момент ратифікували 18 із 25 країн-членів. Як

¹ Джексон Б. США будуть судити про лідерів України за результатами // День. – 2006. – 6 грудня.

² Straus I. The meaning of global NATO // The United Press International. – 2006. – 5 December.

відзначила німецька Freie Presse 10 травня 2006 р., проблему варто шукати не в положеннях конституції, а у браці нових об'єднаних ідей. Адже позитивні асоціації (мир, вільний ринок, відкриті кордони і євро), які раніше пов'язувалися з ЄС, вже вичерпали себе.

Але кризу подолали. Згідно Берлінської декларації від 27 березня 2007 р., новий установчий договір ЄС (90 % змісту конституційного проекту) набуде чинності не пізніше чергових виборів до Європейського Парламенту 2009 р.

Ця пауза «плавильного котла» може тільки спонукати Україну ретельніше виконувати «домашні завдання» за євросоюзівською програмою.

Чудово, що поруч з Україною на географічній карті розташована Росія, котра, будучи геополітичним дзеркалом, сама не може обійтися без принад Заходу. Як не парадоксально, але продиктована національними інтересами, українсько-російська конкуренція останніми роками точиться за першість у здобутті «західних трофеїв»: ринкового статусу, виступу в СОТ, прихильності ЄС і НАТО.

Внутрішнє наповнення цих змагань, ясна річ, ментально різне: українці звітують про дотримання цінностей, а росіяни набивають собі ціну. І це вже не гра метафор під час геополітичної паузи. Її просто нема, бо «точку неповернення» вже пройдено. Усі це помітили, але не всі в Україні кажуть нині про це вголос із поваги до справді цінного сусіда.

Поява українсько-євросоюзівського кордону поставила прагматичне запитання про ідентичність України. Ключова країна для європейської безпеки, наділена монополією транзиту енергоресурсів, мала ще раз визначитися між Європою і Росією. Когось одного належало вибрати для співпраці, а іншого — для інтеграції.

«Заручини» з ЄС наразі не відбулися, але епоха євроромантизму не закінчилася. Київ продовжив розмову з Брюсселем про доступ на ринок і статус країни з ринковою економікою, котрий отримав на чотири роки пізніше від Росії. 30 грудня 2005 р. для Європейського Союзу Україна стала державою з ринковою економікою. Таке ж рішення 17 лютого 2006 р. прийняв сенат США. Цікаво, що боротьбу за ринковий статус Україна розпочала 2001 р., тобто витратила на це п'ять років. Росія і Казахстан отримали його у 2002 р. Принагідно в лютому 2006 р. Міжнародна організація з боротьби з відмиванням грошей припинила моніторинг України, що була у «чорному» списку з вересня 2001 до лютого 2004 рр.

Паралельно відбулася інша знаменна подія. 21 листопада 2005 р. сенат, а 9 березня 2006 р. палата представників конгресу США стосовно України скасували дію поправки конгресмена Чарльза Джексона і сенатора Генрі Веніка 1974 р., що первісно передбачала обмеження зовнішньої торгівлі з Радянським Союзом через перешкоди для охочих емігрувати. Відтак вона поширилася на незалежну Україну як державу з неринковою економікою: встановлювала торгові санкції, дискримінаційні податки і тарифи, забороняла надання державних кредитів. Її скасування активно домогалися впливові сенатори Річард Лугар, Гіларі Клінтон і Джон МакКейн. Щодо Росії поправка Джексона-Веніка продовжує діяти.

Як для України, так і для Росії вступ до Світової організації торгівлі виявився затяжким і до осені 2007 р. ще не здійсненим. Проте він дає можливість брати участь у виробленні міжнародних торговельних правил, оскільки кожна країна, незалежно від макроекономічних показників, має один голос.

Проте, незважаючи на істотне покращення у царині свободи слова, у багатьох сферах стан прав людини в Україні в

2005–2007 рр. залишався незадовільним. Найбільше занепокоєння викликала система виконання покарань (тортури, загибелі), насильство в армії, знущання з біженців, а понад усе — високий рівень корупції у всіх гілках влади.

Варто підкреслити, що впродовж десятиліття (1995–2005) найпалкішим адвокатом прийняття України до ЄС і НАТО був президент Польщі Александр Квасьневський. Після завершення своєї другої каденції він залишився рішучим прибічником цих кроків, а естафета перейшла до діючого президента Литви Валдаса Адамкуса. Крім того, з ініціативи Німеччини з 2006 р. радником президента України Віктора Ющенка з питань зовнішньої політики і політики безпеки працював Дітмар Штюдемманн, німецький дипломат високої кваліфікації, колишній посол ФРН у Києві.

* * *

Історично територія України тісно пов'язана з європейським цивілізаційним простором, починаючи з великих і малих переселень народів на свою кінцеву батьківщину. Однак лише наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. проходить потужна хвиля інтеграції українського суспільства у загальноєвропейське річище. Це засвідчує, зокрема, розмаїття синонімічних термінів, які обслуговують суспільно-політичну буденність: європейський вибір, європейський курс, повернення до Європи, європеїзація і т. д.

Інституційно та ідеологічно європейська і євроатлантична інтеграція є не стільки зовнішньою, скільки внутрішньою політикою. Цього розуміння якраз бракувало всередині керівництва країни, хоч гасло «Україна — це Європа, а не Росія»

виступило мало не фундаментом національної ідеї чи прапором Помаранчевої революції. Однак швидкого ривка в західний бік не вийшло. Завадили суб'єктивні чинники — неготовність прозахідної еліти, котра заповонила владні кабінети, до чорнової праці заради досягнення стратегічної мети.

У той же час добре простежується спільна точка зору в різних середовищах політичної верхівки щодо незворотності перетворень у державі та суспільстві з огляду на інтеграційний курс — набуття членства в НАТО і ЄС. Однак пошуки додаткових ресурсів і переваг в електоральній конкуренції значно гальмували й уповільнювали й без того затяжне, хоч й аксіоматичне «возз'єднання з Європою».

II. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Зміст суспільної трансформації України періоду незалежності.
2. Європейські орієнтири у зовнішній політиці незалежної України.
3. Геополітичні наслідки Помаранчевої революції.
4. Україна у стратегічних концепціях Збігнева Бжезінського.
5. Освітньо-кваліфікаційна специфіка державних діячів України.

III. ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко Т. Європейська політика України: проблеми формування та реалізації: Автореф. дис... канд. політ. наук. — Харків, 2003. — 20 с.
2. Бжезінский З. Последний суверен на распутье // Россия в глобальной политике. — 2006. — № 1.
3. Бжезінський З. Європа від Карбо да Рока до Камчатки // Дзеркало тижня. — 2005. — 2 грудня.
4. Бжезінський З. На світовій шахівниці Україна нагадує слона // ЄвроАтлантика. — 2003. — № 1.

5. Віднянський С., Мартинов А. Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.) // Український історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 32-51.
6. Джексон Б. США будуть судити про лідерів України за результатами // День. – 2006. – 6 грудня.
7. Касьянов Г. Украина между Россией и Европой: превратности выбора // Новая и новейшая история. – 2005. – № 3. – С. 76-81.
8. Ковальова О. Стратегії євроінтеграції: як реаліз. європ. вибір України. – Київ: Ін-т політ. і етнонац. досл. НАНУ, 2003. – 338 с.
9. Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України / За заг. ред. В. Горбуліна. – Київ: Євроатлантикінформ, 2006. – 416 с.
10. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). – Київ: Інститут історії України Національної академії наук України – Ужгород; Гражда, 2005. – 468 с.
11. Україна на шляху до Європи / Ред. Л. Хоффманн і Ф. Мьоллерс; пер. з англ. – Київ: Фенікс, 2001. – 343 с.

IV. МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ **(Питання для письмового зрізу)**

1. Роз'яснити суть понять «європейська інтеграція» і «євроатлантична інтеграція».
2. Сучасна Європа як співтовариство «держав соціальних інвестицій».
3. Україна у порівняльних соціометричних класифікаціях.
4. Особливості мережі соціальних комунікацій сучасної України.
5. Україна на геополітичних терезах (1991–2004).
6. Геополітичні наслідки Помаранчевої революції.
7. Україна у стратегічних концепціях Збігнева Бжезінського.
8. Інтеграційні кроки України (1991–2007).
9. Україна і «розширена Європа»: співмірність соціальних систем.
10. Масштаби торгівлі людьми в незалежній Україні.

Модуль II

СОЦІАЛЬНЕ ВІДЛУННЯ ВЕСТЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

Третя і четверта теми являють собою групу споріднених питань, які об'єднуються у межах другого модуля. Для засвоєння пропонованих знань студенти мають опрацювати у процесі аудиторної та самостійної роботи питання наступних тем:

Тема 3. Напрями співпраці України з НАТО.

- § 1. Поточний стан євроатлантичного курсу.
- § 2. Військові, соціальні та економічні програми.
- § 3. Соціально-психологічні ускладнення.

Тема 4. Прагнення України членства в ЄС.

- § 1. Домашнє завдання.
- § 2. Соціальне відлуння СОТ і Шенгена.
- § 3. Міждержавні, транскордонні та прикордонні справи.

У результаті вивчення другого модуля студенти повинні розвинути самостійні вміння і навички:

- виявляти фактори європейської та євроатлантичної інтеграції України;
- опрацьовувати джерела й аналізувати підходи різних дослідників;
- розглядати розвиток України в цивілізаційному контексті;

- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки і закономірності протікання всіх складових співпраці України з НАТО і ЄС;
- оцінювати ступінь вірогідності подій, явищ, процесів, критично узагальнюючи наявний фактичний матеріал;
- виступати публічно (усно й письмово) з наукової проблематики, послідовно і логічно викладати матеріал.

Тема 3.

НАПРЯМИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З НАТО

І. ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

- § 1. Поточний стан євроатлантичного курсу.
- § 2. Військові, соціальні та економічні програми.
- § 3. Соціально-психологічні ускладнення.

Досі найвагоміші кроки зроблені Україною назустріч євроатлантичній перспективі — заради наближення членства в Організації Північноатлантичного договору. Первинну двосторонню договірно-правову базу склали Рамковий документ програми «Партнерство заради миру» (8 лютого 1994 р.), Угода про безпеку (13 березня 1995 р., ратифікована 12 вересня 2002 р.) Хартія про особливе партнерство (9 липня 1997 р.). Хоч офіційні кола України відтоді, щоби не тривожити Росію, з тактичних міркувань часто обходили словосполучення «євроатлантична інтеграція» і вживали сурогатні синоніми на кшталт «євроатлантичного співробітництва», проте справи в цілому посувалися саме в інтеграційному напрямку.

§ 1. Поточний стан євроатлантичного курсу

У 1997 р. Україна досягла, мабуть, найбільш вражаючих успіхів у зовнішній політиці. Вона підписала масштабний договір із Росією щодо двосторонніх відносин і Чорноморського флоту (31 травня). Довголітню дипломатичну напругу зупинив аналогічний договір із Румунією. А з НАТО підписано угоду «Про особливе партнерство» (9 липня). Відтоді Україна з членами альянсу взяла участь у сотнях військових заходів, приміром, одразу приєдналася до договору «Відкрите небо».

У липні 2002 р. затверджено Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору. Україна вперше офіційно оголосила про намір набути повноправне членство в НАТО і визначила приблизний термін у 5–10 років, тобто в часовому діапазоні 2007–2012 рр.

З тих пір щорічні плани дій Україна–НАТО (Annual Target Plans), які втілюються в рамках Плану дій Україна–НАТО (NATO-Ukraine Action Plan), отримали ту саму структуру, що й План дій щодо членства в НАТО (Membership Action Plan). Вони втілюються органами державної влади з 2003 р.

Ці плани схвалює Комісія Україна–НАТО на рівні міністрів закордонних справ, а вводяться в дію указом президента України. Зазвичай це три-чотири сотні заходів, переважно успішних. Із них 40 % складають багатонаціональні військові навчання, 60 % — акції міжнародної співпраці, спеціалізовані курси і навчальні семінари. Як не прикро, та в усіх п'ятьох цільових планах Україна–НАТО (2003–2007) рівень виконавської дисципліни коливався в межах 70 %.

Утворено низку профільних установ — Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України (30 серпня 2002 р.), Національний центр з питань євроатлан-

тичної інтеграції України (11 січня 2003 р.), Урядовий комітет з питань європейської та євроатлантичної інтеграції (14 жовтня 2005 р.), Міжвідомчу комісію з питань підготовки України до вступу в НАТО (13 березня 2006 р.).

Загалом існує Національна система координації співробітництва України з НАТО. Зокрема, у 22 органах державної влади, які беруть участь у реалізації програми співробітництва з НАТО, створено Центри реєстрації документів НАТО. Крім того, у Місії України при НАТО працює 28 осіб у трьох секціях: з політичних і оборонних питань, військове представництво.

Із 2004 р. діють Державна програма підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України, Державна програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України. В унісон функціонує мережа з 12 інформаційних центрів з питань євроатлантичної інтеграції в регіонах України, створених спільно з Центром інформації і документації НАТО та Офісом зв'язку НАТО в Україні. Видається спеціалізована періодика, наприклад, щотижневий інформаційний бюлетень «Україна на шляху до НАТО», журнал «Атлантична панорама», щорічна Біла Книга «Оборонна політика України».

На жаль, у липні 2004 р. з Військової доктрини України указом президента Леоніда Кучми виключили положення про вступ до НАТО як кінцеву мету євроатлантичної інтеграції держави. Цікаво, що 15 червня 2004 р. президент Л. Кучма затвердив цю доктрину, де чітко зафіксовано «проведення політики євроатлантичної інтеграції, кінцевою метою якої є вступ до НАТО, як основи загальноєвропейської системи безпеки» (розділ 2, пункт 9). Рівно за місяць, указом від 15 липня 2004 р. він вилучив процитовані слова без пояснень.

Але найцікавіше те, що про небажання вступати у поважну організацію у підправленій доктрині теж не йшлося. Тому в квітні 2005 р. реабілітованій Україні запропонували розпочати Інтенсифікований діалог із НАТО (Intensified Dialogue on a Membership Aspirations). Це перший офіційний формат відносин, у назві якого значиться вже не «особливе партнерство», а «членство».

Троє колишніх державних секретарів Мадлен Олбрайт, Джеймс Бейкер і Генрі Кіссінджер закликали президента США вимагати від країн ЄС політику відкритих дверей для майбутнього членства України, а також сприяти ухваленню блоком НАТО «Плану дій щодо членства України» після парламентських виборів у березні 2006 р. Під зверненням також підписалися колишні радники президента США з питань національної безпеки Збігнев Бжезинський, Френк Карлуччі та Brent Скоукрофт, президент Центру стратегічних і міжнародних досліджень Джон Гемр.

На підсилення та в унісон цьому зверненню указом президента України від 13 березня 2006 р. надано імпульс для вдосконалення Національної системи координації співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору, а також утворено Міжвідомчу комісію з питань підготовки України до вступу в НАТО. Двома тижнями раніше (28 лютого 2006 р.) затверджено положення про дорадчий орган при президентові України — Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України (27 працівників).

Однак від президента В. Ющенка західна аудиторія бажала передовсім чути про те, що реально зробила Україна для членства в НАТО (істотні військові реформи) і що належить зробити (реформування органів безпеки і правопорядку). Натомість він часто говорив про конкретні терміни вступу Украї-

ни, котрі члени НАТО вважали нереальними. Аби дещо виправити не зовсім гармонійний перебіг справ, Словаччина виділила 120 тис. євро в 2006 р. на підтримку України в процесі набуття членства в НАТО.

Реальні витрати щодо реалізації євроатлантичного курсу України в державному бюджеті на 2006 р. склали 204,6 млн. грн. або 60 коп. на дорослого жителя в місяць. Про ефективність цих витрат складно говорити. Однак з 5,2 млн. грн., наданих на проведення заходів інформування щодо НАТО й євроатлантичного курсу України, за цільовим призначенням використали тільки 800 тис. грн. або 15 %. Такі недолугості та недбалості важко пояснити.

Експерти порахували, що членство України в НАТО коштуватиме кожному українцеві лише 4 грн. щорічно. Але воно надасть фінансового зиску в багатократному обсязі. Адже досі приєднання до Північноатлантичного договору країн колишнього соціалістичного блоку служить своєрідним сертифікатом безпеки для зарубіжних інвестицій. Приміром, у Болгарії вони за цих умов (із квітня 2004 до серпня 2007 рр.) зросли в п'ятеро¹.

Найприкрішим фактом на шляху в НАТО стало те, що в травні-червні 2006 р. в Криму (м. Феодосія) опозиційними в той момент силами (Партія регіонів, Комуністична партія і под.) були зірвані маневри Sea Breeze, заплановані стартувати 19 липня. Доти вони майже десять років поспіль спокійно проводились на території України за програмою «Партнерство задля миру». Наступного 2007 р., коли регіонали і комуністи формували уряд, ці навчання пройшли поблизу м. Одеса без ексцесів.

¹ Танев К. Членство в Альянсі — своєрідний сертифікат безпеки для інвесторів // День. — 2007. — 18 серпня.

А тоді, 27 травня 2006 р. до Феодосії прибуло комерційне транспортне судно США «Едвантедж» і близько 200 резервістів. Вони привезли інженерну техніку і будівельні матеріали, призначені для вдосконалення навчально-тренувальної бази Старокримського полігону Військово-морських сил України.

Пробувши безрезультатно два тижні, американці 11-12 червня відлетіли з Сімферополя додому, заощадивши 150 тис. дол. тільки на будматеріалах. Примітно, «масові акції протесту» проти них у Криму відбулися виключно у віртуальному просторі, у першу чергу російському. Окрім Алушти, де в санаторії «Дружба» жили резервісти, і порту у Феодосії, пікети і мітинги більше ніде не проходили. Найчисельніший протест у Феодосії зібрав лише 1,5 тис. чол., привезених з усього Криму.

У 2007 р. світова супердержава Сполучені Штати Америки остаточно підтримала членство України в НАТО. У законі «NATO Freedom Consolidation Act of 2007» (Акт 2007 р. про консолідацію свободи в НАТО) йдеться про чергову хвилю розширення — нагальну потребу вступу Албанії, Грузії, Македонії, Хорватії, України, а також про фінансову підтримку для підготовки результативного процесу на 2008 р.

У відповідь керівництво НАТО оголосило, що на своєму ювілейному саміті 2009 р. хотіло б серед кандидатів у члени бачити Сербію, Україну і Грузію. Насправді зараз план зі здобуття членства виконують лише Албанія, Македонія та Хорватія.

Нині з огляду на стандарти НАТО проходить поетапна оптимізація чисельності Збройних сил України. Станом на грудень 2006 р. у них налічувалося 221 тис. осіб, у т. ч. 165 тис. військовослужбовців: 40 % у Сухопутних військах, 24 % у Повітряних силах, 8 % у Військово-морських силах, 28 % в органах управління, навчальних закладах і частинах, які не належать до видів Збройних сил. Функціонально вони склалися з Об'

єднаних сил швидкого реагування (29 тис. осіб), Основних сил оборони (65 тис.), а також з'єднань, які забезпечують їх життєдіяльність (49 тис.).

За п'ять років (2006–2011) Сухопутні війська скоротять з 88 тис. до 60 тис. осіб (16 бригад), Повітряні сили — з 51 тис. до 35 тис. Військово-морські сили — з 20 тис. (15 бойових кораблів) до 11 тис.

У 2010 р. завершиться перехід на контрактну основу, тобто на комплектування Збройних сил України військовослужбовцями за контрактом на посадах рядового, сержантського і старшинського складу. Скасують призов на строкову військову службу, термін якої вже скорочено для громадян з вищою освітою до 9, інших до 12 (армія) і 18 (флот) місяців.

Поки що, приміром, 29,5 тис. громадян України підлягають призову на строкову військову службу в жовтні-листопаді 2007 р., з яких 22 тис. поповнять Збройні сили, 5,9 тис. — Внутрішні війська міністерства внутрішніх справ, 1,3 тис. — Державну спеціальну транспортну службу, а 300 — Державну прикордонну службу.

Водночас поступово проводиться модернізація основних оборонних засобів, оскільки близько 40 % зразків озброєння і військової техніки Збройних сил України за своїми тактико-технічними характеристиками відстають від аналогічних зразків провідних країн світу.

Ціна всіх зауважених перетворень є порівняно незначною. Зокрема, видатки державного бюджету України на оборонну сферу в 2008 р. складуть 10 468,9 млн. грн. (1,48 % ВВП), а в 2010-му — 14 571,4 млн. грн. (1,55 %).

На офіційному рівні поточний стан української «оборонки» загалом оцінено незадовільно. Саме тому в жовтні 2007 р. передбачено створення Національного агентства з питань обо-

ронно-промислового комплексу для управління державними підприємствами, котрі проводять розробку, виготовлення, реалізацію, ремонт, модернізацію та утилізацію озброєння, військової техніки, військової зброї та боєприпасів.

Окремо у Державному бюджеті України на 2008 р. передбачено закупівлю нових зразків озброєння і військової техніки, зокрема, автоматизованої системи управління авіацією і протиповітряною обороною, багатофункціонального ракетного комплексу, авіаційного комплексу спостереження, корабля класу «корвет», модернізованих літаків МіГ-29 і Су-25, гелікоптера Мі-24, рухомої трикоординатної радіолокаційної станції кругового огляду, військово-транспортного літака АН-70 (за 436,1 млн. грн.), комплексу радіотехнічної розвідки «Кольчуга-М» (65 млн. грн.). Останній встиг нажити і доброї, і сумної популярності за часів президентства Леоніда Кучми, а точніше — через таємні записи розмов, оприлюднені тілоохоронцем президента — майором Миколою Мельниченком.

Позаяк майже 70 % бойової техніки в Збройних силах України перебуває на межі експлуатаційного ресурсу, обіцяні у 2008 р. на переозброєння 2,5 млрд. грн. (500 млн. дол.) суттєво скоротять відставання від країн Європи¹. Наприклад, близька за чисельністю армії Польща (150 тис. чол.) щорічно витрачає на оновлення військової техніки 850 млн. дол. Україна до 2011 р. вийде на майже таку ж цифру особового складу — 153 тис. чол.

Ще одне разюче порівняння. Німеччина до 2010 р. теж запланувала скоротити армію з 285 тис. до 250 тис. чол., а вільнонайманих — з 128 тис. до 75 тис. У 2007 р. на оборону Німеччини передбачені витрати в 28,4 млрд. євро (37,5 млрд. дол.),

¹ Бадрак В., Згурець С. Обороздатність у дзеркалі політичних декларацій // Дзеркало тижня. – 2007. – 8 вересня.

а України — 8,5 млрд. грн. (1,7 млрд. дол.). Причому кінцевий перехід України на професійну армію з 120-130 тис. чол. потребуватиме вдвічі більше коштів, ніж нинішнє фінансування. Але вони є «підйомними» для державного бюджету.

§ 2. Військові, соціальні та економічні програми

Україна успадкувала від СРСР одне з найпотужніших військових угруповань у Європі, оснащене не лише ядерною зброєю, але й сучасними зразками звичайного озброєння¹. Її військо переважало зібрані до купи французьку і британську армії, удвічі — німецький бундесвер, у 2,5 рази — американські сили в Європі.

Позаяк в основу державотворчого процесу лягло політичне рішення про без'ядерний і позаблоковий статус, зміни в Україні були різючими. На кінець 1996 р. скоротили понад 3,5 тис. різноманітних структур і майже 410 тис. військових.

Як не парадоксально, оборонне відомство України прославалося найбільшим у Європі генералітетом (300 чол.) і значною плінністю кадрів. У 1991–1996 рр. змінилося три міністри оборони і чотири начальники генерального штабу. Оновили 70 % керівного складу: майже усіх командувачів військ, округів, армій, корпусів і дивізій.

Масові кадрові переміщення стосувалися всіх рівнів. У 1991–1994 рр. з України в інші держави перевелися 12 тис. офіцерів і прапорщиків, а 33 тис. повернулося на Батьківщину.

У ту пору поступово втратився ринок військової освіти. Якщо у середині 1990-х Україна готувала 800-900 іноземців і отримувала за курсанта 10 тис. дол. щорічно, то далі — близько ста

¹ Karatnycky A. The Ukrainian factor // Foreign Affairs. – 1992. – Summer.

майбутніх офіцерів для зарубіжних держав. За цей час 34 вищі військові заклади перетворили на 7 військових інститутів, 1 університет, 1 академію, 3 відділення військової підготовки і 43 військові кафедри при цивільних навчальних закладах.

Прикметно, від самого початку ще радянська інфраструктура 580 військових житлових містечок (131 тис. квартир), де мешкало 0,5 млн. чол., знаходилася на балансі Міністерства оборони України. І перебувала в плачевному стані. Як і власне боєготовність. У 2000 р. військова авіація мала 543 вертольоти, але тільки 35 із них піднімалися у повітря¹. У 80 % транспортних засобів сухопутних військ було відсутнє живлення. Практично кожний корабель ВМС потребував серйозного ремонту.

До поліпшення цих військово-технічних і соціально-економічних проблем Україна взялася аж після десятого року незалежності.

Військові реформи спонукали до ґрунтовних світоглядних змін. Не випадково, найбільше Україну в НАТО хочуть бачити саме військові. Їх одразу привабили високі натівські стандарти соціального захисту військових й уже апробовані соціальні програми. Зокрема, для 447 звільнених у запас військово-службовців України у 1999–2005 рр. НАТО організувало безкоштовні курси підприємництва та іноземних мов (англійська, німецька, французька, італійська).

До того ж, в Україні НАТО відоме не тільки зі спільних навчань, а й ефективною допомогою в ліквідації техногенних і природних катастроф, приміром, аварії на колекторних спорудах Харкова наприкінці 90-х років, наслідків повеней у Закарпатті у 1998 і 2001 рр. Згодом українки навчилися шити військові костю-

¹ Glasser S. U. S. Shifts stance on Ukrainian // The Washington Post. – 2003. – 27 July.

ми для НАТО. Рогатинська корпорація «Галпродукт», що на Івано-Франківщині, працювала на сучасному японському обладнанні. 30 швачок отримали замовлення на 35 тис. військових комплектів одягу (Свобода, 25 серпня 2004 р.).

Незважаючи на це, українське керівництво, на диво, проігнорувало допомогу ЄС і НАТО після залізничної катастрофи 16 липня 2007 р. поблизу села Ожидів Львівської області, де спалахнуло триста тонн жовтого фосфору¹. Натомість замовило російським гідрометеорологам розрахунки наслідків аварії. Вони передали в Київ спеціальні карти, про які уряд навіть не згадав. Єврокомісія безрезультатно пропонувала Україні своїх хіміків і лікарів. Як виявилося, крім місцевих фельдшерів, у забруднених селах здоров'я селян ніхто не перевіряв. Тому й урвався терпець неофітів ЄС і НАТО. Чехія запросила на відпочинок до себе 40 дітей з уражених поселень, а Польща — 72-х.

НАТО відразу запропонувало військовим України вигідний формат вдосконалення професійних навиків. Так, уже в червні-липні 1992 р. до Югославії направлено перший військовий підрозділ українських миротворчих сил. Міжнародні миротворчі місії ООН уможливили заробіток грошей на модернізацію армії України: упродовж наступного десятиліття більше 100 млн. дол. виплачено як зарплати, а понад 25 тис. військових отримали недоступну в домашніх умовах фахову підготовку, якісне озброєння і нові знання. Ясна річ, не обходилося без людських втрат. Уже до 2004 р. у миротворчих операціях загинуло 27 українців, у середньому — два в рік.

У квітні 2004 р., наприклад, 2 858 українців служили в десяти миротворчих місіях у Косово, Молдові, Грузії, Лівані,

¹ Офіцинський Р. Штучне дихання влади. Фосфорна катастрофа в Україні 16 липня 2007 р. // Екзиль. – 2007. – № 7. – С. 6-10.

Ефіопії, Еритреї, Конго, Ліберії, Сьєрра-Леоне та Іраку. У Лівані з липня 2000-го інженерний батальйон чисельністю 187 осіб проводив розмінування полів і автомобільних доріг. 13 грудня 2000-го у Сьєрра-Леоне дислоковано 530 службовців ремонтно-відновного батальйону і вертолітного загону.

В Іраку з вересня 2003 р. служило 1 650 українців¹. Із них 15 загинули. Тут Україна була четвертим за чисельністю союзником США після Великобританії (10 тис.), Італії та Польщі (по 2,5 тис.). Американці відправили 135 тис. чол., а всі 43 країни союзнаї коаліції – 26,5 тис.

Не будучи членом НАТО, Україна надала серйозну допомогу. Служба в Іраку привабила українців добрим заробітком – 670 дол. щомісяця². У порівнянні з іншими вони були бідно вбрані та недоозброєні, але мали міжнародні соціальні гарантії. Так, родини загиблих Ярослава Злочевського і Костянтина Михайліва (Хмельницька область) отримали від американців по 105 тис. дол.

Водночас офіційний Київ підписав контракт на 259 млн. дол. Україна взялася до вересня 2006 р. поставити низку військової продукції новій 28-тисячній армії Іраку, включаючи 1,5 тис. 16-місних бронетранспортерів і 2 тис. шестимісних джипів.

У цілому станом на вересень 2007 р. в операціях НАТО брали участь майже 50 тис. осіб на трьох континентах. Зокрема, понад 35 тис. солдатів боролися з тероризмом в Афганістані. Там були присутні військові не лише 26 країн-членів НАТО, але й 11 країн-партнерів. Утім, зайнята в Іраку, Україна не послала в Афганістан своїх солдат.

¹ Baker P. Revolt in Kut echoes in Ukraine // The Washington Post. – 2004. – 13 April.

² Glasser S. War widow's lament: "He died for money" // The Washington Post. – 2004. – 4 June.

За всі роки незалежності українська армія трансформувалася, виходячи з вимог ведення регіональної війни четвертого покоління. Північноатлантичний Альянс готовий до воєн шостого покоління з використанням високоточної зброї та новітніх технологій. Тому багато корисного принесла співпраця України з НАТО після підписання Хартії про особливе партнерство в липні 1997 р. Військовий полігон біля м. Яворів на Львівщині, по суті, відтоді став натівським. Крім того, на українській території проводяться щорічно кілька крупних сухопутних і морських навчань: *Cossack Express*, *Peace Shield*, *Sea Breeze* і т. д.

Якби до НАТО приєднувалася не Україна, а її армія, то недовго довелося б чекати Плану дій щодо членства¹. На Заході це давно стало аксіомою. Так, у вересні 2003 р. український підрозділ морських піхотинців добре зарекомендував себе у міжнародних навчаннях НАТО з протидії тероризму «Northern Lights 03» («Північне сяйво 03»). Крім 12 країн-членів НАТО, у них узяли участь Україна і Швеція. У бухті Льюс на південному заході Шотландії відпрацювали висадку десантної техніки і вистеження умовних терористів на суші.

Упродовж лише 2005 р. на території України підрозділи країн-членів НАТО та інших держав із штатним озброєнням і військовою технікою провели навчання «Кооператив Бест Еф-форт» (19-30 червня, 600 військових), «Щит миру» (11 липня – 13 серпня, 500 військових); «Широкий лан» (40 днів у вересні-жовтні, 1500 військових), ASSISTEX-2 (10-13 жовтня, 500 військових).

Наступні роки були менш результативними. Але 19-28 вересня 2006 р. у Севастополі на базі Військово-морського інституту ім. П. Нахімова у рамках програми «Партнерство заради миру» пройшло командно-штабне навчання «Кооператив Марлін».

¹ Шерр Д. Україна і НАТО: реалізм сьогодні, членство завтра? // Дзеркало тижня. – 2005. – 31 жовтня.

В ньому взяло участь 50 військовослужбовців з 16 країн, у т. ч. 8 країн-членів НАТО. За допомогою комп'ютерних технологій вони шліфували всі аспекти пошуку і порятунку аварійного підводного човна, евакуації цивільних осіб у порту тощо.

Майже всі наявні 184 склади-арсенали незалежної України були переповнені радянським спадком на 110-120 %. Половина з 2,5 млн. т боєприпасів підлягали негайній утилізації. Тому Україна виступила ініціатором «операції демілітаризації» або ж ліквідації зайвих 80 сховищ звичайних озброєнь — 1,5 млн. одиниць стрілецької зброї та 133 тис. т боєприпасів часів Першої, Другої світових воєн та холодної війни. Фінансувати їх знешкодження, що триває досі, припало в 2005 р. на тівським країнам-донорам: Греції, Німеччині та Туреччині. Кваліфікована утилізація однієї тонни озброєнь коштує 1,5 тис. євро, а будівництво спецзаводу — 20 млн. євро¹.

Аналогічною, але меншою за масштабами, стала попередня півторарічна операція. Тоді знешкодження мін на території Албанії, Молдови й України обійшлося у 1,5 млн. євро. На шпальтах американської газети *The Christian Science Monitor* навіть розповіли про молоду східну українку, що на спеціальному підприємстві заробляла 100 дол. на місяць, перетворюючи детонатори до мін на пластикових пеліканів та інші дитячі іграшки². Увесь процес профінансувало НАТО (800 тис. дол.). У травні 2003 р. він завершився утилізацією 404 тис. мін у Донецьку.

Відповідно програми НАТО «Партнерство заради миру», у лютому 2005 р. США розпочали 12-річний проект надання допомоги Україні в ліквідації 1,5 млн. одиниць малої та легкої

¹ Hintzmann K. Die Ukraine sitzt auf 2,5 Millionen Tonnen Munition // *Die Welt*. – 2005. – 22 März.

² Farnam A. From mines to toys in Ukraine // *The Christian Science Monitor*. – 2003. – 27 May.

зброї, а також 133 тис. т боєприпасів. Його загальна вартість у донорських внесках 27 млн. дол. Сполучені Штати взяли на себе першу фазу проекту — 8,5 млн. дол.

Успішно торгували зброєю у світі лише країни з поважним політичним впливом і наукомістким виробництвом. Присутність України тут обумовлена спадщиною СРСР, який витрачав на гонку озброєнь необмежені кошти. На неї припадало близько 30 % союзного військово-промислового комплексу: 1 810 підприємств і 2,7 млн. працюючих. Вартість успадкованого військового майна оцінювалася у 89 млрд. дол.

Після терактів 11 вересня 2001 р. долею українських учених ВПК Захід опікувався додатково. Науково-технологічний центр України з 1995 р. фінансувався США, Канадою і ЄС. Він допоміг 11 тис. із 15 тис. зброярів застосовувати знання у цивільних розробках. У 2000 р. США перерахували центру 35 млн. дол. Завдяки цим грантам славнозвісний завод «Півден-маш» у Дніпропетровську зберіг кілька сотень співробітників, зайнятих випуском космічних ракет для морських стартів.

Натомість справжнім комерційно-технологічним проризом визнано танкову угоду з Пакистаном вартістю понад 1,5 млрд. дол., яку виконало Харківське виробниче об'єднання ім. Малишева наприкінці 1990-х. Російські партнери намагалися зірвати контракт, відмовившись поставляти комплектуючі, зокрема танкові гармати¹. Проте Сумський завод ім. Фрунзе освоїв їх випуск. На прохання пакистанського замовника сумську гармату зроблено за стандартами НАТО.

Інший яскравий приклад навело радіо «Свобода» 17 січня 2002 р. Міністерство оборони Німеччини орендувало дві ма-

¹ Ippolito L. Ucraina, carri armati et nuovi progetti // Corriere della Sera. – 2001. – 5 ottobre.

шини Ан-124с «Руслан» (вантажопідйомність 150 т) для відправки військового і гуманітарного вантажу до Афганістану. Кілька років перед тим планувалось оновити авіапарк бундесверу літаками Ан-70. Але з політичних міркувань тоді ухвалили рішення на користь європейського Airbus, хоча в технічних перевагах українсько-російського транспортного літака ніхто не сумнівався.

Для перевезення 80 т вантажу з Німеччини до Афганістану «Руслан» потребує вісім годин з однією посадкою, тоді як «Трансалу», що належить бундесверу, необхідно два дні. Вони піднімали в повітря лише 10 т і на шляху до Кабула робили три посадки.

Тоді ж американці взяли в оренду найбільший у світі літак Ан-225 «Мрія», здатний піднімати 250 т¹. Ним (існував в єдиному екземплярі), перевезли з ФРН в Оман і Киргизію харчування для американських солдатів (два рейси по 180 і 230 т). У 2003 р. він доправив великогабаритні нафтові бури, насоси і генератори з Хьюстона в Басру, що на півдні Іраку.

Зрозуміло, чому 30 німецьких журналістів різних видань, теле- та радіокомпаній прибули до аеропорту Кельн-Бонн, аби подивитися завантаження «Мрії» (Німецька хвиля, 3 серпня 2004 р.). Тоді перевозили з Німеччини до Тайваню автоматичну лінію для виробництва комп'ютерних дисплеїв. Устаткування (166 т) запакували у контейнери 4 м заввишки. Літаку запланували дві посадки: в Узбекистані та Південній Кореї. До того часу найскладніший вантаж «Мрія» перевезла до США з Австрії — трансформаторну станцію вагою 140 т. Екіпаж складався виключно з громадян України — 8 пілотів і 12 техніків.

¹ Українські надваговики у німецькому небі // Німецько-український огляд. – 2002. – № 1. – С. 16-19.

Незважаючи на всі переваги різних моделей літаків марки АН, відсутність сервісної мережі за межами України не дала змоги закріпитися на світовому ринку, де домінували американська компанія Boeing і європейський концерн Airbus. Усе ж, починаючи з 2005 р., НАТО запланувало п'ятирічний фрахт «Русланів», доки Європа не збудує власні аеробуси. На Заході орендували «Руслани» і раніше. Попит на них виявився настільки великим, що, коли виникла потреба після 11 вересня 2001 р. транспортувати війська до Афганістану, вони вже розвозили різдвяні подарунки.

Звичайно, американські літаки С-17 Globemaster краще, ніж українські, можуть приземлятися в складних умовах, але рейси Ан-124с «Руслан» дешевші у 6 разів. Тому до 2010 р. блок НАТО орендував 6 «Русланів» за 1 млрд. дол. (ВВС, 10 червня 2003 р.). Цей протокол підписали 12 країн НАТО. Ініціаторами виступили ФРН і Норвегія.

У цілому транспортна авіація України складалася з 76 Ілів та 40 Анів, у т. ч. семи «Русланів» і однієї «Мрії», що стали до ладу 1982 і 1989 рр. Жодна країна Євросоюзу не мала таких літаків для довгих перельотів¹. Цю прогалину виявили в листопаді 2000 р. Використання української техніки дозволило Європі прилучитися до антитерористичних операцій без американської допомоги. Із 2002 до середини 2004 рр. «Руслани» доставили в Афганістан і назад 757 вантажних партій. США володіли 115 літаками С-5 Galaxy, подібних «Русланам», але використовували виключно для своєї армії.

У двосторонніх відносинах Україна–НАТО, без сумніву, вистачало точок дотику, важливих для світової безпеки. Ці не-

¹ EU force may rent Ukraine planes // The Daily Telegraph. – 2001. – 14 February.

розв'язані вузли знаходилися і всередині країни, і на її прикордонні. Так, Одеський порт грав роль контрабандистського тунелю між Європою і рештою світу. Тут щодня вивантажувалося 800 контейнерів, прослідкувати за вмістом кожного неможливо. Крім зброї, нелегально перевозилися цигарки, ліки, компактні диски. Звідси кілька годин їзди автівкою до Придністров'я, чію тіньову економіку контролювала одеська мафія. Там знаходилося 40 тис. тонн зброї, яку не дали забрати радянській (потім російській) 14 армії. Власне, тому нині Україна розглядається об'єднаною Європою як ключова сила в подоланні Придністровського конфлікту.

§ 3. Соціально-психологічні ускладнення

Мусимо розглянути дискусійне, а почасти спекулятивне, питання, котре активували політичні антагоністи в 2006 р. Чому в Україні приділяється чимало уваги агітації та пропаганді європейського вибору? Справа в тому, що загалом головною перепоною руху в напрямку суспільного прогресу є обтяжені тоталітарною спадщиною світоглядні стереотипи, що панують у середовищі політичної еліти і як наслідок — у гушці пересічного населення певних регіонів.

Потрібно було півтора десятиліття, щоби намітилися лише контури світоглядного прориву, поки він не перетворився на визначальний фактор прозахідних перемін. Водночас консервативні погляди циркулюють у засобах інформації, серед інтелігенції та у політичних колах. Мовляв, розвиток української державності не уявлявся без модифікованого варіанту «старшого брата» — країн Заходу.

Примітно, що формування іміджу НАТО в українській пресі другої половини 1990-х рр. відбулося за цікавою соціо-

логічною формулою¹. Так, на момент підписання Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО у липні 1997 р. пройшло п'ять етапів інформаційної кампанії: підготовка громадської думки, повідомлення про події (інформування), демонстрація аргументів (пропаганда), масована подача аналітики (підведення висновків), різке занедбання теми. При цьому широко використані непомітні, але досить відчутні «інформаційні десанти» — ознайомчі поїздки до штаб-квартири НАТО для різних груп українських журналістів. Це типова модель залучення на свій бік громадської думки.

Отже, за результатами соціологічних опитувань (квітень 2002 р.), число громадян України, прихильних до вступу в НАТО, вже зросло майже вдвічі — з 8,8 до 15,3 %. Проте цей відсоток суттєво не збільшувався аж до 2006–2007 рр., коли знову зріс — з 21 до 26 %.

Натомість протягом 2004–2007 рр. рівень прихильності населення України до вступу до ЄС коливався від 40 до 55 %. У той же час (у січні 2007 р.) так само 55 % мешканців Європейського Союзу толерували приєднання України до ЄС за виконання всіх умов². Зокрема, у Німеччині за це висловилося 44 % респондентів, в Іспанії — 65 %, Франції — 56 %, Італії — 59 %, Великобританії — 47 %, Польщі — 73 %. Дослідження проводилося спеціально в шести найбільш густонаселених країнах Євросоюзу. Там громадська думка більш прихильна до ідеї членства у ЄС України (55 %), ніж Росії (45 %), Туреччини (40 %) чи Марокко (35 %).

Попереднє дослідження (2005 р.) здійснили Центр «Демократичні ініціативи» у найбільших містах України і фран-

¹ Власенко В. Українська преса як фактор впливу на міжнародну діяльність держави (Проблеми становлення і розвитку відносин України та НАТО у 90-х роках): Автореф. дис... канд. філол. наук. — Київ, 2000. — 24 с.

² www.pravda.com.ua. — 29.01.2007; 2.06.2007.

цузька соціологічна фірма TNS Sofres у шести найбільших державах Євросоюзу — Німеччині, Франції, Великобританії, Італії, Іспанії та Польщі¹. Замовником виступила громадська організація «Ялтинська європейська стратегія», що в англійському скороченні YES означає «Так». Лише 39 % респондентів- мешканців ЄС вважали, що Україна заслуговує членства в Євросоюзі, а в Україні — 44 %.

Загальнонаціональне вивчення громадської думки, здійснене приблизно тоді ж — у вересні-жовтні 2005 р. Центром ім. О. Разумкова, показало, що переважна більшість громадян України не мали взагалі або мали дуже обмежений досвід безпосередніх контактів з країнами Європейського Союзу. Лише кожен десятий опитаний (10,6 %) буває за кордоном щороку або один раз у два-три роки. Відносна більшість (26,7 %) відвідувала Росію, а частка тих, хто відвідував Німеччину, Великобританію і Францію склала 3,2 %, 0,6 % і 0,5 % відповідно. Медіа формують ставлення до ЄС у 61,1 % українців. Другим за значенням джерелом виступають персональні враження знайомих і друзів (36 %). Лише третина опитаних громадян України (33,3 %) відчувають себе європейцями внаслідок великої «соціально-економічної відстані» (рівень власного добробуту, соціальної захищеності), проте в «європейськості» України у географічному та історичному аспектах переконані відповідно 84,9 % і 60,6 % опитаних.

У свою чергу, 45 % громадян із країн Європейського Союзу тоді підтримували вступ України в ЄС. Це засвідчило опитування Європейської комісії в червні 2005 р. 29 320 європейців. Приєднання України були готові тоді підтримати 76 % поляків, 70 % литовців, 63 % кіпріотів, словенців і мальтійців,

¹ Les Européens plus favorables à l'Ukraine qu'à la Turquie // Le Figaro. – 2005. – 24 mars; Voters prefer Ukraine to Turkey // The Guardian. – 2005. – 24 March.

62 % словаків, 61 % шведів, 58 % естонців і греків, 50 % угорців, 49 % іспанців, 46 % бельгійців, португальців і чехів, 45 % британців, 44 % латвійців та ірландців, 43 % датчан, 42 % італійців, 40 % фіннів, французів і голландців, 39 % люксембуржців, 30 % німців, 18 % австрійців.

За два роки ситуація змінилася. Кожен десятий житель ЄС назвав Україну в числі країн, які визначені для вступу до Євросоюзу в найближчому майбутньому, такі результати опитування, опублікованого в спеціальному випуску Eurobarometer 30 серпня 2007 р. Офіційні кандидати на вступ Туреччина, Хорватія і Македонія набрали відповідно 34 %, 12 % і 5 %. Крім того, 11 % жителів ЄС, як і раніше, вважають Румунію і Болгарію претендентами на вступ, хоча вони повноправні члени з початку 2007 р. Найвищі показники для України дали опитування в Польщі (31 %), Словаччині (22 %) і Латвії (21 %), найнижчі — в Австрії, Бельгії і Великобританії (по 4%), Іспанії (3 %). Всього опитали 26,66 тис. чол., у середньому по 1 тис. у кожній країні ЄС.

До певної міри відзначені соціально-психологічні візії формуються під впливом коливань геополітичних терезів. Йдеться про контрзаходи з боку Росії. Ось чому московське видавництво з промовистою назвою «Європа» випустило спеціальну брошуру накладом 2 тис. прим.¹. Її мета, за відгуками експертів, полягала в демонстрації ментальної ворожості керівництва України стосовно Росії. Хоча це нічим у дійсності не підтверджувалося. Навпаки.

Авторитетний соціологічний Центр Левади в кінці травня 2005 р. опитав 1,6 тис. росіян старших 18 років на предмет уявлень про зовнішній світ. У список друзів Росії потрапили Білорусь (46 % голосів), Німеччина (23 %), Казахстан (20 %),

¹ НАТО в Україні. Секретные материалы. – Москва: Европа, 2006. – 120 с.

Україна (17 %), Індія (16 %), Франція (13 %), Китай (12 %), США (11 %), Болгарія (11 %) і Вірменія (9 %), а ворогів — Латвія (49 % респондентів), Литва (42 %), Грузія (38 %), Естонія (32 %), США (23 %), Франція (13 %), Афганістан (12 %), Ірак (10 %), Японія та Іран (по 6 %). Як бачимо, стереотип «ворожої України» у масовій свідомості росіян не вкорінився.

У резонансному псевдоантинатівському виступі на комісії Україна–НАТО в Брюсселі 19 вересня 2006 р. прем'єр В. Янукович говорив тільки про те, що провідні політики України досягли розуміння в євроатлантичній інтеграції. Відтак питання про входження України до НАТО вирішить національний референдум, коли виникне необхідність його проведення. Наразі варто зосередитися на поглибленні відносин на основі Інтенсифікованого діалогу щодо членства і щорічних цільових планів дій.

Як бачимо, нічого деструктивного. Більше того, у той же день В. Янукович дав інтерв'ю європейським медіа — Бі-Бі-Сі, «Файненшл Таймс», «Ді Вельт», «Франс Прес». І зробив наголос на тому, що за останні роки рівень підтримки інтеграції в НАТО в Україні знизився внаслідок невдалої інформаційної політики. Прем'єр-міністр стояв на тому, що практично лиш у 2006 і 2007 рр. почали роз'яснення стосунків України з НАТО, хоча всі їхні напрямки сприяють модернізації української армії та європейській безпеці¹. Він протестував тільки проти негайного вступу України до НАТО, але не виключав цього кроку за сприятливіших соціологічних звітів.

Самраз більше половини українців були налаштовані проти вступу України до НАТО. Якби тоді проходив референдум, 54,1 % респондентів проголосували б проти, а за — лише 17,2 %. Зокрема, на заході України число прихильників вступу в НАТО

¹ Viktor Janukowitsch: "Niemand will das Ziel Nato-Mitgliedschaft ändern" // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2006. – 27 Oktober.

склало 40,7 %, а противників на сході — 67,6 %. Про це свідчать результати опитування, проведеного соціологічною службою Центру О. Разумкова у жовтні 2006 р. у всіх регіонах України.

У своїй статті у *The Washington Post* прем'єр В. Янукович пафосно прогнозував, що найближчим часом Америці та Європі не потрібно буде шукати Україну на якомусь прикордонні, оскільки «після завершення реформ і зміцнення економіки Україна опиниться в самому центрі євроатлантичного світу»¹. Роком пізніше він кваліфікував курс на європейську інтеграцію стрижнем зовнішньої та внутрішньої політики України, оскільки це важлива складова політики модернізації, основа стратегічного розвитку, а «все інше — другорядне»².

Щоправда, його візаві — президент В. Ющенко повсякчас вказував на необхідність проведення цієї роз'яснювальної роботи. 11 лютого 2005 р. на зустрічі з делегацією американських конгресменів, до якої входила сенатор Гіллари Клінтон, він твердив, що в Україні 30 % громадян виступають за вступ до НАТО, 36 % — проти, решта не уявляє, про що йдеться.

Якраз *The International Herald Tribune* цитував останнє опитування українського Фонду демократичних ініціатив³. Голоси за НАТО становили вдвічі менше — 15 %, а за ЄС — 44 %.

Через два роки в інтерв'ю польській газеті *Dziennik* (8 березня 2007 р.) президент України підтримку вступу в НАТО визначив у 38 %, хоча «ще нещодавно їх було всього 16 %». В. Ющенко подобалася ця динаміка росту. Та його особиста лепта була мізерною.

¹ Yanukovich V. Ukraine's choice: toward Europe // *The Washington Post*. – 2006. – 5 October.

² Прес-служба Кабміну. – 14.09.2007.

³ Kiev seeks to assuage Moscow // *The International Herald Tribune*. – 2005. – 24 February.

Як відомо, одним із головних компонентів стандартного Плану дій щодо членства в НАТО є проведення інформаційних кампаній, спрямованих на нарощення прихильності громадської думки. Такі заходи успішно проводилися у Словаччині та Болгарії, де рівень підтримки вступу в НАТО наприкінці 1990-х рр. ледве сягав 30 %.

У цих просвітніх клопотах не треба йти далеко за аргументами — як локальними, так і глобальними. Один із них. Розширення ЄС і НАТО у Центральну і Східну Європу дало таку стабільність, у т. ч. на західних кордонах Росії, котрої не було з часів Наполеона¹.

У підсумку з різних причин євроатлантичний вибір України, Вірменії, Азербайджана і Грузії назвали марафоном з гірями на ногах. Історичний досвід підказував, що, приміром, країни Вишеградської групи (Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина), Балтії, а також Болгарія та Румунія знайшли достатньо причин потрапити в ЄС, діючи за принципом «спочатку НАТО». Тему відносин із Росією (з її креативом щодо «заморожених конфліктів») вони акумулювали в спільній євроатлантичній стратегії.

* * *

Переломним моментом повноцінного входження України у світове коло незалежних держав стало її прощання з радянським спадком — одним із найбільших військ і арсеналів у Європі. Це привело до тісних військово-політичних контактів з ООН і НАТО, що сприяли модернізації скороченої армії. «Операції демілітаризації» вирівняли враження про Україну, котра з вини своїх

¹ Асмус Р. Евроатлантическое Причерноморье // Россия в глобальной политике. – 2007. – № 3.

військових потерпіла від низки техногенних інцидентів. Україна не випала з десятки світових експортерів зброї. Подеколи її технологічний прорив личив тільки супердержаві.

Для системи міжнародних відносин «українська без'ядерна модель» стала знаменним прикладом несилового розв'язання доволі складної проблеми планетарної ваги. Україна здійснила історичні кроки загальноцивілізаційного рівня. Вона вивільнилася з радянських кайданів низькопробних технологій та політико-правових конструкцій. І витримала відповідальні іспити на право «повернутися в Європу».

Для цього належало побороти негативні антизахідні стереотипи в середовищі як політичної верхівки, так і частини пересічного населення Донецько-Придніпровського індустріального регіону. Упродовж півтора десятиліття незалежності України в цілому спостерігається позитивна соціально-психологічна динаміка, прямо пов'язана не з конструктивною позицією істеблішменту, а з інтенсивними персональними контактами, у т. ч. кількох десятків тисяч українських військових. Вони «на дотик» відчували стратегічні та тактичні, соціальні та технологічні переваги свого статусу в офіційних рамках НАТО.

II. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. У чому суть NATO-Ukraine Action Plan й Annual Target Plans?
2. Україна і НАТО: між Інтенсифікованим діалогом (Intensified Dialogue on a Membership Aspirations) і Планом дій щодо членства (Membership Action Plan).
3. Національна система координації співробітництва України з НАТО.
4. Хартія про особливе партнерство України і НАТО (9 липня 1997 р.) та її наслідки.
5. Стратегія України щодо Організації Північноатлантичного договору.

III. ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Асмус Р. Євроатлантичне Причорномор'є // Росія в глобальній політиці. – 2007. – № 3.
2. Бадрак В., Згурець С. Обороздатність у дзеркалі політичних декларацій // Дзеркало тижня. – 2007. – 8 вересня.
3. Брежнева Т., Їжак О., Шевцов А. Євроатлантична інтеграція України. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – 160 с.
4. Власенко В. Українська преса як фактор впливу на міжнародну діяльність держави (Проблеми становлення і розвитку відносин України та НАТО у 90-х роках): Автореф. дис... канд. філол. наук. – Київ, 2000. – 24 с.
5. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО: Інтеграційні перспективи України. / Гол. ред. І. Жовква. – Київ, 2007. – 86 с.
6. Міжнародні відносини і євроатлантична інтеграція України / Заг. ред. Л. Голопатюк. – Київ: Національна академія оборони України, 2005. – 404 с.
7. НАТО в Україні. Секретні матеріали. – Москва: Європа, 2006. – 120 с.
8. Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України / За заг. ред. В. Горбуліна. – Київ: Євроатлантикінформ, 2006. – 416 с.
9. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). – Київ: Інститут історії України Національної академії наук України – Ужгород: Гражда, 2005. – 468 с.
10. Палій О. Навіщо Україні НАТО? – Київ: Дніпро, 2006. – 144 с.
11. Танев К. Членство в Альянсі — своєрідний сертифікат безпеки для інвесторів // День. – 2007. – 18 серпня.
12. Шерр Д. Україна і НАТО: реалізм сьогодні, членство завтра? // Дзеркало тижня. – 2005. – 31 жовтня.

Тема 4

ПРАГНЕННЯ УКРАЇНИ ЧЛЕНСТВА В ЄС

І. ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

- § 1. Домашнє завдання.
- § 2. Соціальне віддуння СОТ і Шенгена.
- § 3. Міждержавні, транскордонні та прикордонні справи.

Європейський Союз — реалія, що в нинішньому вигляді утворилася після «холодної війни» і розпаду соціалістичного блоку. За півтора десятиліття від улесливих поклонів перед Заходом початку 1990-х незалежна Україна перейшла до практичного здійснення стратегічного вектора своєї геополітики. Але її прилучення до загальноєвропейського процесу відбувалося уповільнено й малопродуктивно.

Основні причини цих зволікань — не в зовнішніх, а у внутрішніх чинниках; не в суспільному (громадянському), а у державному секторі; «агентурно-клаптиковий» склад політичної еліти, схильної сповідувати не українські, а чужі національні інтереси. Певна частка її задля корисливо-матеріального самоствердження відверто спекулювала і маніпулювала посткомуністичними стереотипами в урбаністичному і, нерідко, у рустикальному середовищах, екстраполюючи і копіюючи історичну геополітичну вісь Захід–Схід заради штучних етнополітичних розламів спочатку по лінії Збруча, а з 2004-го — Дніпра.

§ 1. Домашнє завдання

Водночас проєвропейська ойкумена в Україні навіть у тих гротескних ідеологічних покручах невпинно розширювала ме-

жі, заганняючи самих її творців і співців у резервації чи анклави для примітивних проєктів і незатребуваних амбіцій. А найчастіше дивувала професійна непридатність і елементарна службова халатність. Наприклад, ЄС виділило 30 млн. євро на 2007 р. для створення центрів утримання нелегалів, а Міністерство внутрішніх справ України не спромоглося запропонувати жодного проєкту для їх освоєння. Гроші зависли в повітрі, хоч гостроти означена проблема не втратила.

Європейська інтеграція виявилася досить складним соціально-політичним явищем, яке передбачає глибоку внутрішню перебудову. Як складова глобалізації вона стала продовженням магістрального шляху модернізації західної цивілізації. Тому європейський вибір України — не тільки інтеграція в міждержавні структури, а й розвиток двосторонніх зв'язків з усіма країнами Заходу.

Без сумніву, економічна складова завше домінувала в обґрунтуванні Україною свого інтеграційного руху. Виникали застереження готовності до основних елементів інтегрування — вільного переміщення робочої сили, товарів, послуг і капіталу, координації монетарної та фіскальної сфер. Як їх організаційне втілення Євросоюз належав до найбільших донорів України: протягом десятиліття (1994–2003) його допомога сягла 1,072 млрд. євро. На 2004–2006 рр. передбачили ще 212 млн. євро. Про це раніше вже йшлося.

В Україні ЄС лідирував і у прямих іноземних інвестиціях. У 1991–2004 рр. його 15 «старих» держав вклали 2,4 млрд. амер. дол. або 36 % від усіх 6,7 млрд. Із «новою десяткою» ця частка піднялася до 55 % (3,7 млрд.). Домінували Великобританія (686 млн. дол.), Нідерланди (464 млн.), Німеччина (441 млн.), Австрія (252 млн.). Кіпр (завдяки офшорним компаніям) став лідером у 2003 р. із 779 млн. В основному інвесту-

вали у харчову промисловість (541 млн. дол.), оптову торгівлю (448 млн.), фінансовий сектор (240 млн.) і транспорт (229 млн.).

Варто відзначити, що загалом Україна відчутно програвала своїм сусідам у змаганні за іноземні інвестиції. За перше десятиліття незалежності вона отримала їх сумарно 4 млрд. дол., тоді як трохи менша Польща вдесятеро більше (40 млрд.), а гігантська Росія — у чотири з половиною рази (18 млрд.).

Інший вимір. Україна з 1994 р. одержала понад 24 млрд. дол. іноземних інвестицій, або 511 дол. на кожного громадянина¹. Це удвічі менше, ніж на одного росіянина. Спостерігався нерівномірний розподіл інвестицій по регіонах України. Візьмемо екстремуми. На кожного мешканця Києва припало 2,8 тис. дол., а Тернопільської та Чернівецької області — всього лише 41 дол.

Зате Україна тривалий час була в трійці світових лідерів (після Ізраїлю та Єгипту) за величиною безвідплатної американської допомоги, зокрема, у 1999 р. їй подарували 230 млн. дол. І у той же час, за різними підрахунками, незалежна Україна втратила через антидемпінгові розслідування до 4 млрд. дол.

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну на квітень 2007 р. досяг 22 433,7 млн. дол. США, в т. ч. з країн Євросоюзу — 16 912,8 млн. дол. або 75,4 %. Причому річний приріст (з 1 квітня 2006 до 1 квітня 2007) склав 5 034,49 млн. дол., у т. ч. з ЄС — 4 223,58 млн. або 84 %. Перше місце посіла Німеччина (5 690,1 млн. дол.) — 25,4 % загального обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку України і 33,6 % інвестицій з ЄС. Услід за Німеччиною у четвірку найбільших інвесторів України ввійшли Кіпр, Австрія та Великобританія.

¹ www.права.com.ua. – 5.10.2007.

Поточний обсяг торгівлі Європейського Союзу з Україною (за даними 2005 р.) складає приблизно 22 млрд. дол. США, а України з Росією — 20 млрд. дол. До речі, тогорічний товарообіг між Україною та ЄС склав 33,6 %, а з Росією не дотягнув до 30 %. Це перетворило ЄС в найкрупнішого торговельного партнера України. Показово: якщо у 1995 р. на ЄС припадало 15 % зовнішньої торгівлі України, у 2002-му — 24,3 %, то у 2006-му — близько 34 %. Частка Росії упала за десятиліття майже вдвічі: з 47,5 до 24 %.

У той же час бачимо значну асиметрію у цілісній структурі зовнішньоекономічних зв'язків. Приміром, частка України у торгівлі з ЄС не дотягує 1 %. Інший ракурс. У 2003 р. німецько-російський товарообіг оцінювався в 25 млрд. євро (34 млрд. дол.), а німецько-український — 3,3 млрд. євро.

У цілому за статистикою 2006 р. на Росію припадало 28,4 % українського імпорту, Німеччину — 11,7 %, Польщу — 7,6 %, Китай — 7,1 %, Туркменістан — 5,7 %. Експортні пріоритети України розподілилися наступним чином: Росія — 21,2 %, Туреччина — 6,9 %, Італія — 6,3 %, США — 4 %. Причому в імпорті домінували енергоносії (нафта і газ, закупівельні ціни на які зросли), а в експорті — металургійно-хімічна складова.

Аналіз цих тенденцій ускладнюється зростаючими розбіжностями статистичних даних (у 2005 р. — 3,8 млрд. євро, а у 2006 — 5,5 млрд. євро)¹. Оскільки Україна користувалася застарілою системою класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, її зобов'язали перейти на нову систему класифікації з 1 січня 2008 р.

¹ Торговельно-економічне співробітництво України та ЄС [2007 р.]
// www.mfa.gov.ua.

Отже, після розширення Євросоюзу в травні 2004 і січні 2007 рр. визначився новий головний торговий партнер. При цьому крупний український капітал зацікавлений не тільки у доступі на євrorинок, але й у збереженні власності за допомогою європейських правових механізмів. Як не парадоксально, отримати власність вигідніше за постсоціалістичними правилами (доступ до влади), а зберегти — по-західному, уникаючи адміністративного свавілля.

Європейський Союз, безумовно, був не єдиною потугою у світі. За останні 30 років Азійсько-Тихоокеанський регіон перетворився на один із центрів світового політичного, фінансового та економічного впливу. Наразі на долю його країн (із населенням понад 2 млрд. осіб) припадає 56 % загальносвітового ВВП і 45 % обсягу світової торгівлі товарами.

Як відомо, договір про утворення сучасного Європейського Союзу підписано в лютому 1992 р. у м. Маастрихт (Нідерланди). Представництво Європейської Комісії в Україні відкрито в Києві у вересні 1993 р. Ця дипломатична місія — одна з понад 130 представництв Єврокомісії в світі — відстежує, зокрема, впровадження Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС. Представництво України при Європейському Союзі створено в Брюсселі у 1996 р. Нині в ньому 12 дипломатів забезпечують підтримку розвитку відносин України з інституціями Євросоюзу.

Уже неводнораз підкреслювалося, що правовою основою відносин між Україною та ЄС є Угода про партнерство та співробітництво від 16 червня 1994 р. Вона набула чинності 1 березня 1998 р. на десятилітній термін. Нинішній розвиток відносин проходить у рамках «Європейської політики сусідства». Це вельми підсилює наведений історичний факт, що ЄС нині є найбільшим у світі зовнішньоторговельним партнером

України, перевищуючи третину її зовнішньоторговельного обороту.

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу затверджена указом президента України від 11 червня 1998 р. Вона передбачає приведення чинного законодавства до європейських стандартів, формування економічних передумов для набуття повноправного членства в ЄС, включення в систему загальноєвропейської безпеки, зміцнення демократії, досягнення загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення, а також культурно-освітню, науково-технічну, регіональну і галузеву співпрацю.

Україна активно взаємодіє з Євросоюзом у сфері боротьби з нелегальною міграцією і злочинністю, спрощення візового режиму, спеціальних проектах. Так, ЄС фінансує знищення протипіхотних мін на двох українських заводах — Шосткінському казенному та Павлоградському хімічному, що знаходяться відповідно в Сумській та Дніпропетровській областях.

«Європейська політика сусідства» (European Neighbourhood Policy) охоплює держави Алжир, Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Єгипет, Ізраїль, Йорданію, Ліван, Лівію, Молдову, Марокко, Сирію, Туніс, Україну, а також Палестинську автономію. Вона не торкається питання потенційного членства, але пропонує детальні плани зближення з ЄС.

З огляду на це пріоритетами співробітництва між Україною та ЄС на 2007 р. стали переговори про новий базовий договір (на заміну Угоди про партнерство і співробітництво) та Угоду про створення зони вільної торгівлі (після вступу до СОТ), а також «візовий діалог» — підписання угод про спрощення візового режиму та про реадмісію.

Поточний план дій України і ЄС «Європейська політика сусідства» охоплює три роки (2004–2007). Він служить основою

для подальшої економічної інтеграції, включаючи виконання і певних зовнішньополітичних доручень. Серед найвагоміших є те, що на Україну покладено роль посередника врегулювання Придністровського конфлікту в Молдові. Окремо Україну зобов'язано покінчити з нелегальними потоками товарів і людей через українсько-молдовський кордон.

Важливе місце відведено соціальній стратегії України, згідно вимог ЄС: соціально-громадський діалог, охорона здоров'я та безпека на виробництві, гендерна рівність, трудове законодавство, політика зайнятості, соціальний захист.

Ідеться про запровадження ефективних заходів зменшення бідності та збільшення зайнятості, посилення соціальної інтеграції, включаючи стабільну систему освіти, охорони здоров'я та інших соціальних послуг для всіх верств населення. Крім того, напрямок щодо справедливого ставлення до працівників-мігрантів має за мету скасування всіх дискримінаційних заходів стосовно умов праці, оплати праці або звільнення.

«Європейською політикою сусідства» спеціально передбачено створити в Україні мережу кафедр європейських студій та європейського права, а також посилити міжкультурний діалог. До того варто додати й такий момент. У плані вдосконалення гуманітарних досліджень вищим органам державної влади України не зашкодить докласти зусиль для відкриття академічного Інституту Європи (за прикладом хоча б сусідньої Росії).

Нагадаємо, що Інститут Європи Російської академії наук заснований ще в радянську пору, а точніше два десятиліття тому — в 1987 р. Для органів державної влади Росії він служить компетентним експертом з політичних, економічних, військово-політичних, соціальних, інформаційних та інших проблем Європи. Станом на 2002 р. серед його співробітників

(усіх 112) було 17 аспірантів, 27 кандидатів і 18 докторів наук, у т. ч. 2 академіка і 2 члена-кореспондента РАН. Дві спеціалізовані учені ради інституту наділені правом присвоювати ступінь доктора наук з економіки, історії та політології.

Для справді проєвропейської України, на жаль, це поки що є відкладеним рішенням чіткіше а тичних доручень.

Загалом на початку осені 2007 р. у відносинах з Європейським Союзом Україна перебувала на стадії активного переговорного процесу з підписання нового базового договору (посиленої угоди). Знаковою подією став 11-й саміт Україна–ЄС, проведений 14 вересня 2007 р. в Києві¹. Він стимулював переговори щодо нової посиленої угоди, а також всеосяжної та поглибленої Зони вільної торгівлі. Крім того, обидві сторони зберегли існуючий митний режим на придністровській ділянці українсько-молдовського кордону відповідно до Спільної заяви від 30 грудня 2005 р. і продовжили мандат Місії ЄС з питань допомоги на українсько-молдовському кордоні на наступний дворічний період.

Звісно, українське керівництво мало втішене політикою сусідства, що вважається в деяких колах альтернативою політиці розширення. Однак державній владі України є над чим серйозно попрацювати в рамках політики сусідства (економічна інтеграція, полегшений в'їзд до ЄС, співпраця в енергетиці), отримуючи за наполегливість і сумлінність враз необхідні бонуси — збільшення фінансової та технічної допомоги.

Зараз тривають не менш кропіткі та виснажливі переговори про членство в Євросоюзі з Хорватією, Македонією і Туреччиною. Але найближчим часом тільки Хорватія може розраховувати на позитивний фінал. Натомість більшість країн ЄС, включаючи Німеччину і Францію, виступають виключно

¹ Спільна заява Саміту Україна–ЄС від 14 вересня 2007 р. // www.mfa.gov.ua.

за поглиблене партнерство з теперішньою Україною без чітких перспектив членства. Тільки якісне оновлення держави і суспільства, політикуму і соціуму, економічного ландшафту і культурного простору здатне внести календарні корективи.

Цей процес вимагає виняткової акуратності та професіоналізму. Тоді й число прорахунків, конфузів, огріхів буде зведено до мінімуму. Донині вони сумарно шкодять європейському іміджу України. Незначний штрих. Під час візиту до Парижа в червні 2005 р. президент Віктор Ющенко взяв участь у відкритті пам'ятника королеві Анні, доньці Ярослава Мудрого (скульптор — Валерій Зноба). Вона правила Францією, поки підростав наступник престолу. На постаменті викарбували «Anne de Kiev la reine de la France» (Анна Київська, королева Франції). Текст узгодили з Міністерством закордонних справ України, де не бракувало знавців французької. Однак вони у реченні двічі помилково вжили артикль «la». Пам'ятник, що коштував 226 тис. грн., годилося підписати: «Anne de Kiev reine de France»¹. Довелося виправляти.

А тепер візьмемо стратегічний План дій Україна—Європейський Союз «Європейська політика сусідства», затверджений 21 лютого 2005 р. на трирічний термін. Подивимося взяті зобов'язання щодо соціальної сфери, зайнятості та зменшення бідності, де йшлося про наближення існуючої в Україні практики до стандартів ЄС — соціально-громадський діалог, охорона здоров'я, безпека на виробництві, гендерна рівність, трудове законодавство, соціальний захист. Якщо проаналізувати їх виконання, то мало чим офіційний Київ може прозвітувати, хоч гучно наполягає на обнадійливих сигналах, подібних до мелодійних дзвінків перед театральною виставою.

¹ www.prawda.com.ua. – 1.07.2005.

Окрім того, робити зустрічні кроки Європейський Союз стримує низка інших об'єктивних причин. Найголовніша — пропускна здатність європейського «плавильного котла». Україна є другою за розмірами європейською країною з населенням в 46,2 млн. осіб, із власними проблемами політичного, економічного, національного і культурного характеру. Приєднання такої держави є набагато складнішим, ніж порівняно невеликої Хорватії (4,4 млн. населення), тому зустрічає супротив з боку ряду лідерів європейських націй. Отож вони прагматично перетасовують ключові аспекти «української проблеми». Наприклад, це стосується ахілесової п'яти України — протидії нелегальній міграції, котра визначена одним із пріоритетних завдань європейських країн.

За нинішніх умов передовсім ЄС зацікавлений, висловлюючися фігурально, в надійній буферній зоні на своїх кордонах. Україна підходить для такої ролі, позаяк є джерелом мігрантів (переважно нелегальних) у Центральну і Західну Європу. За офіційними даними, в січні-травні 2007 р. з України виїхало 17 608 осіб. Ця цифра надзвичайно скупо говорить про справжні тенденції міграційних процесів.

§ 2. Соціальне відлуння СОТ і Шенгена

Підходи до поточного і майбутнього форматів співробітництва між ЄС і Україною можна унаочнити рухом в одній упряжці двох промовистих локомотивів — інвестицій та енерготранзиту, що спростовують навіть гіпотетичну версію про невдалу гру (в чійсь одні ворота) через необ'єктивне суддівство.

Перше. Державний комітет статистики України на 1 січня 2007 р. обчислив сумарні обсяги інвестицій з країн ЄС. Вони перетнули позначку в 15 млрд. 924 млн. дол. США, що

склало 75 % загальної кількості зовнішніх прямих інвестицій в Україну.

Друге. ЄС значно залежить від енергетичних ресурсів Росії — на 40 % по газу і на 20 % по нафті. Їх значна кількість транспортується через територію України. Іншими словами, козирі перебувають в руках обох партнерів. Головне ними вміло й вчасно користатися.

Найуспішнішим нині для України стало б розширення партнерства до рамок асоційованого членства в ЄС, що раніше підтримав у рекомендаційному режимі Європейський парламент. Але найбільш вірогідним залишається укладення угоди про посилене співробітництво. Невідкладно можуть її розвинути угоди про створення зони вільної торгівлі (очікувана), про спрощення візового режиму (уже підписана в червні 2007 р.), а також поглиблене співробітництво в сфері права, демократії, безпеки, енергетики, транспорту, охорони довкілля¹.

Для України дуже привабливою бачиться зона вільної торгівлі або ж Європейська економічна зона (European Economic Area). Починаючи з 1994 р., до неї досі (осінь 2007 р.) ввійшло 28 країн. Вона поширюється на всі галузі, за винятком риболовства та сільського господарства. Проте шлях до неї тісно пов'язаний з пропискою України у Світовій організації торгівлі, радше — з її останньою процедурою.

Україна заявила про своє прагнення стати членом СОТ ще в листопаді 1993 р. Процес тривав майже півтора десятиліття. З приходом до влади новий президент України В. Ющенко оголосив вступ до Світової організації торгівлі одним із головних завдань. Каменем дворічного спотикання ста-

¹ Мартинюк В. Погляди ЄС на напрямки співробітництва з Україною // www.prawda.com.ua. – 2007. – 14 серпня.

ло прийняття низки законів, які Верховна Рада в червні 2005 р. відхилила. Перебуваючи у Брюсселі 14-15 вересня 2006 р., голова уряду В. Янукович пообіцяв, що його парламентська коаліція ухвалить необхідний пакет документів (21 закон). За півроку обіцянка була реалізована. Загалом протягом трьох років (до 31 травня 2007 р.) Україна прийняла 38 необхідних законів, які гармонізували національне законодавство з нормами СОТ.

Сукупно цей процес мав дві головні складові: завершення двосторонніх переговорів з доступу до ринків товарів та послуг з країнами-членами Робочої групи з розгляду заявки України (входить 50 країн) і гармонізацію законодавства України до вимог СОТ. Завершено переговори з 49 членами Робочої групи. Лише Киргизія не підписала двосторонньої угоди з Україною, оскільки, за припущеннями, відверто підіграла Росії, котра ще дужче затрималася з членством у СОТ.

Очікується, що нарешті до кінця 2007 р. Генеральна рада СОТ затвердить протокол про вступ України. Це відразу матиме надзвичайно позитивне значення й для пересічних громадян. Зокрема, фіскальна політика України у подальшому буде спрямована на зменшення розміру нарахувань на фонд оплати праці у виробничій сфері (нині 36,2 %) та забезпечення прозорості, стабільності, зрозумілості всіх податкових норм.

Власне, Світова організація торгівлі заснована 1 січня 1995 р. замість діючої з 1947 р. Генеральної угоди з тарифів і торгівлі. Штаб-квартира її розташована в Женеві (Швейцарія). Станом на січень 2007 р. її членами були 150 держав та окремих митних територій. Заявки подали ще 30.

Із правової точки зору система СОТ являє собою багатосторонній контракт (пакет угод), нормами і правилами якого

регулюється приблизно 97 % світової торгівлі товарами і послугами. З урахуванням переліків національних зобов'язань, повний обсяг документів СОТ складає нині близько 30 тис. сторінок.

Створення СОТ фактично стало найбільшою реформою в історії світової економіки. Йдеться про глобальний правопорядок у трьох основних сферах торговельних операцій — товари, послуги, інтелектуальна власність. У свою чергу, він ґрунтується на чотирьох правилах:

1) відкрита і ліберальна торговельна політика, захист внутрішнього виробництва від іноземної конкуренції тільки через застосування тарифів, а не кількісних обмежень;

2) зменшення і скасування тарифів та інших бар'єрів шляхом проведення багатосторонніх переговорів (зменшені тарифи вносяться до Розкладу поступок кожної країни (зв'язані ставки), що зобов'язані не переходити за їхню межу);

3) режим найбільшого сприяння і торгівля без дискримінації (однакові тарифи для аналогічних товарів усіх країн);

4) сприятливий національний режим для однотипних товарів: як вітчизняних, так імпортих.

Паралельно з рухом до Євросони (транзитом через СОТ) не меншою складністю для України позначений «візовий діалог», який дуже довго тривав усередині самої ЄС. Угода, підписана 14 червня 1985 р. в невеликому селищі Шенген в найменшій країні Європейського Союзу — Люксембурзі, стала символом принципово нового етапу розвитку європейської інтеграції. Історичні рішення набули чинності аж за вісім років. Конвенція про ратифікацію Шенгенської угоди набула чинності з 1 вересня 1993 р. Фактична ліквідація «внутрішніх кордонів» та їх безперешкодний вільний перетин виявилася ефективним кроком до єдиної Європи.

Шенгенська конвенція діє на території 13 «старих» членів Євросоюзу (Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція, Швеція) і (з січня 2008 р.) «нової десятки» (Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія). Сюди приєдналися і три країни: ЄС Ісландія, Норвегія, Швейцарія, які не є членами ЄС. Натомість ветерани ЄС Великобританія та Ірландія конвенцію не підписали.

Не даремно підписана 18 червня 2007 р. у Люксембурзі виняткова угода про спрощений візовий режим і реадмісії між Україною та ЄС вводиться з січня 2008 р., коли західні українські сусіди перейдуть під парасольку Шенгенської конвенції. У ній бачимо низку позитивних сигналів, приміром, передбачені багаторазові візи на 5 років, які полегшать долю пересічних громадян.

Поява на західному кордоні України шенгенського режиму вносить суттєві корективи. Доти для українців сусіди візи видавали безкоштовно, швидко і масово. Зокрема, з 1 вересня 2003 р. до 23 липня 2007 р. Генеральне консульство Республіки Польща у Львові видало 1 млн. віз, ставши рекордсменом у світі. Щоденно тут їх видавали від 1600 до 1700.

Відтак плата за візу в Шенгенську зону передбачена у розмірі 35 євро, а за отримання візи в триденний термін — близько 80 євро. Втім, численні групи громадян України будуть звільнені від сплати, зокрема, студенти, діти і журналісти. Це передбачено підписаною в 2007 р. угодою між Україною та ЄС про спрощення візового режиму. Інші сусіди Євросоюзу таких привілеїв не отримали.

При цьому жорсткі шенгенські нормативи дозволять нормалізувати чорний ринок праці, приміром, у Польщі, адже без запрошення роботодавця візу не нададуть. У запрошенні

буде вказано місце праці, тривалість контракту, заробітна платня. Для громадян України, Росії та Білорусі це стане покращеною підставою для отримання тримісячної візи, оскільки сотні тисяч поляків знайшли працю в інших країнах Європейського Союзу.

Зі свого боку Україна робила демонстраційні та експериментальні кроки на випередження. 31 березня 2005 р. президент В. Ющенко підписав указ, відповідно до якого громадяни Європейського Союзу і Швейцарії могли з 1 травня до 1 вересня того року знаходитися в Україні без віз терміном до 90 днів. А з 1 липня 2005 р. Україна ввела безвізовий режим для громадян США.

Рівно за тиждень (8 липня) одноразова (дійсна протягом 6 місяців) і багаторазова американські візи на п'ять років для українців відчутно подешевшали. Тільки за обробку віз категорії L (intra-company transfer) передбачена оплата в розмірі 500 дол. З 1 січня 2006 р. візовий збір (оплата за розгляд документів на отримання неімміграційної візи США) зупинився на позначці 100 дол.

У цілому держави Європейського Союзу поступаються частиною суверенітету на користь незалежних інституцій, що репрезентують національні та спільні інтереси. Критерії, яким мають відповідати країни-кандидати на вступ, були схвалені на засіданні Європейської Ради у Копенгагені у червні 1993 р. Узагальнено вони включають:

I) стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини, повагу і захист національних меншин (політичні критерії);

II) наявність дієвої ринкової економіки і здатність витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у межах ЄС (економічні критерії);

III) здатність узяти на себе зобов'язання, що випливають з членства в ЄС, включаючи суворе дотримання цілей політичного, економічного, валютного союзу (інші критерії).

Кожна складова цієї тріади має свою деталізацію. Наприклад, економічні критерії в найважливішому передбачають:

– наявність дієвої ринкової економіки з достатнім рівнем макроекономічної стабільності, що дає змогу суб'єктам ринку приймати рішення в атмосфері стабільності й передбачуваності;

– достатню кількість людських і матеріальних ресурсів, включаючи інфраструктуру (енергопостачання, телекомунікації, транспорт і т. п.), рівень освіти і дослідницької діяльності;

– ступінь впливу урядової політики і законодавства на конкуренцію шляхом проведення торговельної політики, політики конкуренції, надання державної допомоги;

– рівень і темпи інтеграції держави в ЄС перед його розширенням;

– достатню частку малих фірм у структурі економіки, оскільки малі фірми отримують вигоду від спрощеного доступу на ринок.

Останніми роками Україна розвивається швидкими темпами. У першій половині 2007 р. ВВП виріс на 8 %, завдячуючи диверсифікованій економіці. Метали склали 40 % експорту, але значна частка росту припала на виробництво і сферу послуг, зокрема, експорт українських розробок програмного забезпечення збільшився в 2006 р. на 50 % — до 250 млн. дол. США. Банківський сектор України ріс найшвидше в Європі. За два роки іноземці викупили п'ять провідних банків, зокрема «Укрсоцбанк» — за 2,2 млрд. дол.

Внаслідок буму на ринку нерухомості ціни на житло в Україні за рік зросли на 60 %. Майже 70 % громадян можуть дозволити собі дорогі покупки, що на 40 % більше, ніж у

2003 р. У 2006 р. кількість проданих нових автомашин всіх марок виросла на 40 %, сягнувши найвищого показника в Європі — 370 тис. авто. Українці частіше міняють дешеві російські моделі на дорожчі західні.

Однак Україну все ще відносять до бідних країн Європи, позаяк середній річний дохід — 3 тис. дол., тобто половина від російського чи 8 % від англійського¹. Тим не менше, товарообіг між Україною та ЄС за перше півріччя 2007 р. зріс майже у півтора рази. Зростання доходів українців стимулювало попит на якісні та дорогі товари і технології.

Нагадаємо, що виконання Плану дій Україна – ЄС на 2005–2007 рр. є важливим трирічним «домашнім завданням» України з європейської інтеграції. Поки що успіхи скромні за багатьма індикаторами. Так, «епідемія корупції» в Україні досі залишається головною перешкодою соціально-економічного розвитку. Майже 50 % національної економіки складає тіньовий сегмент, а соціальне розшарування суспільства зростає². Зокрема, критичне співвідношення доходів найбагатших і найбідніших громадян в Україні становить 30:1, а у країнах ЄС — 5,7:1, у Китаї — 7:1, у Японії — 4,3:1. Інші параметри з цього приводу нами теж наводилися.

Нерідко все це у столиці Європи затушовується символічними іміджевими акціями. Останнього разу одна з них відбулася 24 серпня 2007 р. з нагоди Дня Незалежності України в історичному центрі Брюсселя, де розташовані штаб-квартири ЄС і НАТО. Увагу звернули на всесвітньо знану 60-сантиметрову скульптуру-фонтан у вигляді голого малюка, «який іде до вітру».

¹ Bush J. Ukraine: What Crisis? // Business Week. – 2007. – 23 August.

² Чалий В., Пашков М. Україна–ЄС: деякі міркування // Дзеркало тижня. – 2007. – 8 вересня.

Manneken Pis (Пісяючий хлопчик) на п'ять годин постав на тлі синьо-жовтого прапора в українському національному вбранні — білій лляній вишиванці, синіх шовкових шароварах, підперезаних червоним поясом, чорній смушевій шапці, червоних шкіряних чобітках. Наліпили декоративні козацькі вуса.

Почесна традиція одягання фонтанцючого хлопчика, що з 1619 р. нагадує про оригінальний спосіб гасіння пожежі, завдяки чому середньовічне місто не перетворилося на попелище, триває близько 300 років. У музеї короля Бельгії зберігаються більше 800 костюмів, в які одягали Manneken Pis.

Як бачимо, аби прапор Європейського Союзу (коло з 12 золотих зірок на синьому тлі) замайорів над Україною, залишилось не так уже й багато часу. Не даремно наша країна вже кілька років офіційно відзначає свято утворення ЄС (День Європи — 9 травня), на якому, звісно, звучать гімн «Ода до радості» Людвіга ван Бетховена і девіз «Єдність в різноманітності». Цим не вичерпується інтерес до символіки ЄС. Особливу задрість викликає валюта євро, котра в 2007 р. порівняно з американським долларом відчутно зміцнилася.

§ 3. Міждержавні, транскордонні та прикордонні справи

Після масштабного розширення Європейського Союзу і Північноатлантичного Альянсу в 2004–2006 рр. західний кордон України перетворився на східну межу Європи як трансдержавної формації. Відтоді експерти і урядовці дужче переймаються трактуванням прикордонного співробітництва ЄС з Україною як форми глибокої інтеграції та чинника обопільної мінімізації внутрішніх ризиків.

Як відомо, державний кордон розмежовує Україну із 7 країнами — Росією, Білоруссю, Молдовою, Румунією, Польщею, Угорщиною, Словаччиною (див. табл. 2.1.). Загальна його протяжність становить 6 993,63 км. На сухопутну ділянку припадає 5 638,63 км, а морську — 1 355 км, відповідно на Чорне (1 056,5) й Азовське (249,5) моря, Керченську протоку (49). Площа виключної (морської) економічної зони України — понад 82 тис. кв. км.

Таблиця 2.1. Характеристика державного кордону України¹

Суміжні країни	Довжина кордону (км), у т. ч. річкова і морська	Пункти пропуску
Республіка Білорусь	1084,2 (325,9)	28
Республіка Молдова	1222 (267)	47
Республіка Польща	542,39 (187,3)	10
Російська Федерація	2295,04 (321 морська)	42
Румунія	613,8 (292,2 річкова, 33 морська)	13
Словацька Республіка	98,5 (2,3)	5
Угорська Республіка	136,7 (85,1)	6
Разом	6 993,63	153

Геополітичне положення України позначене унікальністю. 16 з її 27 адміністративно-територіальних одиниць є прикордонними. Зовнішній кордон України є найдовшим серед європейських країн, що відкриває величезні потенційні мож-

¹ Складено за матеріалами офіційного веб-сайту Державної прикордонної служби України. – www.pvu.gov.ua.

ливості для розвитку прикордонного і транскордонного співробітництва. Як правило, через прикордонні області пролягає шлях в одну-дві країни, проте Закарпаття поєднує Україну відразу з чотирма державами, котрі одночасно входять у НАТО і ЄС.

Загальна протяжність українського державного кордону в межах Закарпатської області близько 472 км, з яких на польську ділянку припадає 32,6 км, словацьку — 98,5 км, угорську — 136,7 км, румунську — майже 204 км (третина всього кордону між Україною і Румунією). У Закарпатті діє півтора десятка пунктів пропуску, тобто у середньому один на кожні 30 км державного кордону.

Виходячи з положень Європейської конвенції про транскордонне співробітництво і Європейської хартії місцевого самоврядування, низка областей України разом з адміністративно-територіальними утвореннями сусідніх Росії, Польщі, Білорусі, Румунії, Словаччини, Угорщини і Молдови, а також Австрії, Німеччини і Франції перейшли до практичного застосування своїх прикордонних можливостей.

У законі України «Про транскордонне співробітництво» (24 червня 2004 р.) сам термін визначено, як спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних відносин між територіальними громадами і місцевими органами виконавчої влади різних держав.

Єврорегіон служить важливою організаційною формою співробітництва сучасних країн об'єднаної Європи. Тому Кабінет міністрів України 29 квітня 2002 р. затвердив і власну програму розвитку єврорегіонів, яких зараз близько десятка: Карпатський (1993), Буг (1995), Нижній Дунай (1998), Верхній Прут (2000), Дніпро (2003), Слобожанщина (2003) та ін. Свої зусилля вони

спрямовують на розбудову соціальної, інформаційної, наукової, культурної, виробничої сфер, транспортної мережі та інфраструктури, а також на обмін досвідом між державними службовцями, боротьбу зі злочинністю і нелегальною міграцією.

Так, 14 лютого 1993 р. у м. Дебрецен (Угорщина) органи виконавчої влади і місцевого самоврядування України, Угорщини, Польщі та Словаччини підписали угоду про Карпатський єврорегіон. У 1997 р. до них приєдналися представники Румунії. Відтак територія Карпатського єврорегіону досягла 162 тис. кв. км з населенням 16 млн. осіб.

В адміністративно-територіальному виразі це — Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька області (Україна), повіти (judet) Марамуреш, Сату-Маре, Ботошань, Бігор, Салай (Румунія), округи (megye) Боршод-Абауй-Земплін, Гайду-Бігар, Гевеш, Йас-Надькун-Солнок, Саболч-Сатмар-Берег, міста Мішкольц, Дебрецен, Егер, Ніредьгаза (Угорщина), райони (okres) Бардіїв, Гуменне, Кошіці, Межилаборці, Міхаловці, Пряшів, Сабінов, Сніна, Собранці, Стропков, Свидник, Требішов, Вранов (Словаччина), регіони (województwo) Кросно, Пшемишль, Жешув, Тарнув (Польща).

За правовим статусом Карпатський єврорегіон не є юридичною особою. Це транскордонна асоціація 35 прикордонних адміністративних одиниць п'яти держав України, Польщі, Угорщини, Словаччини і Румунії, створена з метою транскордонного співробітництва.

Єврорегіон «Верхній Прут» заснували 22 вересня 2000 р. в м. Ботошань (Румунія). Його фундатори — Чернівецька та Івано-Франківська області (Україна), повіти Бельці та Єдинець (Молдова), Ботошань і Сучава (Румунія). До нього входить федеральна земля Карінтія (Австрія) як асоційований партнер. І це принесло гарні здобутки.

Єврокомісією на початку 2006 р. схвалено проект TACIS «Екологічний план управління водними ресурсами для євро регіону «Верхній Прут», поданий спільно землею Карінтія, Чернівецькою областю і повітом Сучава. До речі, там уже втілювався інший проект — «Сучава — природокористування і навколишнє середовище до європейських стандартів» (219 млн. євро).

В євро регіон «Нижній Дунай» (14 серпня 1998 р., м. Галац) увійшли Одеська область (Україна), повіти Кагул (Молдова) і Бреїла, Галац, Тульча (Румунія). Це територія площею 53 321,5 кв. км. з населенням понад 4 млн. осіб. Засновники євро регіону відразу отримали від ЄС 2 млн. єкю на відновлення, захист і стійке поліпшення екологічного стану озер нижнього Дунаю (проект TACIS).

Упродовж останніх років на поверхню усе зриміше виходить асиметрія в рівнях соціального та економічного розвитку прикордонних регіонів країн — сусідів України — нових членів Євросоюзу і НАТО. До речі, їх (Польщу, Угорщину, Словаччину, Румунію) вітчизняна дипломатія небезпідставно прагне використати в ролі лобістів національних інтересів у фарватері європейської та евроатлантичної інтеграції.

Зусиллям України щодо інтенсифікації як міждержавної, так і транскордонної та прикордонної співпраці заважають чимало внутрішніх факторів, що живляться успадкованими і досі неподоланими стереотипами постсоціалістичної перехідності.

Це можна проілюструвати на прикладі Закарпатської області, котра слугує певним коридором або, точніше, своєрідним «вікном в Європу» для України і «вікном в Україну» для Європи.

Найперше йдеться про слабку професійну здатність регіональних органів державної влади адекватно сформулювати і включити в порядок денний найважливіші питання, передовсім через різноманітні спільні проекти під патронатом ЄС.

За формальними критеріями недостатньо високою є освіченість державних службовців, які працюють у Закарпатській області та які в силу свого статусу функціонально займаються також прикордонними і транскордонними проблемами. З усіх цих понад 8 тис. осіб, з яких 6 тис. працюють у виконавчій владі та 2 тис. в органах місцевого самоврядування, тільки 71 % мають вищу повну освіту, а решта — базову¹. Тобто загальна освітньо-кваліфікаційна підготовка близько третини закарпатських чиновників уже викликає пересторогу.

Якщо проаналізувати якість отриманого диплому з урахуванням ментальної складової та шкали освітніх послуг у Закарпатській області, то дістанемо не зовсім привабливу картину реалій, що різко контрастують із задекларованими стратегіями офіційного Києва. Коли ж заглибитися в розгляд конкретних обставин кар'єрного росту, то враження будуть вельми гнітючими.

Другий «камінь спотикання» — усталення зловживань службовим становищем як природнього тла протікання будь-якого суспільного явища. Як зазначено в аналітичній доповіді «Про стан корупції в освіті України» (червень 2007 р.) польської неурядової організації «Форум — Інтеграція — Демократія — Європа», в Україні загалом близько 40 % старшокласників готові дати хабар, аби вступити до вузу, ще 20 % розмірковують над тим².

Це засвідчило опитування експертів (58 осіб), які працюють викладачами державних і приватних вищих навчальних закладів. Щорічна сума хабарів у сфері освіти України досягла приблизно 300 млн. дол. Показовий факт. Тільки 10 % опитаних експертів вважали, що зовнішнє тестування випускників загальноосвітніх шкіл (запозичена європейська модель) дозволить уникнути хабарництва в системі освіти України.

¹ www.zakarpattia.net.ua. – 19.06.2007.

² www.права.com.ua. – 20.06.2007.

Третя «болячка» — безнадійно відсталий менеджмент в освітньо-науковій сфері Закарпаття, що не відповідає не лише всеукраїнській меті «просування в Європу», але й внутрішнім регіональним запитам.

Прикметно, що Міністерство освіти і науки України з 2006 р. проводить експериментальне ранжування вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації. Рейтингове оцінювання запроваджено з урахуванням досвіду міжнародних агентств, чії результати широко використовуються для оцінювання якості вищої освіти.

Насамперед це потрібно для вдалого вибору абітурієнтами вищого навчального закладу, для його ефективного адміністрування, підготовки якісної робочої сили й адекватності ринків освітніх послуг і праці.

У цій рейтинговій системі важливе місце відведено презентації здобутків на міжнародному рівні: зв'язки, виставкова діяльність, здобутки студентів.

Всеукраїнські результати ранжування 2007 р., де взяли участь 266 вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації (університети, академії, інститути), зруйнували «центральноевропейський міф», яким із рекламистських міркувань послуговуються офіційні кола Закарпаття вже друге десятиліття. Жоден з освітніх закладів регіону не здатен створити серйозної конкуренції всередині країни, не кажучи про виконання якихось культуртрегерських функцій.

Серед 24 класичних університетів України крайовий флагман — Ужгородський національний університет (засновано 1945 р.) із доволі скромними показниками зайняв 9 місце, а відносно молодий Закарпатський державний університет (1995 р.) — 14-те¹.

¹ Див. відп. розділ на сайті Міністерства освіти і науки України. — www.mon.gov.ua.

У своїх групах Мукачівський технологічний інститут (технологічні, будівництво, транспорт), Мукачівський гуманітарно-педагогічний інститут (педагогічні, гуманітарні, фізичне виховання і спорт), Закарпатський художній інститут (культура, мистецтва, живопис, скульптура і дизайн), Карпатський університет ім. А. Волошина і Закарпатський угорський інститут Ференца Ракоці II (приватні) або відстають від лідерів із багатократним розривом, або замикають дно «турнірної таблиці».

Прикро вражають вкрай низькоякісні освітні послуги близько тридцяти філій вищих навчальних закладів України, котрі діють у Закарпатській області. За результатами фахових перевірок переважаюча більшість із них являють собою чисто віртуально-маніпулятивні проекти — за контингентом студентів усіх форм навчання, викладацьким складом, навчальним процесом і т. д. На відміну від України, в Європі такі, по суті, громадські організації просвітнього спрямування навряд чи допустили б до видачі дипломів державного взірця.

Четвертий гальмівний чинник — глибоке тіньове провалля в українській прикордонній тематиці, котре спровокувало стійку недовіру західних партнерів. Поміж типовими перешкодами у повноцінному міждержавному, транскордонному і прикордонному співробітництві сучасної України чи не найгучніше говориться про трафіки нелегальної міграції у країни ЄС.

У 2006 р. через державний кордон України пропущено 78 816 тис. осіб і 16 464 тис. одиниць транспортних засобів¹. Виявлено 25 782 незаконних мігрантів, з них 29 % затримано, а решті відмовлено в пропуску через державний кордон. Всього за незаконний перетин кордону в 2006 р. затримано 12 364 осіб. Перева-

¹ Основні результати оперативно-службової діяльності // Державна прикордонна служба України. – www.pvu.gov.ua.

жають вихідці з Індії, Пакистану, Китаю, Молдови, Бангладеш, В'єтнаму. Негайно видворено близько 90 % виявлених нелегалів¹.

Інший бік медалі. За даними Міністерства внутрішніх справ України, станом на 17 вересня 2007 р. легально виїхали за кордон і не повернулися 3 323 763 громадян України, а нелегально — близько 400 тис.². Управління верховного комісара ООН у справах біженців наприкінці 2006 р. на території України зафіксувало близько 10 тис. біженців і до 60 тис. людей без громадянства. Вони походили здебільшого з Північного Кавказу, Центральної Азії, Африки.

Цікаво, у 1991–2006 рр. в Закарпатті затримали 38,3 тис. незаконних мігрантів. Їх число у крайніх часових межах коливалося від 0,2 тис. до 5,2 тис. осіб за рік. Пікове навантаження припало на 1999 р. — 7,6 тис.³. У табір тимчасового утримування біженців і нелегалів «Павшино», що розташований поблизу м. Мукачево на території колишньої авіаційної бази, найчастіше доправляли затриманих вихідців із країн Азії та Африки — Індії, Пакистану, В'єтнаму, Афганістану. Вони намагалися незаконно потрапити Україною до Євросоюзу через закарпатський відрізок державного кордону⁴.

Постійно до 320 нелегалів проживають тут до півроку, поки не отримають статус біженця. Більшість із них опісля знову

¹ Довідка щодо діяльності МВС України у боротьбі з нелегальною міграцією. 6 червня 2007 р. // Міністерство внутрішніх справ України. – mvs.gov.ua.

² Факты. – 2007. – 18 сентября.

³ Товт М. Нелегальна транзитна міграція та біженці на новому східному кордоні ЄС // Регіональна політика і транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України / Відп. ред. І. Артьомов. – Ужгород: Ліра, 2007. – С. 191-204.

⁴ Як живеться біженцям-нелегалам в Україні? // RadioSvoboda.Ua. – 20.06.2007.

роблять спробу нелегально перетнути кордон з ЄС. Усе відбувається, наче в «зачарованому колі». Одначе такі європейські стандарти щодо правового статусу біженців.

Як повідомив Перший національний телевізійний канал України 13 серпня 2007 р., за п'ять років, відколи у селі Павшині діє згаданий табір, через нього пройшло 10 тис. іноземців. Примітно, він потрапив у Звіт про дотримання прав людини, оприлюднений бюро з питань демократії, прав людини і праці державного департаменту США 6 березня 2007 р. (див.: kiev.usembassy.gov).

Виявилось, що працівники приймальника-розподільника «Павшино» не отримували державного фінансування протягом 2005 р. Прикордонники заробляли гроші, «здаючи в оренду» мігрантів підприємству, що знаходилося поруч. Вони незаконно звільняли затриманих, якщо їхні родичі давали хабара, зазвичай у розмірі 1 200 дол. США (6 тис. грн.). Прикордонники також крали пакунки з їжею і телефонні картки, котрими біженців забезпечував ЄС.

П'ятий («амбівалентний») чинник. На тому непривабливому тлі спостерігався позитивний процес нарощення української діаспори в країнах Європи за рахунок відтоку трудової сили з України. Ці трудові мігранти щорічно перераховували на батьківщину до 23 млрд. євро. Політична верхівка України ними переймалася мляво. Причому не за власною ініціативою, а через зовнішньополітичний тиск.

Натомість український ринок праці заповнювали громадяни бідніших країн. Згідно дослідження Міжнародної організації з міграції (червень 2007 р.), щорічно кордони України перетинали майже 40 млн. іноземців¹. Із них більше 1 млн. зали-

¹ Трудова міграція в Україні // www2.dw-world.de/ukrainian. – 20.06.2007.

шалися в Україні, переважно нелегально — вихідці з Росії, Молдови, Азербайджану, країн Азії.

Поки офіційний Київ півтора десятиліття декларативно рухався в Європейський Союз, близько 4 млн. українців вже добре освоїлися там. Приміром, у Чехії, з якою Закарпаття пов'язане спільною історією (1920–1930-ті рр.), робочі візи або дозвіл на постійне проживання одержали близько 100 тис. українців. За неофіційними даними їх удвічі більше¹. Серед них домінують закарпатці. Вони знайшли кращу, ніж удома, оплачувану працю продавців у сувенірних кіосках, обслуги в кафе і готелях, робітників швейних, сільськогосподарських і будівельних підприємств, шахтарів, медсестер тощо.

У той же час приватний сектор і державна влада України безпорадно розводили руками. Хоча б такі факти. За галузевими розрахунками, один іноземний турист приносить Україні в середньому 500 дол. США. Але в 2007 р. кількість іноземців, які відпочивали в Закарпатській області, зменшилася на 15-20 % внаслідок невідповідності цін якості проживання в готелях і на турбазах.

Навіть літній транзитний відпочинок у Закарпатті (дорого в Чорногорію та Хорватію) проігнорували традиційні туристи — з Росії та Білорусі, котрим на нічліг стало вигідніше зупинятися в Угорщині, де набагато кращий сервіс за тих же 100 грн. (20 дол.) на добу з людини². Уже й не кажемо про критичний стан низки культурних принад Закарпаття, таких, як музей «Лемківська садиба» у с. Зарічово (2,3 тис. мешканців), де зібрані унікальні експонати, притаманні карпатоукраїнській культурі XVII–XVIII ст.

¹ Зустрічі з українцями на чеській землі // www.zakarpattya.net.ua. – 15.06.2007.

² RadioSvoboda.Ua. – 14.09.2007.

Далі. У чеській поліції створено спеціальний відділ із розкриття випадків примусової праці та трудової експлуатації. Під його контролем понад 600 адрес, за якими проживають від десяти і більше українських заробітчани. Міністерство праці Чехії створило базу даних про вакансії, котру можна знайти в Інтернеті (www.pracerozice.cz). Видається безліч бюлетенів, де українці одержують корисну інформацію щодо працевлаштування і законодавства. З ініціативи керівників української діаспори Чехії виходить суспільно-політична періодика — «Український журнал» і журнал «Пороги».

До того ж, 1 січня 2006 р. уряд Чеської Республіки започаткував проект «Відбір кваліфікованих іноземних працівників» в Україні. У 2007 р. понад 700 його учасників працювали у Чехії, 153 з яких одержали дозвіл на постійне проживання.

Однак в цих вагомих подіях важко віднайти системну турботу виконавчої влади України загалом і Закарпатської області зокрема. Водночас деякі українські високопосадовці причетні до лобювання і незаконного покровительства рентабельного тіньового заробітчанського бізнесу, додаючи головного болю правоохоронним органам країн-сусідів. Так, із 750 тис. працездатного населення Закарпаття лише 53 % працевлаштовані вдома. Експерти нарахували 70 тис. закарпатців, які жили за рахунок контрабанди, тобто перевозили нелегально цигарки, горілку, паливо тощо¹.

Чи стали зазначені проблеми пріоритетом системної діяльності місцевої влади? Ні. Можна перекоонатися в цьому, переглянувши офіційні веб-сайти Закарпатської обласної державної адміністрації (www.carpathia.gov.ua) і Закарпатської

¹ Право на працю: безробітні змушені втікати із Закарпаття // RadioSvoboda.Ua. – 29.06.2007.

обласної ради (www.zakarpatt-rada.gov.ua). Між іншим, така інертність ударила демографічним бумерангом, а передусім — депопуляцією. Отже у вересні 2006 р. до шкіл Закарпаття вперше пішло майже 14 тис. учнів або на тисячу менше, ніж минулому навчальному році.

Крім довгострокової трудової міграції, серйозною проблемою в бездіяльності місцевої влади Закарпаття залишається правові та соціальні аспекти сезонних перевливів населення. Мова йде не стільки про відсутність достатньої кількості робочих місць удома, скільки про низький рівень оплати праці та звужений «соціальний пакет» оновлених інвесторами підприємств. Наприклад, у Мукачівському районі зареєстровано 57 тис. осіб працездатного віку. Звіти весною 2007 р. на сезонні роботи за приблизними даними органів місцевого самоврядування виїхало 4,5 тис. громадян¹.

Названі цифри не відповідають реальному стану справ. Зокрема, напередодні сільськогосподарського сезону консульські відділи Угорщини в містах Берегово та Ужгород ледве справляються з напливом виїзних клопотань. Насамперед закарпатці, головним чином угорського походження, направляються у Сегед збирати ранні черешні, де за день отримують майже 15 дол., у Дебрецен, де за один зібраний ящик помідорів платять 1 дол., а за день — 30-40, у Кішкунгалаш і Шопрон, де зароблять 1,5 дол. за годину праці на плантаціях ранньої капусти, огірків, суніць.

Причому це обходиться без гучних міждержавних, транскордонних і міжрегіональних угод, а на підставі персональної ініціативи і власного ризику пересічних мешканців Закарпаття.

¹ Закарпатці вже подалися на сезонні роботи за кордон // Новини Закарпаття. – 2007. – 3 червня.

Вони не обізнані з практикою відмивання коштів ЄС напівдержавними регіональними фундаціями, що за відповідні гранти начебто ґрунтовно відстежують зазначені вище процеси і начебто істотно впливають на відповідні політичні рішення.

Шоста перешкода — неефективна боротьба з контрабандою. В українській практиці митних конфіскацій спостерігається велемовна тенденція. Якщо сума контрабанди не перевищує 1,5 тис. грн., то судовий вердикт про конфіскацію стосується 72 % таких справ. Коли ж сума більша 500 тис. грн. (100 тис. дол.), то рівень невідворотності покарання падає до 17 %.

Втім, інколи траплялися винятки, хоч і курйозні. Рекордну для України партію контрабандної валюти вилучили вночі 18 жовтня 2005 р. на митному посту «Красна Талівка» (Луганська область). Під обшивкою «Пежо-306» двоє українців везли в Росію 3 050 000 дол. (305 пачок стодоларових купюр). Другу за величиною партію (близько 2 млн. дол.) виявили вночі 1 жовтня 2007 р. на пункті пропуску через кордон у м. Могилів-Подільський Вінницької області. Перевізник сховав гроші під салоном грузового авто «Мерседес-Бенц», прямуючи з України в Молдову¹.

Тільки за січень-серпень 2007 р. Державна митна служба України попередила збитки від можливої контрабанди на суму 376,3 млн. грн.² При цьому зростають її розміри і асортимент, починаючи з мобільних телефонів і закінчуючи екзотичними тваринами. Як правило, через західний кордон в Україну намагаються контрабандою завозити побутову техніку, через південний — товари широкого вжитку, а через північно-східний — цукор і нафтопродукти.

¹ Факты. – 2007. – 3 октябрия.

² Екзоти на кордоні // День. – 2007. – 15 вересня.

У квітні 2005 р. з'явилася постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження державної програми «Контрабанді — стоп». Про її приблизні масштаби можна судити за даними Єдиних аналітичних інформаційних систем, зібраними з митниць різних країн. Зокрема, польські митники подають інформацію, відмінну від вітчизняної.

Це видно на прикладі пунктів пропуску «Шегині» та «Краковець» щодо м'яса і побутової техніки. За 50 календарних днів (до 15 січня 2006 р.) українські митники не зафіксували проїзд 136 транспортних засобів, 39 задекларували під виглядом інших товарів, а 46 не повністю, знизивши вагу вп'ятеро. Всього з 27 листопада до 31 грудня 2005 р. Державна митна служба України «прогавила» 1,5 тис. т побутової техніки і 150 т м'ясопродуктів, що прослідували з Польщі через два прикордонні пункти «Медика–Шегині» і «Корчова–Краковець»¹.

Різноманітні транскордонні перевезення з України в західному напрямку (алкоголь, цигарки, пальне і т. п.), котрі митники назвали «мурашковим трафіком», становили в 2002 р. 700 млн. євро. Лише через Медику курсували щоденно до 5 тис. подорожніх (80 % — українці)², а щорічно — близько 300 тис. легковиків, 20 тис. автобусів, 22 тис. вантажівок. Із них 95 % везли до Польщі алкоголь і цигарки. Наприклад, пачка «Мальборо» коштувала в Україні 0,8 євро, у Польщі — 1,4 євро, а у Великобританії, звичному пункті призначення цього трафіку, — 7,8 євро.

Не випадково, що майже кожний четвертий житель польського міста Пшемишль жив за рахунок прикордонної

¹ Жахи українського контрабандного буття // Українська правда. – 2006. – 12 травня.

² Chomette G.-P. Ukraine, Biélorussie: les frontières se referment // Le Monde Diplomatique. – 2003. – Mars. – P. 6-7.

торгівлі. В українському містечку Яворів (18 км до кордону) 60 % мешканців (із наявних 15 тис.) заробляли в день щонайменше 20 тінювих доларів. Вони вважалися значною сумою на мізерному тлі типової місячної зарплати в Україні тих часів (до 2004 р.), що у гривневому еквіваленті не перевищувала 50 дол. Це був найпростіший спосіб фізичного виживання, оскільки в окремих районах Західної України безробіття переступило рубіж 50 % (Süddeutsche Zeitung, 16 серпня 2001 р.).

Британські, німецькі та французькі репортери яскраво змалювали цей історичний феномен, відстеживши щоденні пересування і пакувальні хитрощі українців маршрутом Чернівці–Львів–Пшемишль¹. Вибіркова митна перевірка чекала на кожного сотого контрабандиста, котрий користувався по-тягом. Прибуток з одного блоку цигарок складав 3,2 євро, але без урахування витрат на квитки і хабарі.

У той же час українсько-польська міждержавна торгівля щорічно зростала на 40-50 %. У 2006 р. її обсяги досягли 3,5 млрд. дол., а у 2007-му — 5 млрд. дол. Якщо додати до офіційної статистики інтенсивність «мурашкової торгівлі», то Польщі належить одне з чільних місць серед найбільших торговельних партнерів України². До того ж, саме у Польщі реалізуються два потужні українські інвестиційні проекти. «Індустріальний союз Донбасу» є власником металургійного комбінату «Гута Ченстохова», а «Запорізький автомобільний завод» — власником автозаводу FSO.

¹ Vatel M. Un "modèle" en point de mire pour l'Ukraine voisine // Le Monde. – 2003. – 10 juin; Cienski J. Nations feel pinch as Poland tightens borders // The Financial Times. – 2003. – 30 September; Roser T. Grenzgänge // Frankfurter Rundschau. – 2004. – 14 April; Wer schmuggelt, nimmt den Zug // Die Tageszeitung. – 2005. – 2 November.

² Практична аксіома. Польща // День. – 2007. – 13 вересня.

Невід'ємною складовою українсько-польських відносин стали близько 150 двосторонніх документів про співпрацю на місцевому рівні. Це практичний елемент інтеграції. Ось чому, для прикладу, Європейський Союз виділив 380 тис. євро для спільної системи екологічного моніторингу і реагування на екологічні катастрофи (центр кризового управління і радіозв'язку) у прикордонних місцевостях Томашув Любельські (Польща) та Жовква і Сокаль (Україна)¹.

Аналогічний приклад. Командно-штабні навчання «Світла лавина» спільного українсько-румунсько-словацько-угорського батальйону «Тиса» (створено 2002 р.) проходять щороку по чергово на території країн-засновниць. Його завданням є оперативне реагування на можливі повені, а також професійна боротьба з наслідками стихійних лих у Карпатському регіоні.

Зрозуміло, що ЄС шукала рецептів, як перемогти корупцію на своїх кордонах. Адже існував значний розрив між зарплатами прикордонників: у Фінляндії — 5 тис. євро на місяць, в Естонії — 500 євро, у Росії — 50 євро. За такої різниці посадові зловживання були неминучими².

Отож 30 листопада 2005 р. в Одесі комісар Європейського Союзу з питань зовнішньої політики Беніта Ферреро-Вальднер відкрила Місію ЄС з надання прикордонної допомоги Україні та Молдові — Eubam (European Union Border Assistance Mission). Відтоді європейці патрулювали 1222 км українсько-молдовського кордону, в т. ч. 460 км кордону з Придністров'ям. 158 спеціалістів на чолі з генералом Ференцем Банфі, з одного боку, вели моніторинг кордону, з іншого — навчали українських і молдовських прикордонників і митників новітній методиці боротьби з контрабандою і торгівлею наркотиками.

¹ RadioSvoboda.Ua. – 20.01.2006.

² RadioSvoboda.Ua. – 28.11.2005.

Щороку Україна втрачала тут більше 50 млн. євро лише на нелегальному ввезенні курячого м'яса¹. Уже за перші півроку співробітники місії розплутали злочинну схему, за якою з України у Придністров'я перекинули 40 тис. т заморожених курчат, заздалегідь доправлених з Америки в Одесу. Це дорівнювало споживанню одним придністровцем 70 кг курятини на рік, тоді як у Німеччині — менше 6 кг.

У Придністров'ї ціна за тонну курятини не перевищувала 150 дол. проти 900, якщо легально імпортувати з Молдови. Розмитнена в Придністров'ї, вона контрабандним шляхом постачалася в Україну або в Молдову². Аналогічні високоприбуткові контрабандні операції стосувалися свинини і цукру.

По-сьоме, обтяжуючою обставиною у нашому контексті служать неврегульовані аспекти міжнародних відносин: як двосторонніх, так і багатосторонніх. Означимо декілька з них.

Загалом із 1992 р. Придністровський конфлікт став ареною боротьби інтересів не тільки безпосередніх його учасників (Молдови і Придністровської Молдавської Республіки), а й міжнародних гравців — Росії, України, Румунії, США, ЄС та ОБСЄ³. Донині під командуванням президента невизнаної ПМР знаходяться боєздатні підрозділи чисельністю 17 тис. осіб. Присутні там також кілька сотень вояків колишньої російської 14-ої армії, котрі охороняють невивезені склади боеприпасів⁴.

¹ RadioSvoboda.Ua. – 28.07.2006.

² Millot L. Parcours du combattant pour les ONG en Russie // Liberation. – 2006. – 19 octobre.

³ Петрова І. Зовнішньополітичні чинники врегулювання Придністровського конфлікту: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – Чернівці, 2007. – 22 с.

⁴ Engagement Washingtons in Transnistrien? // Neue Zürcher Zeitung. – 2005. – 24 August.

Євросоюз поклав на Україну посередницькі сподівання. Обидві сторони (ЄС і Україна) не визнали референдум 17 вересня 2006 р., в результаті якого більшість громадян у Придністров'ї висловилися за приєднання до Росії. За перше запитання «Чи підтримуєте Ви курс на незалежність Придністровської Молдавської Республіки і наступне вільне приєднання Придністров'я до Російської Федерації?» тоді проголосувало 97,1 %, а за друге — «Чи вважаєте Ви за можливе відмову від незалежності Придністровської Молдавської Республіки з наступним входженням до складу Молдови?» — тільки 3,4 %.

Тривалі переговори про делімітацію державного кордону між Україною і Республікою Молдова в 1995–1999 рр. призвели до взаємних територіальних поступок поблизу молдовських сіл Джуржулешти і Паланка¹. Свої зобов'язання Україна виконала, передачею 400 м берегу Дунаю вона відкрила Молдові єдиний вихід до Чорного моря. Одначе навзаєм офіційний Кишинів досі не передав у власність України автомобільну дорогу Одеса–Рені (7,8 км) і відповідну земельну ділянку, що сполучає південне крило Одещини з обласним центром.

Це одне з ключових проблемних питань українсько-молдовських відносин. Відмовившись спільно використовувати найближчий український порт у Рені, Молдова на подарованому березі швидко спорудила нафтовий термінал проектною річною потужністю 2 млн. т. За незалежним експертним висновком (компанія Lamor Corporation Ab, Фінляндія, 3 травня 2006 р.), з огляду на характер розміщення, він є надзвичайно екологічно небезпечним для прилеглою українського Подунав'я.

¹ Як українці Молдові шматок Батьківщини віддали // УНІАН. – 24.09.2007.

Подібними труднощами позначене й українсько-угорське співробітництво. Найприкріший епізод стосувався забруднення прикордонного довкілля. У 1999–2005 рр. фірма Eltex з м. Дебрецен продала закарпатській фірмі-банкруту «Озон» 1 500 т преміксу як сировину для виготовлення гальмівних колодок¹. Проте насправді їх викинули на чотири імпровізовані звалища у Берегівському районі, зокрема, у селах Шом — прямо на шкільному подвір'ї, Бакта — на території аграрного інституту. Багато людей використали вміст залишених мішків як добриво, позаяк назва «премікс» означає органічну добавку.

На початку 2005 р. співробітники інституту заради наукового інтересу передали проби на хімічний аналіз. Він показав, що суміш — отруйна, бо містить важкі метали: свинець, хром, мідь, нікель. Вони підпадають під Базельську конвенцію про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням.

Це сколихнуло європейську громадськість. Так, еколог Ральф Аренс опублікував статтю «А потім прийшов головний біль» у щотижневій газеті «VDI [Verband der Deutschen Ingenieure]-nachrichten» (16 лютого 2006 р.), котру поширюють у Німеччині, Австрії та Швейцарії. Українська щоденна газета «День» 16 березня 2006 р. розмістила її переклад із коментарем.

Наразі ця справа ще не завершилася. Якщо в Європі визнають факт незаконного переміщення через державний кордон небезпечних відходів, то Угорщина буде змушена їх збрати і сама утилізувати. Йдеться про великі гроші. Адже в зв'язку з цим Закарпатська обласна рада вже виділила 400 тис. євро.

¹ uzhgorod.net.ua. – 17.03.2006.

Однак офіційний Клів мало переймався скандалом, даючи приводи для постійних підозр у корумпованості або слабкому розумінні практики забезпечення національних інтересів. Дотичний приклад. Угорщина є одним з найбільших споживачів української електроенергії. Вона склала основу товарообороту між двома країнами і повністю контролювалася однією структурою — System Consulting, що належить угорському багатію Ласло Капої. Завдяки різниці в ціні на кіловат-годину в Україні та Угорщині ця трейдерська структура здатна заробити більше 300 млн. дол. щороку¹. Жодних кваліфікованих пояснень, крім відмовки прем'єра В. Януковича («ціни склалися традиційно», себто історично), керівництву України не запропонувало.

У цілому персональні контакти між двома країнами нарощуються. У 2007 р. Угорщина видала громадянам України 300 тис. віз². Постановою від 20 грудня 2006 р. Європарламент і Рада ЄС встановили правила місцевого прикордонного руху і внесли зміни до Шенгенської конвенції. На її виконання 18 вересня 2007 р. в Ужгороді міністри закордонних справ України та Угорщини підписали угоду, де передбачено безвізові дозволи перетину кордону для громадян, які проживають у 50-кілометровій зоні по обидва боки кордону. Їх видаватимуть на термін до 5 років за ціною 20 євро. Угода охопила 384 населені пункти з українського боку і 244 — з угорського.

Не обійшлося без курйозів. У квітні 2004 р. голови сіл Великі та Малі Селменці за сприяння угорського лобі провели у Вашингтоні брифінг для конгресу³. Колись одне село розділив радянсько-чехословацький кордон, успадкований Євросо-

¹ Угорщина радіє демпінговим цінам // Економічна правда. – 12.03.2007.

² Укрінформ. – 27.09.2007.

³ Champion M. As Europe expands... // The Wall Street Journal. – 2004. – 2 July.

юзом (Словаччина) і Україною. Аби побачитись близьким родичам, треба потратити 3 дні, проїхати зо дві сотні кілометрів, купити візу за 36 дол. і знайти найближчий перехід. Спеціальний прикордонний пункт виключно для місцевих жителів заборонений в ЄС. Тому жителі змайстрували символічні дерев'яні ворота і розмістили по обидва боки прикордонної загорожі. Вони сподівалися з'єднати половинки, коли отримають свій пункт пропуску.

На відміну від Угорщини, Румунія визнала незалежність України з великим запізненням — 8 січня 1992 р. До 2005 р. вкрай рідко відбувалися візити глав держав, голів урядів і міністрів закордонних справ, а також по парламентській лінії. Президент України (Леонід Кучма) перший візит до сусідньої Румунії здійснив аж на шостому році незалежності — 2 червня 1997 р. Президент Румунії (Еміль Константінеску) уперше відвідав Україну ще пізніше — 27-28 травня 1999 р. Щоправда, президент Іон Ілієску двома візитами 17-19 вересня 2002 р., 17 червня 2003 р. спробував надолужити прогалини у двосторонніх взаєминах.

У сучасний фундамент тісних взаємин між Україною і Румунією лягли чинні договори про відносини добросусідства і співробітництва (м. Констанца, 2 червня 1997 р.) та режим українсько-румунського державного кордону, співробітництва і взаємну допомогу з прикордонних питань (м. Чернівці, 17 червня 2003 р.). Загалом зараз понад 40 договорів, угод і конвенцій регулюють українсько-румунські зв'язки в політичній, торговельно-економічній, науково-культурній, гуманітарній та інших галузях.

У цьому діалозі маємо також ряд складних питань, пов'язаних із становищем українців у Румунії, видачею румунських паспортів жителям прикордонних територій України,

причорноморськими колізіями — довкола шельфу біля острова Зміїний та судноплавства в дельті Дунаю.

Острів Зміїний (румунською *Insula Șerpilor*) знаходиться в Чорному морі в територіальних водах України приблизно за 35 км від узбережжя на схід від дельти Дунаю. Звідти сюди морською течією інколи заносить водяних вужів, від яких і пішла назва острова. Найближчі населені пункти на узбережжі — міста Суліна (Румунія) і Вилкове (Україна).

Румунія оспорила розмежування територіальних вод і виняткової економічної зони навколо острова, що завдовжки в крайніх точках 615 і 560 м. Його площа 0,17 кв. км. Згідно з дипломатичним протоколом, 23 травня 1948 р. Румунія передала Зміїний СРСР. У 1980-х рр. поблизу острова виявлено значні родовища нафти і газу, що спонукали Румунію до суперечки з Україною.

16 вересня 2004 р. Румунія звернулася в Міжнародний Суд у Гаазі, аби довести, що Зміїний — не острів, а скала. Це впливає на розмежування континентального шельфу і територіальних вод. Справа ще перебуває у суді.

Зараз острів частково демілітаризовано: виведено радіотехнічний підрозділ і демонтовано радар. На початок 2007 р. тут постійно проживало близько 80 осіб: прикордонники, науковці, технічний персонал маяка. 8 лютого 2007 р. Верховна Рада ухвалила постанову про надання господарським і житловим комплексам на Зміїному статусу селища під назвою Біле з підпорядкуванням Кілійському району Одеської області. Ця постанова викликала протести, висловлені у вербальній ноті румунськими дипломатами, котрі українська сторона розцінила як втручання у внутрішні справи.

У дельті Дунаю функціонують два канали — румунський та український, що забезпечують прохід великих суден. Після

побудови в Німеччині каналу Рейн–Дунай в 1992 р. тут проліг трансєвропейський водний шлях, що з'єднав Північне і Чорне моря — від Роттердама до Суліна (3,5 тис. км).

Улітку 2004 р. протести міжнародної наукової спільноти викликало будівництво судноплавного каналу в українській частині дельти Дунаю. Єврокомісія висловила жаль з приводу відкриття навігації на каналі Бистре (3,1 км)¹. Міг висохнути найбільший в Європі біосферний заповідник, оголошений на початку 1990-х природною пам'яткою ЮНЕСКО.

Власне, ця траса пролягла поза межами Дунайського біосферного заповідника. Її проект відповідав прийнятому у вересні 2001 р. Європейською Комісією документу «White Paper on transport policy. Time to decide», де визначено транспортні перспективи ЄС до 2010 р.

Однак екологічну ситуацію ускладнили не тільки дії України, але й Румунії, котра завдяки рибальству тут розвивала туризм. Гирло ріки відвідувало 50 тис. осіб щорічно. Заповідник «Дунайська дельта» (400 тис. га) з українського боку охопив 70 тис. га. Через будівельні роботи колонії рідкісних крячків у 2004 р. покинули гнізда з яйцями, втрачено ціле покоління. Усього тут гніздилося майже 330 видів птахів, зокрема жили по 2,5 тис. білих пеліканів (70 % усіх у світі) і карликових жаднюг, половина карликових корморанів, які існують на планеті. Сюди прилітали птахи з Сибіру, Прибалтики і Скандинавії. Саме тут перетинаються шість європейських і азійських шляхів їхнього перельоту.

Український канал «Дунай–Чорне море» (глибиною понад 8 м) таки задіяли. Аби створити йому привабливий імідж,

¹ S[chmi]d U. Gestörter Friede im Donaudelta // Neue Zürcher Zeitung. – 2004. – 28 August.

напередодні провели міжнародну Чорноморську регату, у якій взяли участь 38 яхт з 12 країн світу. Міністерство транспорту і зв'язку України підрахувало, що канал дасть змогу проводити до 60 % всього дунайського вантажопотоку. Доти через територію України йшло 1-2 %. Протягом же 1991–2003 рр. суднами українських річкових флотів щороку перевозилося 23-26 % загального вантажопотоку на Дунаї.

На думку офіційного Києва, ця водна артерія мала прискорити інтеграцію вітчизняної транспортної системи в європейську. У 1957–1994 рр. через українську частину дунайського гирла (рукав Прорва) проходило щороку до 4 тис. суден. У 1999 р. судноплавство затруднили руйнування трьох мостів у результаті бомбардувань Белграду авіацією НАТО. Очистку русла завершили в 2002 р.

Унаслідок війни в Югославії перевезення через Україну скоротилися в десятки разів. Різко впали обсяги переробки вантажів, зупинилися судноремонтні заводи Ізмаїла, Кілії та Вилкового.

Український флот практично витиснули з регіонального ринку перевезень. Головні потоки переключились на румунський Сулінський канал. Тому 26 серпня 2004 р. президент Л. Кучма дав команду відновити судноплавство в українській частині дельти Дунаю. Володіючи багатководним Кілійським рукавом, де розташовані порти Рені, Ізмаїл, Кілія, Вилково, Усть-Дунайськ, Україна знову отримала вихід через Дунай у Чорне море.

Подвійне громадянство, заборонене законодавством України, набуло масового характеру в Чернівецькій області. Там, за неофіційною інформацією, від 10 до 50 тис. мешканців мали український та румунський паспорти¹. Відліком подвій-

¹ Голос Америки. – 13.03.2007.

ної паспортизації послужив закон Румунії про громадянство, прийнятий ще 1991 р., а її розмах припав на переддень входу країни до Євросоюзу (1 січня 2007 р.).

На щастя, відзначені дискусії, суперечки і різночитання не погіршили тісних міждержавних відносин. Загальний обсяг товарообігу між Україною і Румунією у 2004 р. склав 965,39 млн. дол. США. За п'ять років він збільшився в 5,7 раза¹. Україна експортувала до Румунії насамперед мазут, кокс, феросплави, сталевий прокат, а Румунія в Україну — автомобілі, меблі, ліки тощо.

Динамічні та приязні українсько-румунські відносини мають добре віддуння і в Закарпатській області. Наведемо тільки два найсвіжіших приклади.

На українсько-румунському кордоні проводяться щорічні дні добросусідства, зокрема з 2006 р. у селищі Солотвино Тячівського району. У цьому районі живе 30 тис. українських румунів. 15 січня 2007 р. Президент України Віктор Ющенко і Президент Румунії Траян Бесеску відкрили мостовий перехід через р. Тиса і пункт пропуску «Солотвино – Сігету Мармаціей». Його пропускна спроможність за добу — до 1,5 тис. осіб і 700 автомобілів (вантажопідйомністю до 3,5 т). На жаль, невдовзі міст знову зачинили на ремонт.

8-9 серпня 2007 р. у сел. Солотвино працювала спільна українсько-румунська комісія з попереднього відбору громадян України з числа випускників загальноосвітніх шкіл Закарпатської області румунського походження для здобуття доуніверситетської, університетської та післяуніверситетської освіти в Румунії². Ця акція пройшла у відповідності до протоколу

¹ Дані про торгівлю між Україною та Румунією // Посольство України в Румунії. – www.ukraine.ro.

² www.zakarpattya.net.ua. – 8.08.2007.

про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Міністерством виховання і досліджень Румунії.

Румунські українці компактно проживають у близько ста населених пунктах чотирьох історичних регіонів: Мараморощина (повіти Марамуреш, Сату-Маре), Буковина (Сучава, Ботошань), Банат (Тіміш, Караш-Северін, Арад), Добруджа (Тулча). Судячи із переписів населення, вони не витримують цілеспрямованої асиміляційної політики, котра проводиться впродовж останніх шести десятиліть. Так, у 1948 р. в Румунії проживало 800 тис. українців, у 1992 р. — у 12 разів (!) менше — 66 833 осіб. Останній перепис 2002 р. засвідчив їх зменшення ще на 8 % — 61 353 осіб (або 0,3 % населення країни). Серед національних меншин Румунії вони зайняли третє місце, після угорців і ромів. Більше половини всіх румунських українців проживали у Марамуреші (34 тис.), де склали 6,67 % населення повіту.

За альтернативними підрахунками Союзу українців Румунії (створений у 1990 р.), загалом їх — понад 200 тис. осіб. Це частково підтверджується непрямыми свідченнями. Візьmemo Марамуреш. Там, у м. Сігеу Мармаціей знаходиться православний український вікаріат Румунської православної церкви. Його відновлено у 1996 р. у складі 25 парафій. Вони об'єднують, за церковними даними, 52 тис. вірників. Нагадаємо, що державна статистика зафіксувала тільки 34 тис. українців — жителів цього повіту.

Також у 1996 р. відновлено Генеральний вікаріат української греко-католицької церкви з центром у м. Сучава, котрий налічує 6 тис. вірників.

Як офіційна національна меншина українці мають одне зарезервоване місце в парламенті Румунії. У палаті депутатів (2000–2004) українську громаду представляв голова Союзу українців Румунії Степан Ткачук (1935–2005).

На жаль, у румунських українців нині нема шкіл, де велося б викладання рідною мовою, крім Українського ліцею ім. Т. Шевченка у м. Сігету Мармаціей (повіт Марамуреш), що повторно заснований в 1997–1998 навчальному році. Українська мова викладається в румунських школах лише як окрема факультативна дисципліна в обсязі 3-4 годин на тиждень.

Як не прикро, Україна робила для поліпшення ситуації мінімальні кроки. Так, у квітні 2003 р. 20 українських освітян із повітів Сучава, Караш-Северін, Ботошань, Сату-Маре і Тіміш ознайомилися з роботою шкіл Дніпровського району м. Києва¹. У листопаді того ж року педагоги Києва з консультаційно-методичною метою відвідали школи повіту Сучава, де викладалася українська мова і література. Вони звернули увагу на відсутність тематичних кабінетів української мови, нагальну потребу в шкільних підручниках, мовознавчих таблицях, картах тощо. І взялися прийняти українських школярів з Румунії на новорічні та різдвяні свята в Києві.

Зі свого боку, Румунія, користуючись різноманітними ресурсами Європейського Союзу (зокрема коштами, здобутими під конкретні проекти за програмою Phare), ініціювали низку транскордонних досліджень, у т. ч. спільної культурної спадщини повіту Сату-Маре і Закарпатської області (у межах колишнього австро-угорського комітату Угоча).

Таким же чином 27-29 вересня 2007 р. в Університеті Бабеша-Больої (м. Клуж-Напока) пройшла Друга зустріч румунських та українських істориків «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність». На жаль, Ужгородський національний університет, співорганізатор цього наукового форуму, не зміг

¹ Співпраця Україна–Румунія: освітні проблеми // Товариство "Україна–Світ". – www.ukrsvit.kiev.ua.

належно відреагувати на запропоновані форми міжнародної кооперації. А всього за програмою Phare (весь бюджет — 10 млрд. євро) ще до 2003 р. кандидати у члени ЄС отримали відчутну підтримку (в млн. євро): Угорщина — 126, Польща — 458,8, Румунія — 283,1, Словаччина — 94,1.

* * *

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. західна цивілізація зміцнилася, розпочавши інтеграцію Східної Європи. Україна знову зависла на лінії континентального поділу почасти внаслідок своїх традиційних хитань між однаково близькими їй Заходом і Сходом. Проте вона змушена дати однозначну проєвропейську відповідь на глобалізаційні виклики сучасного світу.

Україна вступила у фазу серйозних технологічних досягнень, змагань за статус ринкової країни і вступ у СОТ, а відтак — за чимскоріше наближення членства в ЄС. Її індустріальний потенціал дає можливості маневрувати на світових ринках, настійливо шукаючи «золотий перетин» з інтересами об'єднаної Європи і Північної Америки. Наразі сучасна Україна не мала альтернативи, іншої цивілізаційно сильнішої спільноти.

Водночас Захід, змінюючи свій сучасний східний кордон, що мав значний український відтинок, об'єктивно тиснув на державну владу України з метою комплексного зменшення ваги тіньового сегменту в загальнонаціональному вимірі, в т. ч. у прикордонні.

Ясна річ, поки політична воля сотень державних службовців і посадових осіб із державного сектора сучасної України не конвертується у суспільно значимі вчинки, доти у транскордонному співробітництві буде більше перешкод, ніж справ-

жніх зрушень. Доти в цьому історично об'єктивному процесі домінуватиме громадська ініціатива, спровокована бездіяльністю держави, котра не виконує свої найважливіші функції.

II. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Європейський Союз як один із центрів світового політичного, фінансового та економічного впливу.
2. Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (16 червня 1994 р.) та її наслідки.
3. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: наближення до Європейської економічної зони (European Economic Area).
4. Україна в Європейській політиці сусідства (European Neighbourhood Policy).
5. Українська програма розвитку євро регіонів.

III. ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Горенко О. Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та Україна. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2002. – 170 с.
2. Десмонд Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Пер. з англ. – Київ: К. І. С., 2006. – 696 с.
3. Європейська інтеграція / Укл. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох; пер. з англ. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2007. – 394 с.
4. Європейська інтеграція України: Політико-правові проблеми / Ред. В. Горбатенко. – Київ: Юридична думка, 2005. – 329 с.
5. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО: Інтеграційні перспективи України. / Гол. ред. І. Жовква. – Київ, 2007. – 86 с.
6. Малиновська О. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС. – Київ: Бланк-Прес, 2004. – 172 с.
7. Мартинюк В. Погляди ЄС на напрямки співробітництва з Україною // www.prawda.com.ua. – 2007. – 14 серпня.
8. Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України / За заг. ред. В. Горбуліна. – Київ: Євроатлантикінформ, 2006. – 416 с.

9. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). – Київ: Інститут історії України Національної академії наук України – Ужгород: Гражда, 2005. – 468 с.
10. Петрова І. Зовнішньополітичні чинники врегулювання Придністровського конфлікту: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – Чернівці, 2007. – 22 с.
11. Спільна заява Саміту Україна–ЄС від 14 вересня 2007 р. // www.mfa.gov.ua.
12. Товт М. Нелегальна транзитна міграція та біженці на новому східному кордоні ЄС // Регіональна політика і транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України / Відп. ред. І. Артьомов. – Ужгород: Ліра, 2007. – С. 191-204.
13. Чалий В., Пашков М. Україна–ЄС: деякі міркування // Дзеркало тижня. – 2007. – 8 вересня.

IV. МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ **(Питання для письмового зрізу)**

1. ЄС і НАТО як центри світового впливу.
2. Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (16 червня 1994 р.) та її наслідки.
3. Хартія про особливе партнерство України і НАТО (9 липня 1997 р.) та її наслідки.
4. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу.
5. Стратегія України щодо Організації Північноатлантичного договору.
6. Україна і НАТО: між Інтенсифікованим діалогом (Intensified Dialogue on a Membership Aspirations) і Планом дій щодо членства (Membership Action Plan).
7. Україна в Європейській політиці сусідства.
8. Українська програма розвитку євро регіонів.
9. Міждержавні, транскордонні та прикордонні проблеми сучасної України.
10. Шенгенська конвенція та СОТ як чинники модернізації України.

Модуль III

СОЦІОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

У п'яту тему ввійшла група споріднених питань, що об'єднуються у межах третього модуля. Для засвоєння пропонувананих знань студенти мають опрацювати у процесі аудиторної та самостійної роботи питання відповідної теми:

Тема 5. Якість людського капіталу України

§ 1. Соціокультурний феномен трудової міграції.

§ 2. Проблеми ідентичності.

§ 3. Розтин соціальної буденності.

У результаті вивчення третього модуля студенти повинні розвинути самостійні вміння і навички:

– виявляти соціокультурні фактори європейської та євроатлантичної інтеграції України;

– розглядати соціальний розвиток і проблеми ідентичності України в цивілізаційному контексті;

– встановлювати причинно-наслідкові зв'язки і закономірності протікання соціальної буденності та якості людського капіталу України;

– з'ясувати соціокультурний феномен української трудової міграції;

- опрацювати джерела й аналізувати підходи різних дослідників;
- оцінювати ступінь вірогідності подій, явищ, процесів, критично узагальнюючи наявний фактичний матеріал;
- виступати публічно (усно й письмово) з наукової проблематики, послідовно і логічно викладати матеріал.

Тема 5. ЯКІСТЬ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ

I. ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

- § 1. Соціокультурний феномен трудової міграції.
- § 2. Проблеми ідентичності.
- § 3. Розтин соціальної буденності.

Повноцінний шлях («повернення») в Європу для незалежної України відкрило поступове розв'язання концептуальної тріади — ядерне роззброєння, права людини і ринкова економіка. Сукупно ці фундаментальні завдання для першого й другого десятиліть незалежності виявилися не з легких, тому розтяглися в історичному часі.

Після вступу в Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (1992) та Раду Європи (1995), безперервних намагань наблизитися до критеріїв членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, Україна перестала бути «усунутою землею» на політичній та економічних кар-

тах світу. Притягальний європейський магніт почав діяти ще сильніше з огляду на «ментальну карту» пересічних українців, які внаслідок трудової міграції суттєво зміцнили й осучаснили українську діаспору Заходу.

§ 1. Соціокультурний феномен трудової міграції

Відразу скажемо, що трудовий мотив у міграційних процесах відбився на соціальних почуваннях сотень мільйонів людей в різних куточках світу. Причому економічний статус країни не мав суттєвого значення, але слугував необхідним елементом для ілюстрації глобального закону «сполучених посудин».

Так, у 1997–2006 рр. зі своєї держави безповоротно виїхали 900 тис. британських громадян, а у Великобританію назавжди перебрались 1,5 млн іноземців¹. Її населення досягло 60,6 млн. осіб. За кордоном живе 5,5 млн. британців або кожний дванадцятий. У Франції, приміром, їм належить 250 тис. будинків. Популярністю у британської діаспори користуються Австралія та Іспанія.

Майже 385 тис. осіб виїхало з Великобританії впродовж останнього облікового року (липень 2005 – липень 2006). Це перевищило показники «великого відтоку», що стався незадовго до Першої світової війни, коли щороку фіксували 300 тис. емігрантів. Йдеться про наразі найкрупнішу еміграційну хвилю від початку 1960-х, коли британці виїжджали в Австралію, зваблені переселенськими субсидіями.

За чотири роки покинули Ізраїль і відмовилися від його громадянства близько 3 тис. осіб (Maariv, 8 листопада 2006 р.). Їх число щороку росте за рахунок ізраїльтян, які осідають в

¹ Johnston P. Britons quit country in record numbers // The Gardian. – 2007. – 23 August.

Європі — переважно в Німеччині, Австрії та скандинавських державах, де не визнають подвійне громадянство.

Національний фонд науки США (National Science Foundation) підрахував, що станом на 2003 р. іммігрантами були 16 % (3,3 млн.) із 21,6 млн. американських учених та інженерів. Головними причинами прибуття в США вони назвали «сімейні обставини» (37 %), «можливості для освіти і підвищення кваліфікації» (30 %), «праця або економічні можливості» (21 %), «наукова або професійна інфраструктура» (5 %)¹.

Найбільше «мізків» у Сполучені Штати прийшло з азіяського континенту — з Індії (515 тис.), Китаю (326 тис.), Філіпін (304 тис.), Тайваню і Південної Кореї (по 120 тис.), Ірану (87 тис.), Японії (46 тис.). У Латинській Америці лідирували Аргентина (54 тис.) і Куба (64 тис.). В Європі інтелектуальних втрат зазнали Великобританія (122 тис.), Німеччина (73 тис.), Франція (25 тис.), Італія (24 тис.). Із Росії за океан перебралися 63 тис., а з України — 45 тис. осіб. Причому підраховані лише ті вчені, котрі назвали Україну і Росію рідними країнами, отож уродженців СРСР до уваги не взяли.

Не менш показові типові прояви цілеспрямованої політики в примноженні якісних людських ресурсів. За результатами конкурсу державного департаменту США 2003 р. найбільше за всіх Green Card (право на працю і постійне проживання) отримали ефіопи (6 600) та українці (5 360). З усього світу надійшло 5,9 млн. заяв, у трійці лідерів Бангладеш (1,7 млн.), Нігерія (684 тис.) і Україна (619 тис.). Але перемогли тільки 55 тис. осіб, а з них майже кожен десятий українець².

Провідні держави світу з України не тільки забирають, але й повертають кращих, причому на благодійній основі. За про-

¹ www.washprofile.org/ru. – 29.06.2007.

² Як трудова міграція змінює Україну // УНІАН. – 24.01.2007.

грамою міжнародного академічного обміну, названої на честь держсекретаря Едмунда Маскі, за півтора десятиліття (1992–2006) майже 800 українських студентів безкоштовно навчалися в Сполучених Штатах¹. Пізніше чимало з них показали себе успішними власниками малих і середніх підприємств, юристами і працівниками міжнародних бізнес-корпорацій в Україні.

У рамках програми Е. Маскі доволі суворі умови відбору, оскільки потрібно скласти англійською мовою стандартні для американських університетів іспити. Їх, наприклад, у 2006 р. здолали всього 16 українців з понад 400 претендентів. Але зусилля варті того. У середньому чотири роки навчання в коледжі США з метою здобуття диплому бакалавра коштують 26 тис. дол., а два роки магістратури — 20 тис., не рахуючи плати за проживання, підручники тощо. Про неоціненний життєвий та професійний досвід годі й говорити.

Лише в 2002 р. українським студентам видали 2,8 тис. віз до Великобританії². У 2000 р. у німецьких університетах училося 5 045 російських студентів (на 20 % більше попереднього року)³. Чисельно їх переважали тільки китайські ровесники. Американців же нарахували 2 853. Гайдельберг і Геттінген, по суті, переросли в альма-матер для всіх землян.

У надзвичайно престижній у США Гарвардській бізнес-школі оплата за два роки навчання становить майже 90 тис. дол., а середня зарплата випускника у перший рік роботи — 105 тис. З останні роки її закінчили не менше десяти українських студентів, які знайшли роботу в Європі й Америці.

У роки незалежності Україна стала однією з головних країн-експортерів робочої сили в Європу і Росію. Це залиши-

¹ Програма Маскі // Голос Америки. – 29.05.2007.

² Migrant workers tell of fear and suffering // The Guardian. – 2004. – 9 March.

³ Thumann M. Russland spricht deutsch // Die Zeit. – 2000. – 27 Dezember.

ло свій відбиток на українському суспільстві та виплекало специфічне сприйняття трудових мігрантів, т. зв. «заробітчани», як визначального фактору в політичних (електоральних) колізіях. Адже діапазон оцінок числа мігрантів, а отже і виборців, які працювали за кордоном, коливався від 2 до 7 млн.

За півтора десятиліття (1992–2006) населення Росії скоротилося на 5 % — до 142,4 млн. За оцінками демографів, воно щороку зменшується на 0,7-1 млн. жителів. У наступне двадцятиліття Росія потребуватиме 20 млн. мігрантів, аби компенсувати нестачу робочих рук¹. Федеральна міграційна служба розпочала розробку спеціальної програми для залучення в країну 25 млн. етнічних росіян із теренів колишнього СРСР. Першим кроком вона збільшила квоту трудових мігрантів, зокрема для Москви — з 250 до 810 тис. осіб. Також почали матеріально стимулювати народжуваність.

У 2005 р. в Росії зафіксували 16 смертей на 1 тис. чол., а у Сполучених Штатах — удвічі менше. Показники народжуваності теж суттєво відрізнялися: у Росії — 10 немовлят на 1 тис. чол., у США — 14. Крім того, Росія стала фактично єдиною індустріально розвинутою державою, де середня тривалість життя зменшилася. Отож виявилось, що на російській території від Владивостока до монгольського кордону проживало 7,5 млн. осіб, а симетрично — у трьох сусідніх китайських провінціях — 130 млн., тобто у 17 разів більше.

Безсумнівно, не обійшлося без міфологізації руху незалежної України від відсталості до прогресу, щоби лишень прийти до цивілізації західного типу з її високим рівнем матеріального ко-

¹ La devastation demographique russe // Le Monde. – 2006. – 4 septembre; Демографические парадоксы России // Washington ProFile. – 2007. – 5 сентября; Letter from Europe: Russia's demographic crisis // The International Herald Tribune. – 2007. – 6 September.

мфорту. До такого не зовсім продуктивного висновку підштовхували чисто формальні моменти. Хоча не викликало сумніву, що в універсальному прочитанні трудова міграція є суто індивідуальною відповіддю на економічні та соціальні утруднення.

На початку ХХІ ст. декілька мільйонів українських мігрантів знаходили постійні заробітки у країнах Євросоюзу, насамперед у Польщі, Чехії, Греції, Італії, Іспанії, Португалії. В останній нині офіційно зареєстровано 65 тис. українців. Якщо врахувати ще й нелегалів, то це число може зрости вдвічі. Таким чином українці в Португалії утворили найбільшу національну групу серед іммігрантів, витіснивши на друге й третє місця бразильців і північних африканців.

Як зазначив професор Інституту економіки і бізнес-адміністрування Лісабонського технічного університету Жоао Пейшоту, імміграція є відчутною для Португалії від середини 1970-х рр., з часу політичної модернізації (встановлення демократії)¹. Основний потік легальних іноземців склали африканські трудові мігранти, переважно з колишніх португальських колоній. Наприкінці 1990-х рр. наплив мігрантів із Східної Європи змінив картину². Причому серед усіх 95 367 іноземців, що дістали дозвіл на перебування у Португалії (січень-вересень 2001 р.), виявилось 33 304 українців (майже 35 %). Вони далеко випередили бразильців (18,7 %), португаломовних африканців (12,4 %) і молдован (7,2 %).

Важливо, що попит на кваліфіковану робочу силу побільшав у зв'язку з призначенням Португалії організатором чемпіонату

¹ Пейшоту Ж. Потужний ринок і слабка держава: предметне дослідження сучасної імміграції до Португалії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 91-108.

² Dieux J. Des travailleurs de l'Est dans un pays d'immigration // Le Monde Diplomatique. – 2002. – Juillet. – P. 5.

Європи з футболу 2004 р. Одначе заробітчанське життя в цій країні проходило в соціальному плані не вельми гладко. Тільки за 2006 р. там померло 75 українців, а 560 — сиділо в тюрмах.

Тим не менше, у Португалії гучно заявили про себе чимало успішних українців. Наприклад, Василю Шайтанюку вдалося закріпитися в країні завдяки третій легалізаційній хвилі, котру 2001 р. провів соціалістичний уряд під тиском ділових кіл¹. Відтоді достатньо мати однорічний контракт, щоб відповідно продовжити дозвіл на перебування. Врешті-решт В. Шайтанюк заснував фірму з переправки в Україну посилок і грошових переказів, а також невелику мережу супермаркетів. Річний оборот його фірми досяг 100 млн. євро.

Принагідно наведемо ще кілька подібних історій. Двох українських диригентів Романа Кофмана і Кирила Карабиця призначили в квітні 2004 р. керівниками симфонічних оркестрів у Бонні, Парижі та Страсбурзі. Літературознавець і письменник, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту літератури НАН України Оксана Пахльовська очолила єдину в Італії кафедру україністики — в Римському університеті «Ля Сап'єнца». Колишня громадянка України Ганна Койсманн знайшла працю за фахом у стоматологічному кабінеті в Берліні, а вчитель Володимир Сидоренко в січні 2003 р. — у школі в англійському містечку Бромлі². Перелік імен українців, які гідно утвердилися на престижних суспільних щаблях у країнах Європи, можна продовжити.

Зворотній бік міграційного феномену. За оцінками експертів, щорічно близько 2,5 млн. українців знаходило нелегаль-

¹ Португалія залишається привабливою для заробітчан // Німецька хвиля. – 3.05.2005.

² RadioSvoboda.ua. – 14, 27.04.2004, 12.10.2004; Tagesspiegel. – 2001. – 11 Mai.

ну працю в інших країнах. Перше місце посіла Росія, де лише на сезонних роботах у Москві та Підмосков'ї щорічно працювало 200 тис. громадян України. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень Національної академії наук, кількість нелегальних мігрантів з України за 2005 р. розподілилася: Росія — 1 млн., Польща — 300 тис., Італія — 200-800 тис., Португалія — 65-150 тис., Іспанія — 100-400 тис., Туреччина — 35 тис., США — 20 тис. чол.

Станом на квітень 2007 р. загальну кількість зарубіжних грошей, котрі всі категорії трудових мігрантів відправляли родичам, прирівняли до 10 % ВВП України¹. Маємо також інші підрахунки. Трудова міграція стала однією з причин скорочення населення України. У той же час 7 млн. заробітчан щороку надсилали додому майже половину бюджету України. Зокрема — 1 млрд. дол. тільки у Львівську область, що більше обласного бюджету 2006 р.². На батьківщині зазвичай вони купували нерухомість і вкладали у вищу освіту своїх дітей.

У цих обчисленнях застосовано наступну формулу. Якщо кожен із 7 млн. українців, які працюють за кордоном, відправить щомісяця додому мінімальну суму в 200 дол., то сумарно річний внесок в Україну складе 14 млрд. дол. Виходячи з реалій, експерти встановили середню величину цих надходжень у 19 млрд. євро на рік³. У свою чергу, екс-прем'єр Юлія Тимошенко визначила цей фінансовий потік у 23 млрд. євро, назвавши зарубіжних співвітчизників найбільшими інвесторами сучасної України⁴.

Українські заробітчани позитивно зарекомендували себе з кількох точок зору: фізичної витривалості, побутової невибагли-

¹ Дорогою українців // День. — 2007. — 19 квітня.

² Українське заробітчанство // RadioSvoboda.ua. — 1.12.2006.

³ Голос Америки. — 21.08.2006; Українська служба BBC. — 22.08.2006.

⁴ День. — 2007. — 20 вересня.

вості та економності, помірних вимог до оплати своїх послуг. Промовистий епізод. Експеримент німецької біржі праці, що пробувала надсилати на спаржеві поля безробітних, швидко провалився. Із півсотні осіб тільки шестеро витримали нелегкі фізичні навантаження (Augsburger Allgemeine, 13 травня 2001 р.). Але платня в 13 марок за годину їх не задовільнила. Тому надалі радо наймали іноземців — поляків і українців. І не тільки в аграрну галузь. Заробітна плата українських матросів у 700 дол. на місяць була в чотири рази менше від платні німецьких колег (Hannoversche Allgemeine, 6 травня 2001 р.).

Категорії часу і кількості кардинально вплинули на якість — спровокували появу і розвиток нових осередків самоорганізації українців у країнах перебування. Хоч і з певним запізненням. Аж у 2005 р. створено міжнародну організацію «Нова хвиля», спрямовану допомогти трудовим мігрантам з України в правових і соціальних проблемах.

Заробітчанське життя українців закордонами Батьківщини призвело до появи унікальної субкультури. Це не тільки літературно оформлені щоденники чи твори фахових письменників. Скажімо, вчителька Леся Білик (під псевдонімом Олеся Галич) написала повісті «Всі дороги ведуть до Риму» (2004) і «Хочемо раю на землі» (про заробітки в Польщі) (2006), а романи — Орест Березовський («Інтернаймичка», 2004) і Леся Романчук — «Чотири дороги назустріч», «Чотири дороги за обрій», «Чотири дороги додому». Всі названі твори з'явилися у видавництвах Тернополя, а деякі («Чотири дороги за обрій» Л. Романчук) — у Москві в російському перекладі.

Веселі оповіді українських заробітчан в Італії ввійшли у книжку «Gaudeamus по-емігрантськи» (2006 р., 146 стор.), котру накладом 1 тис. прим. теж надрукували в Тернополі. Водночас це — другий том «Антології творчості заробітчан», який

увібрав краще з рубрики усмішок і жартів українського журналу «До світла», що виходить в Італії¹.

Традиційні заробітчанські пісні українського народу збагатилися новими зразками, котрі зібрав продюсерський центр «Гро-Ліс» у тому ж Тернополі. Восени 2006 р. CD-диск під символічною назвою «Чужина» вийшов доволі значним накладом — 15 тис. примірників. До важливого в історії сучасної української музики проекту долучилися місцеві літератори, композитори і виконавці. До того ж, у березні 2007 р. у Римі відбувся вже третій фестиваль української народної творчості «Гілка калини».

Вперше експозицію «Наші в Італії», створену з ініціативи громади італійського міста Болоньї та спільноти українських заробітчан, виставили 7 липня 2006 р. в краєзнавчому музеї Івано-Франківська, а 7 вересня 2007 р. — у Дрогобичі, де свого часу (24 липня 2005 р.) пройшло перше зібрання заробітчанських сімей, що мало мобілізаційну назву «Рятуймо українську родину»².

Західна Україна впродовж останніх п'ятнадцяти років інтенсивно відправляла робочу силу в Європу. У Львівській області нарахували 22 тис. дітей, у котрих один з батьків на заробітках, і 4 тис. — обоє батьків³. Ця проблема особливо актуальна для західних областей України. Американська газета The Christian Science Monitor розповіла про долю незаможних родин у закарпатському селі Порошково: як більшість дорослого населення виїхала на заробітки, де працювали нелегально⁴.

¹ RadioSvoboda.Ua. – 2006. – 31 березня.

² Zaxid.net. – 7.09.2007.

³ Немовлята Помаранчевої революції // Високий Замок. – 2005. – 18 серпня.

⁴ Farnam A. Children left parentless as migrants flee poor Ukraine // The Cristian Science Monitor. – 2003. – 10 June.

Урядове обстеження 994 сіл і селищ Тернопільщини у 2001 р. виявило 50 тис. таких мігрантів із 1,1 млн. жителів області. Третина тоді знаходилася в Польщі. Приміром, у третини учнів у селі Микулинці Теремовлянського району не було вдома матерів. Уже в той час заробітчани присилали щороку своїм сім'ям у Тернопільську область близько 100 млн. дол.

Майже чотири обласних бюджети щороку відправляли додому заробітчани Івано-Франківської області¹. За даними обласного відділення Національного банку України, вони надсилали своїм рідним більше 700 млн. дол., тоді як обласний бюджет сягав 200 млн. дол. За офіційною статистикою за межами України працювало понад півмільйона жителів Івано-Франківщини.

За даними Закарпатського обласного центру зайнятості, на кінець 2006 р. близько 101 тис. жителів працювали за межами області, у т. ч. 68 тис. — за межами України (Росія, Чехія, Угорщина, Португалія, Італія)². Цікаво, серед них традиційно переважали чоловіки (70 %), котрі постійно знаходили заробітки головним чином у Росії та Чехії, проте в Італії дві третини працюючих мігрантів із Закарпаття складали жінки.

У цілому в Італії легально живе понад 3 млн. іноземних громадян. У 2003 р. українці з 27 місця опинилися на четвертому в списку італійських трудових мігрантів — після марокканців, албанців і румунів. В Італії не визнавали освітньо-кваліфікаційних дипломів і водійських прав України. Проте українські заробітчани, як свідчить статистика, були освіченішими від пересічних італійців. На жаль, їхня ментальність ще випромінювала перехідний пострадянський колорит. Отож і в липні 2007 р. на українському ринку біля залізничного вокза-

¹ Український телевізійний канал 1+1. – 2005. – 13 вересня.

² www.zakarpatya.net.ua. – 18.04.2007.

ду в Неаполі поліція вилучила товари, що продавалися без дозволу — 300 кг напоїв, продуктів харчування, медикаментів¹. Крім того, жителі району висловили невдоволення, що ринок утруднив проїзд автомашин.

Якщо в 2004 р. в Італії залишилися на постійне проживання 58 тис. українців, то у 2007-му — 120 тис. Це дані Італійського інституту статистики. Українська громада нарівні з румунською зростала в Італії найшвидшими темпами і за три роки (2005–2007) подвоїлась². Україна ввійшла до п'ятірки країн, звідки італійські сім'ї найчастіше всиновлювали дітей.

Зросла кількість добре інтегрованих в італійське суспільство українців, які придбали нерухомість або відкрили свій бізнес — найчастіше магазини українських продуктів і перукарні. А станція метро Гарбателла у Римі перетворилася на місце щонедільних масових зустрічей українців, які в Італії серед спільнот іноземців четверті за чисельністю³.

Після введення у дію легалізаційного закону Боссі-Фіні 2002 р., кількість прибулих українців обчислили офіційно в 113 тис. осіб (хоч їх 1,5 млн. загалом), у т. ч. 18 тис. у столичному регіоні (насправді — 120 тис.). Кожен утримував у середньому чотири особи, котрі залишилися вдома. За найскромнішими припущеннями, щороку в Україну з Італії надходили понад 300 млн. євро.

В Італії близько 91 % з числа українських трудових мігрантів — жінки, переважно із західних областей, котрих наймали для ведення домогосподарства. Найбільше вихідців зі Льві-

¹ Німецька хвиля. – 11.07.2007.

² Українська громада в Італії продовжує зростати // Німецька хвиля. – 5.10.2007.

³ Bozonnet J.-J. A Rome, l'Ukraine a rendez-vous près de la station de métro Garbatella // Le Monde. – 2004. – 30 octobre.

вщини (41,9 %), Тернопільщини (18,4 %) та Івано-Франківщини (11,6 %)¹. Як дослідили далі вітчизняні соціологи, 64 % українок працювали домогосподарками або доглядали італійців похилого віку. Раніше це робили жінки з Сомалі, Латинської Америки і Філіппін.

Майже кожна українка, котра виїхала на заробітки до Італії, залишила своїх дітей удома під наглядом рідних. Але приблизно 6 % дітей живуть за кордоном з батьками, навчаючись в італійських школах². Для них у Римі, Неаполі та Пескарі заснували українські недільні школи.

У жовтні 2007 р. в Римі відчинила двері безкоштовна Міжнародна українська школа, створена при Міністерстві освіти і науки України за дистанційною формою навчання з використанням інтернет-мережі³. Основні вчителі школи-онлайн перебувають у Києві, а в Римі — вчителі-асистенти. Учні відвідують школу тричі на тиждень. Після її закінчення отримують атестат про освіту, з яким потім можна продовжувати навчання в Україні. У першу експериментальну групу ввійшли 15 учнів. А всіх українських дітей шкільного віку в Римі в той час налічили близько двохсот.

Завдяки релігійній спільності західні українці надзвичайно легко інтегрувалися в італійське суспільство. Восени 2004 р. 87 греко-католицьких церков уже діяли у 80 містах на півночі та півдні Італії. Найменитішим духовним прихистком стала, зокрема, церква Святої Софії в Римі.

Власне, Українська греко-католицька церква почала першою цікавитися співвітчизниками за кордоном. У 2001 р. в

¹ Українські заробітчани творять осередки культури // RadioSvoboda.Ua. – 18.03.2007.

² Діти заробітчан в Італії // RadioSvoboda.Ua. – 5.05.2006.

³ RadioSvoboda.Ua. – 24.09.2007.

Італії відбулася єпископська конференція. Із благословення кардинала Любомира Гузара пасторальним координатором українських заробітчан призначили отця Василя Поточняка¹. Відтоді в Італії зареєстрували 90 пасторальних осередків, які є не лише релігійними, а й культурними центрами.

У дострокових виборах до Верховної Ради 30 вересня 2007 р. право голосу в Італії мали тільки громадяни України, котрі стояли на консульському обліку і особисто подали заяву про включення до списку виборців. Їх було всього 3 тис., тоді як легально там проживали 124 тис. українців, а нелегалів налічували у шість разів більше². Їх тотально вразив синдром розчарування. Найактивніше українці Італії проголосували на президентських виборах 2004 р. — 13 тис., а вже на парламентських 2006 р. їхнє число різко зменшилося — близько 2 тис. осіб.

Організація роботи закордонних виборчих округів у вересні 2007 р. вкотре засвідчила, що Україна не цікавилася своїми громадянами. Усього на двох дільницях в Італії (у Римі та Мілані) зареєстрували 1,5 тис. виборців. Дуже багато українців зверталися з таким проханням, але вимагалася особиста явка до консульства. Так, заробітчанин з містечка Местре за 300 км від Мілана мав витратити 50 євро на дорогу і пропустити робочий день. Лише у Болоньї з ініціативи греко-католицького священника зробили виїзне консульське обслуговування і 50 громадян України змогли проголосувати. Їх до Мілана доставив спеціальний автобус.

¹ Українські заробітчани творять осередки культури // RadioSvoboda.Ua. — 18.03.2007.

² Українських виборців в Італії буде небагато // RadioSvoboda.Ua. — 9.08.2007; Українці в Італії голосувати хочуть // RadioSvoboda.Ua. — 28.09.2007.

У країнах Євросоюзу останніх років спостерігався бурхливий розвиток україномовних ЗМІ, пов'язаний з самоусвідомленням української громади і зростанням інтересу до неї західного суспільства. Тому й на 13-14 жовтня 2007 р. у місті Валенсія (Іспанія) призначили перший європейський форум журналістів і видавців україномовних медіа.

Назвемо лиш декілька з них. Із 2006 р. видається «Українська газета в Італії» — єдина повністю україномовна газета, що, маючи річну передплату, електронну і друковану версії, розповсюджується по всій території Італії: у посольстві та консульствах України у Римі та Мілані, пунктах грошових переказів, газетних кіосках, громадських асоціаціях українців. У друці вона виходить поважним накладом — 20 тис. прим.

Часто україномовні медіа настільки міцно ставали на ноги, що втілювали в життя амбіційні трансдержавні проекти. У серпні 2007 р. редакція іспанської газети «Українець» розпочала випуск власної версії для Італії. Не менш плідні кроки вінчали творчу ініціативу в локальних мережах. Італомовна газета з міста Авелліно «Оттопаджине» друкувала одну сторінку українською мовою. На осінь 2007 р. вихід інформаційного листка запланували в Неаполі, а у Римі — універсального щомісячника¹. А на початку 2007 р. Християнське товариство українців Італії за сприяння дипломатичних установ випустило друком перший «Довідник українського іммігранта в Італії» (160 стор.). У ньому подано докладну інформацію про пенсії, податки, охорону здоров'я, адреси і телефони важливих державних установ.

Доречно згадати й про подібний факт з іншої країни — Чехії. Поруч із журналом «Пороги» у Празі з літа 2005 р. виходить міжнародний «Український журнал». Цей культурологі-

¹ Німецька хвиля. – 14.09.2007.

чно-політичний щомісячник призначений для українців Чехії, Польщі та Словаччини, тому скрупульозно готує інформаційні додатки для заробітчан тиражами до 20 тис. прим. Один із них «клієнти» (посередники) навіть зятято палили, щоби зменшити шкоду для свого тіньового бізнесу, збудованого на дезінформації та обмані.

Приблизно 1 млн. іммігранток працюють в Італії хатніми робітницями чи доглядальницями. За офіційними даними, українок серед них не так уже й багато — понад 100 тис. У місяць вони заробляють у середньому близько 800 євро¹, що за українськими мірками дорівнює зараз двом зарплатам професора університету.

У 2006 р. неочікувано з'явився тематичний телефільм італійського режисера П'єрлуїджі Феррандіні з бюджетом у 10 тис. євро. Героїні документальної стрічки «Жіночі долі» — українки-доглядальниці з містечка Местре, що біля Венеції². Вони організували хор народної пісні «Доля», назва котрого визначила найменування фільму. У ньому представлені не тільки ностальгічні розповіді українок, а й проблеми італійського суспільства, де літні люди чимдалі частіше змушені користуватися послугами іноземців. Адже Італія нині є другою країною світу (перша — Японія) за кількістю населення похилого віку. У вересні та жовтні 2006 р. «Жіночі долі» показали на міжнародному кінофестивалі у Венеції та конкурсі короткометражних фільмів у м. Местре.

Ідея створення документального фільму «Мати-мачуха» (вересень 2007 р.) належала лідеру опозиції, экс-прем'єру Юлії Тимошенко. Вона виступила співавтором сценарію і як ведуча. Сорокахвилинну стрічку відзнято на основі життя

¹ Хатні робітниці в Італії // RadioSvoboda.ua. – 6.02.2007.

² Українська доля в Італії очима італійця // RadioSvoboda.ua. – 20.09.2006.

українських жінок в італійському місті Неаполі, проте її присвячено всім українцям, які тяжко заробляють гроші для своїх родин у далеких країнах.

Трохи раніше, у березні 2006 р. в Празі на Міжнародному кінофестивалі правозахисних фільмів «Один світ» відбулася прем'єра чеського документального фільму «Невидимі люди»¹. Відомий режисер Микола Гейко показав розкиданих по Європі заробітчани з України, які збирають помідори на португальських плантаціях, носять цеглу на новобудовах Праги, мийуть посуд у Римі та Барселоні, прислуговують у барах Македонії, обходжують німців в Афінах.

До речі, в травні 2006 р. італійське телебачення заговорило українською на півдні країни. Щотижневий 12-хвилинний ефір програми «Слов'янський вісник» поділили порівну між собою українська і польська редакції. Український інформаційний випуск готувала одна журналістка. Його транслювали два регіональних телеканали: TV Luna (м. Неаполь) по суботах увечері та TV Luna2 (м. Казерта) у неділю². Фінансові витрати взяла на себе італійська сторона. Керівництво каналу TVLuna оплачувало й послуги технічного персоналу, а журналістська платня залежала від прибутків з реклами. Українська аудиторія в цьому регіоні Італії була досить чисельною — майже 100 тис. осіб.

Не варто довго переконувати в тому, що ступінь культурної інтегрованості зарубіжних українців має значно вищі від очікуваних позначки. Ось чому тепло сприйняли італійські критики роман Марини Соріної «Хочу заміж за італійця», що восени 2006 р. побачив світ у видавництві Punto d'incontro («Точка зустрічі») міста Віченца³. У 1995 р. авторка за програмою студентського обмі-

¹ RadioSvoboda.Ua. – 6.03.2006.

² RadioSvoboda.Ua. – 15.05.2006.

³ Німецька хвиля. – 18.11.2006.

ну приїхала з Харкова у Верону, де закінчила університет. Роман «Хочу заміж за італійця» найперше прагне побороти стереотипні уявлення про східних європейок, які начебто без докорів сумління розбивають італійські сім'ї. У центрі твору драматичне життя української дівчини Світлани, котра мужньо витерпіла в Італії низку пригод і негараздів.

Трьохсотсторінковий роман «A short history of tractors in ukrainian» («Коротка історія тракторів українською») (2005) англійської письменниці українського походження Марини Левицької перекладено 26 мовами, у т. ч. російською, але за винятком української¹. У Німеччині він потрапив у десятку бестселерів. Не випадково цій «трагікомічній сімейній сазі» присудили престижні літературні премії «Боллінгер Еврімен Вудхауз» (символічна винагорода), «Оранж» (30 тис.фунтів), «Ноббіз», а права на екранізацію роману придбала британська кінокомпанія «Рубі-фільм».

Розповіддю про британську родину етнічних українців, у життя якої врывається молода іммігрантка, Марина Левицька «імпортувала» в Європу українську екзотику. Свого часу авторка знайшла багато веб-сторінок, де молоді українки шукали чоловіка-іноземця. Це надихнуло на комічний образ яскравої блондинки, подібної до трактора за темпераментом, яка не зупиниться ні перед чим. За сюжетом 36-річна тернопільчанка Валентина виходить заміж за 84-річного діда Маєвського з Великобританії, закоханого в її груди та в історію українських тракторів.

Сама М. Левицька, до речі, викладачка журналістики Шеффілдського університету, вперше побачила Україну на власні очі влітку 2005 р. Вона відвідала в Луганську родинне обійстя, котре вже півстоліття обходять усі побутові новації. Письмен-

¹ Українська служба ВВС. – 6.06.2005; 5.05.2007; 29.03.2007; RadioSvoboda.ua. – 25.05.2006; Німецька хвиля. – 2.11.2006.

ниця народилася 1946 р. у Великобританії. Мати навчила її української мови, радше її полтавського діалекту.

У 2007 р. Марина Левицька презентувала наступний роман — «Два будинки на колесах» — із життя іноземних робітників у Великобританії. Персонажі (українці, поляки, китайці та інші) живуть у двох караванах (будиночках на колесах) і збирають полуницю на фермі. У сюжет вмонтовані романтичні взаємини між сином донецького шахтаря Андрієм та Іриною, донькою київського професора.

У Франції неформальним національно-культурним центром стала греко-католицька церква святого Володимира і площа між сквером Тараса Шевченка і бульваром Сен-Жермен у Парижі¹. Щонеділі там біля кількох мінібусів збиралися сотні українців, які передавали речові та грошові посилки додому. У 2003 р. міністерство внутрішніх справ Франції 5 330 українцям дозволило працювати, але реально нелегалів нараховувалось до 60 тис. Вони заробляли щомісяця 1-2 тис. євро.

Офіційна статистика України не вела обліку цих трудових мігрантів у силу різних обставин. Одна з них «візовий скандал», який зачепив репутацію німецького посольства в Києві. Земельний суд у Кельні у серпні 2004 р. виніс вердикт стосовно кілька тисяч незаконно одержаних віз². Для їх отримання було достатньо заручитися обіцянкою громадянина Німеччини розмістити іноземця під час візиту.

Цим користувалися злочинні угруповання, що масово продукували фальшиві запрошення для українців до Німеччини за 500 дол. У графі «мета візиту» часто зазначали «огляд

¹ A Paris, les fragiles espoirs de la communauté ukrainienne // Le Monde. – 2004. – 19 novembre.

² 500 Dollar für eine fingierte Einladung nach Deutschland // Die Welt. – 2004. – 25 August.

Кельнського собору». Навесні 2002 р. спеціально відряджений співробітник поліції Клаус Лебер розгублено спостерігав за видачею віз у посольстві ФРН у Києві¹. Він описав безсилля дипломатів перед натиском потенційних туристів.

Насправді українці їхали до Іспанії та Португалії на збирання помідорів. У 2001 р. німецьке посольство у Києві видало рекордну кількість віз — 300 тис. Як виявили слідчі Кримінальної агенції Німеччини, там видали 85 % усіх шенгенських віз, які отримали українці². Всього впродовж п'яти років до ЄС через Німеччину потрапив мільйон українців, у т. ч. жертв перемитництва нелегальних працівників і повій.

У квітні 2005 р. міністр закордонних справ Йошка Фішер свідчив перед комісією бундестагу стосовно «візового скандалу», а засідання транслиували у прямому ефірі три телекомпанії. Він узяв на себе політичну відповідальність за допущені помилки (послаблення візових обмежень), але звинуватив опозицію в «криміналізації» громадян України, перетворення їх в очах німців на народ чорноробів і повій, котрі бажали будь-якою ціною потрапити в Євросоюз.

Нині у ФРН мешкають понад 14 млн. осіб з іноземним корінням. Переважна більшість із них мають німецькі паспорти. Найчисельнішу громаду сформували турки — майже 2 млн. Українців порівняно мало — 126 тис. Іммігранти відіграють важливу роль, значимість котрої ще росте з огляду на невтішні демографічні перспективи. За прогнозами федерального статистичного відомства, до 2050 р. населення Німеччині скоротиться з нинішніх 82,4 млн. чол. до 69-74 млн. У 2005 р. смертність уже випередила народжуваність на 144 тис. осіб.

¹ Wilde Tage in Kiew // Süddeutsche Zeitung. – 2005. – 16 Februar.

² Immigrant flood may sink career of minister // The Times. – 2005. – 15 February.

І подібні ракурси. 1999-й став останнім роком безвізового в'їзду в Словаччину. Тоді кордон перетнули 2,9 млн. українців, а у 2001 р. — вже тільки 801 тис. Щороку Польщу сукупно відвідувало до 10 млн. українців. У жовтні 2003 р. і вона на вимогу ЄС запровадила візи, але безоплатні. У 2006 р. громадянам України видали понад 600 тис. віз до Польщі.

Скажімо, для догляду за перестарілими і хворими поляки охоче наймали доступний за ціною персонал з України. У Польщі нелегально працювали близько півмільйона українців. Якщо у 1980-ті поляка тратила великі гроші за фіктивний шлюб з подальшою легалізацією на Заході, то тепер українка платила за подібне полякові 3-10 тис. дол. Таке ж спостерігалося у Чехії, Угорщині та Словаччині.

Між іншим, у 2007 р. Польща вимушено запустила програми рекрутингу робітників з України, Білорусі, Таджикистану й Узбекистану¹, оскільки втратила лише за останні три роки 1,2 млн. робочих рук або 3 % населення. Інакше кажучи, польські католики заповнили Лондон. Загалом у Великобританії перебувало майже 300 тис. поляків. Про масштаби міграційного напливу свідчить те, що 214 місцевих католицьких церков нині проводять регулярні відправи польською мовою. Така ж тенденція зачепила Литву, де наприкінці 2005 р. кожний десятий мешканець працездатного віку працював в Ірландії, Великобританії або Швеції².

За офіційними даними, нині в Чехії працює 90 тис. громадян України, але через нелегалів справжня цифра принаймні вдвічі більша. Це одна з найбільших іноземних громад у країні, котрій не бракує кримінальних перипетій. За торгівлю людьми в липні 2007 р. поліція Чехії затримала трьох грома-

¹ Українська служба ВВС. — 8.08.2007.

² RadioSvoboda.ua. — 9.03.2006.

дян України — двох чоловіків, одну жінку¹. Вони впродовж кількох років, щонайменше з 2004-го, займались нелегальним працевлаштуванням переважно українців і болгарів. За послуги просили по 750 дол., забирали паспорти і давали іншу роботу і платню, ніж обіцяли. Ще додавали фіктивний борг за «непередбачені видатки» розміром у половину, а нерідко — на всю зароблену суму.

У вересні 2007 р. чеська поліція заарештувала членів «луганської бригади» — мафіозної структури, що базувалася в місті Брно². Їм інкримінували підробку та розповсюдження фальшивих доларових банкнот (карна санкція — 15 років ув'язнення). Через високу якість вони проходили навіть через обмінні пункти і банки. «Луганську бригаду» вважали одним із найсильніших іноземних злочинних угруповань на території Чехії. Відомі також три закарпатські («ужгородська», «мукачівська», «іршавська»), а також «львівська» і «київська» злочинні групи, що займалися переважно рекетом, торгівлею людьми, підробкою документів тощо.

Експлуатація закордонних робітників скрізь в Європі перетворилася на надприбутковий бізнес. Про це у Великобританії зібрано чимало конкретики. Британські профспілки навіть вимагали від свого уряду поліпшення ситуації для українських робітників (100 тис. осіб), з яких лише третина мала легальний статус. Так, маленька фірма з графства Кембріджшир (у березні 2004 р. поліція затримала двох англійців і українця Руслана Куліша) лише за три роки діяльності зуміла заробити понад 4 млн. фунтів на постачанні дешевих працівників для 30 ферм і заводів³.

¹ Сучасний український рабовласник // RadioSvoboda.Ua. – 11.07.2007.

² УНІАН. – 24.09.2007.

³ Illegal workers deported in slave trade crackdown // The Scotsman. – 2004. – 27 March.

Незабаром, у лютому 2005 р., британський суд визнав 44-річного громадянина України Віктора Соломку винним у відмиванні грошей та змові з метою порушення імміграційного законодавства¹. Засуджений дістався з Олександрії (Кіровоградська область) до Великобританії нелегалом у 2000 р., отримав дозвіл на постійне проживання як політичний біженець, а вже через три роки був власником трьох компаній з оборотом у 5 млн. фунтів, які постачали дешеvu й переважно нелегальну робочу силу з України, Росії, Білорусі, Молдови, Латвії та Литви.

Цю справу назвали найбільшою з розкритих операцій «работоргівлі XXI ст.». В. Соломка постачав робітників на рибні та овочеві заводи північно-східної Шотландії. Він контролював більше 700 осіб, які працювали по 12-18 годин у день. Підприємства платили В. Соломці та його російському спілникові мінімальні 6,5 фунтів за годину. У свою чергу, вони передавали робітникам уже по 4,30 за годину, а щотижня вираховували по 40-45 фунтів за житло і по 10-15 за транспорт. Жодних податків чи відрахувань не платили. За даними слідства, прибутки В. Соломки початку 2004 р. становили 13,3 тис. фунтів на тиждень.

Також експерти припускали, що у Великобританії у нелегальному секс-бізнесі працювало 60 тис. жінок з України і Польщі².

Всього в Європейському Союзі незаконно жило в 2007 р. від 4,5 до 8 млн. іноземців. Їх загальне число сягало 18,5 млн. осіб або 4 % населення ЄС. За задумом Єврокомісії, «блакитна

¹ Ukrainian gangmaster faces lengthy prison term // The Times. – 2005. – 3 February; Fish factory gangmaster convicted of £5m racket // The Daile Telegraph. – 2005. – 4 February.

² RadioSvoboda.Ua. – 3.05.2006.

карта» (Blue Card, своєрідний аналог американської Green Card) має сприяти притоку в ЄС кваліфікованої робочої сили, котру потребують передусім Німеччина, Італія та Угорщина.

Найближчим часом іноземцям забезпечать мінімальні стандарти стосовно умов праці, соціального захисту і визнання отриманої кваліфікації. Роботодавець зобов'язаний укласти контракт із робітником, призначивши зарплату, вищу за існуючий мінімум. Легальним робітникам видаватимуть «Блакитну трудову картку ЄС». Вони будуть зобов'язані протягом щонайменше двох років мешкати в одній країні ЄС і лише потім зможуть переїжджати до іншої.

§ 2. Проблеми ідентичності

Якщо придивитися пильніше, то в країнах Заходу наскрізними інтелектуальними мотивами про незалежну Україну легко визначити домінуючі рефлексії про образ жертви, розмиту ідентифікацію, відчуженість між населенням і владою, соціальне дивацтво, щире прагнення високих європейських стандартів і західноцивілізаційної перспективи. Національна, мовна, регіональна і релігійна мозаїки неминуче підняли проблему ідентичності сучасних українців. Розмова виходила далеко за понятійні обрамлення нації та національної ідеї, етносу і етнічності.

Українсько-російське суперництво на зламі ХХ–ХХІ ст. підняло з глибин майже призабуті дискусійні епізоди. Російське керівництво прикро вразила стрічка класика українського поетичного кіно Юрія Іллєнка «Молитва за гетьмана Мазепу». Фільм коштував 2,5 млн. дол. і став найкрупнішою кінематографічною продукцією незалежної України. Численні сцени воєнного і сексуального насилля збентежили влаштову-

вачів Берлінського кінофестивалю. У стрічці гетьман розгортає карту Європи у формі жінки. Інтимне місце на ній займає Україна — країна, котру багаторазово гвалтували загарбники.

Утім, 1990-ті рр. примітні спалахом глобальної кризи ідентичності. Вона охопила не лише народи, які будували нові національні держави. Змінилося життя не тільки 290 млн. екстродоміан СРСР, але й світу. Серед країн, де активно обговорювали національне питання, були Алжир, Канада, Китай, Німеччина, Великобританія, Індія, Іран, Японія, Мексика, Марокко, Росія, Південно-Африканська Республіка, Сирія, Сполучені Штати Америки, Туніс, Туреччина і Україна¹. На європейську орбіту Україна вийшла обтяженою історичним спадком російської, польської та австро-угорської залежності.

Ментально Україна належить до суспільств неklasичного типу. Це впливає з історичної маргінальності українського соціуму. Вона виявилася в наявності різних інтересів, устремлень та ідеологій у структурах влади. В їх основу ліг феномен «двох орієнтацій» (західної та північно-східної).

Це позначилося на таких рисах, як суспільна пасивність, орієнтація на утриманство, патерналізм, невмотивована амбітність і нехтування правовими нормами. На пересічного українця згубно впливали непослідовність реформ, наростання соціальної диференціації, гальмування національної самосвідомості у східному й південному регіонах.

Завдячуючи класичним українським особливостям — індивідуалізм разом із традиціями добровільної співпраці в громаді, працьовитість, розвинуті приватновласницькі інстинкти, толерантність до інших культур — аскетичний «дух капіталізму» легко адаптувався через корпоративне підприємництво. Вибір Украї-

¹ Хангінгтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. – Москва: АСТ, 2003. – С. 186.

ною цивілізаційної моделі господарювання залежав від її природних настанов, які тяжіють до європейської парадигми.

На фундаменті прозахідно-індивідуалістичної орієнтації дедалі більше молодих українців схилялися до сталого курсу на Захід. Замість уявлень про «інтернаціоналізм» тоталітарної доби та «інтеграцію» часів перебудови формувалися західні настанови на «універсалізацію» і «глобалізацію». Оскільки національна ідентичність не вроджена риса, а результат суспільного виховання, то молодь сприйняла реалії: у 2000-му вже 60,6 % українську мову назвали рідною.

Часто «пам'ять приватного капіталізму» називали серед першопричин форсованого переходу до ринку Центральної Європи і Прибалтики. Цей аргумент експерти назвали фальшивим, інакше підприємці цих країн мали б вік за 60 років. Домінувало покоління, виховане саме при тоталітаризмі. Водночас Україна стала об'єктом широкої американізації способу життя, поступового зміщення свідомості з духовної площини в матеріальну.

Зусиллями американських і західноєвропейських періодичних видань у світі сформувалися пізнавальні алгоритми про Україну як європейську країну, про котру «я щось давно чув»¹. Такі публіцистичні фіксажі, талановито здійснені стороннім оком, емоційно увиразнили основні політичні та соціальні стереотипи української дійсності початку XXI ст. Українці належать до Європи, а не до третього світу. Бо, принаймні «у Києві, чудове метро, потяги приходять вчасно, усюди є електрика і телефонний зв'язок».

Аналогічно соціологами неодноразово робилися спроби реконструювати образ Європи у масовій свідомості росіян. Європейський вектор підтримало понад 40 % респондентів, а єв-

¹ Parris M. And there's another country I've heard of long ago // The Times. – 2002. – 7 September.

разійство — 35,5 %¹. Серед значимих смислових асоціацій «Західній Європі» більше підходили права людини, добробут, комфорт, цивілізація, дисципліна. На відміну від «демократичної хвилі» початку 1990-х, через десятиліття захоплення західною моделлю розвіялося. Шлях в Європу втратив характер духовного завдання і переріс у прагматичну фазу економічного і політичного партнерства.

Цікавий штрих. Жертвою «червоних днів календаря» лягло щорічне свято — День Європи, встановлене указом президента Леоніда Кучми на 19 квітня 2003 р. і відразу перенесене на третю суботу травня. На Заході, починаючи з 1985-го, День Європи святкують 9 травня. Україна не змогла подолати магніт радянського Дня перемоги в Другій світовій, який Європа святкує 8 травня. Саме цього дня 1945-го капітулювала нацистська Німеччина. А 9 травня 1950 р. зроблено перший крок до об'єднання Європи: міністр закордонних справ Франції Робер Шуман закликав вивести виробництво вугілля і сталі (тодішні підвалини військової могутності) з-під національного контролю.

Україна розташована на перетині двох цивілізацій, тому в менталітеті її населення тісно переплелися взаємовиключні устремління. Вони роблять непростим вибір моделі розвитку. Непослідовні та нерішучі реформи призвели до появи міцної держави і слабкого громадянського суспільства, інститути якого не відповідали вимогам західної демократії.

Втім, українська була третьою за поширеністю неофіційною мовою ЄС, де нею розмовляли майже 2 млн. мешканців (Українська правда, 10 травня 2004 р.). У Євросоюзі жила численна українська діаспора — у країнах Балтії, Польщі, Угор-

¹ Андреев А. Россия и Европа: культурно-психологическая дистанция глазами социолога // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 3. – С. 103, 106.

щині, Словаччині, Чехії. Серед мов, які не мали офіційного статусу в ЄС, турецькою спілкувалися 3 млн. На другому місці російська мова (2 млн.), четвертому — сербсько-хорватська (1 млн.). Серед офіційних найбільше вживали німецьку (88 млн.), та головною залишалася англійська.

Але аж 14 квітня 2004 р. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення прийняла постанову про використання державної мови в аудіовізуальних мас-медіа. І невдовзі перенесла термін її виконання на початок 2005-го.

Досі 67,5 % населення, для яких рідною є українська мова, слухали і дивилися нею менше 32,5 % програм. Тоді ж Національна рада проліцензувала теле- і радіомовлення багатьма мовами національних меншин: болгарською, грецькою, кримськотатарською, німецькою, польською, румунською, словацькою, угорською, чеською, вірменською. Про російську не йшлося, бо вона беззастережно домінувала будь-де на інформаційному ринку.

Починаючи з 1998 р., кілька років поспіль на «1+1» демонструвався хронікальний проект «Ти не один». Автори заримували найвідоміші обличчя України ХХ ст., відшукавши їм аналогії у світовій культурі. Вертикально поділений екран представляв двох героїв одночасно. Вони почергово вели віртуальний діалог, який навряд чи трапився б у дійсності. Серед півтора десятка художньо досконалих сюжетів глибиною вирізнялася і пара «Амвросій Бучма — Лоуренс Олів'є. Скільки трагічного в житті — і як мало людей, здатних утілити трагедію на сцені». Тобто водночас самоідентифікація проходила у діяхронічному вимірі (у власному минулому) та синхронічно (в оточуючому світі).

Деформована тривалим зовнішнім впливом українська національна свідомість виявилася розбитою на три мовні

підспільноти зі своїми суспільними стратами: україно- (село, гуманітарна інтелігенція), російсько- (бізнес, військо, урядовці) і суржикомовну (величезна частина суспільства)¹. Але тактикою єдності в багатоманітті вдалося поєднати православного, проросійського і російськомовного жителя Донбасу з прозахідним, україномовним греко-католиком із Галичини. Знайшлися правила, що задовільнили всіх: у Донецьку святкували День радянської армії, у Львові — Української повстанської армії.

Розподіл постійного населення за національністю і рідною мовою за даними Всеукраїнського перепису 2001 р. засвідчив, що російську мову вважали рідною близько чверті громадян України (14 240 370 осіб).

Російський учений, доктор історичних наук Сергій Савоскул (Інститут етнології та антропології РАН) зауважив яскраво помітну тенденцію українізації росіян, чого досі не спостерігалося на жодному історичному відтинку². Навпаки, у мовному і культурному аспектах у XX ст. проходила доволі жорстка русифікація українців. Тепер чисельність росіян в Україні скоротилася з 11 356 тис. осіб у 1989 р. до 8 334 тис. у 2001-му, тобто більше, як на чверть. Частка українців за ці роки збільшилася з 72,3 до 77,8 %, а росіян скоротилася з 22,1 до 17,3 %. Ці зміни (5 % у зворотні боки) зумовили не суто демографічні показники (природній і механічний рух), а етнополітичний та етнопсихологічний фактори.

¹ Додонов Р., Мофа С. Пріоритетні напрямки оптимізації національно-державницької самосвідомості в Україні // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2. – С. 3-13.

² Савоскул С. Суверенізація України: етнічна ідентичність українського та російського населення // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 44-60.

Загалом же Україні притаманний феномен мовного інтервалу: кожий говорив своєю мовою і ніхто не звертав уваги на це у взаємному спілкуванні. Виділялися три основні групи населення: україномовні українці, російськомовні українці та російськомовні росіяни. У кожній з них власна національно-культурна ідентичність. Власне, тут і проявлялася щоденно унікальна суть української соціальної стабільності наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Шкода, що не виявлено окремої групи україномовних росіян.

Міжетнічні стосунки не випадково трималися поверхні, адже в державі (за даними перепису 1989 р.) понад 14 млн. (27,3 %) громадян належали до національних меншин. Серед конфліктогенних аспектів чільне місце належало статусу Криму, інтеграції кримських татар і лінгвістичним правам росіян.

Статистика засвідчувала абсолютну гармонію. У 2003 р. в Україні функціонувало 16 532 українські, 2 215 російських, 97 румунських, 68 угорських, 9 молдавських, 10 кримськотатарських і 3 польські школи. Понад 27 тис. школярів навчалися румунською мовою, 20 тис. — угорською (переважно у Закарпатській області), 6,5 тис. — молдавською (переважно в Одеській області), 6 тис. — кримсько-татарською, 1,4 тис. — польською.

Цивілізаційний феномен регіоналізму обов'язково мусять включати багатоплановість, де в синхронічному вимірі допустимі різні сценарії, версії, трактовки. Як і кожна держава, Україна «порізана» регіональними лініями, котрі відразу стали предметом пристрасного моніторингу щодо дотримання прав людини.

У цьому легко переконатися, переглянувши хоча б звіти державного департаменту США про свободу віросповідання від 18 грудня 2003, 15 вересня 2004, 8 листопада 2005, 15 вересня 2006 рр.

Лібералізація державної політики щодо свободи совісті в Україні призвела до бурхливого розвитку релігійної мережі, що, поряд з багатьма позитивними наслідками, викликала небезпечну «хворобу церковних розколів». У середині 1990-х перманентна міжконфесійна напрута і відкрите протистояння зачепило близько 600 населених пунктів.

Нуртували організаційно-правові пристрасті (між реабілітованими греко-католиками і православними за храми, православні розколи). Приміром, на Львівщині зафіксовано понад 800 релігійних конфліктів на майновому ґрунті: у 1997 р. — понад 200, а у 2002 р. залишилися невиконаними 96 відповідних розпоряджень.

У Західній Україні до 1990 р. православним, підпорядкованим Москві, належало до тисячі храмів, а у 2001 р. — 62. Внаслідок повернення власності її колишньому володарю — греко-католикам, розпочалася нова довготривала міжконфесійна «холодна війна». На кінець 1990-х Українська греко-католицька церква за кількістю громад перебільшила рівень 1939 р. Протягом 1990-х відбулося помітне поширення УГКЦ на східні терени.

Якщо за тоталітаризму до віруючих відносили себе 15-20 % українців, то в другій половині 1990-х — близько 60 %. Майже половина громад зосереджена у західних областях і більше половини громад — православні. Православ'я і західні області залишилися домінуючими. Напередодні візиту папи римського (червень 2001 р.) 19,5 % віруючих (10 млн. українців) відносили себе до Київського патріархату, а 8,5 % (4 250 тис.) — до Московського. Також нараховувалося 2 750 тис. греко-католиків і 300 тис. католиків, близько 600 тис. адептів УАПЦ і 10 млн. тих, що не визначилися¹.

¹ Stabile A. Aprirò l'Ucraina al Papa ecco la mia sfida a Mosca // La Repubblica. — 2001. — 15 marzo.

Згідно даних соціологів, у жовтні 2003 р. віруючими вважали себе 75,2 % громадян України. Більше 90 % склали християни, головно православні. З усіх опитаних 14,8 % належали до Української православної церкви Київського патріархату, 10,7 % — до Московського патріархату, 1 % — до автокефальної церкви. Приблизно 10 % всього населення або 4,5-5 млн. осіб належали до Української греко-католицької церкви, а прихильниками римо-католицької назвалися 1 млн. громадян або 2 % населення.

У 1991–2002 рр. влада повернула у власність релігійним громадам 8 776 будівель культового призначення. На 1 січня 2006 р. у їх розпорядженні перебувало 21 075 споруд, тривало спорудження 2 420 храмів. У 1992–2004 рр. держава фінансувала будівництво 4 398 церков, переважно православних.

На 1 січня 2003 р. діяли 28 614 релігійних громад, найактивніше у західній частині країни, а за три роки, 1 січня 2006 р., — 29 262. За три роки бачимо їх ріст на 3 %.

В Україні відсутня державна релігія, однак наявне домінування православних і греко-католиків. У деяких регіонах місцева влада ставала на бік релігійної більшості, зокрема у багатьох областях на сході та півдні країни вона підтримувала православних Московського патріархату. А 22 березня 2006 р. президент В. Ющенко закликав до створення в Україні помісної православної церкви, що викликало заперечення з боку УПЦ МП і низки протестантських церков.

Указом президента від 22 квітня 2005 р. було скасовано Державний комітет у справах релігій, що зберігся в Україні від радянських часів. Його функції частково передали міністерству юстиції. Президент В. Ющенко за підтримки духовництва чотирьох провідних християнських церков доручив міністерству освіти і науки запровадити з 1 вересня 2005 р. у школах курс «Етика віри», що й було виконано, хоч і безсистемно.

Міністерство освіти і науки України 9 березня 2006 р. відійшло від своєї традиційної позиції та офіційно визнало богослов'я академічною дисципліною. За відсутності такого визнання дипломи теологів офіційно не визнавалися. Проте на 1 січня 2005 р. в Україні діяли 173 теологічні навчальні заклади, де на денній формі навчання здобували вищу освіту 9 494 студентів, а на заочній — 10 277.

Строкатий конфесійний чинник примножив міжнародні зв'язки в персональному вимірі. У 2002 р. Україну відвідало 12 203 зарубіжних релігійних діячів, у 2003-му — 11 947, з яких 6 283 були громадянами США, у 2004-му — 11 978, у т. ч. 6 658 громадян США. У 2005 р. отримали візу 8 349 іноземців, які відвідали Україну з релігійною метою. За оцінками, 56 % священників римо-католицької церкви були іноземними громадянами.

Не менш продуктивними під кутом зору європеїзації стали інтенсивні поїздки зарубіжних журналістів в українську глибинку. Вони підняли на передній план не тільки регіональну проблематику для екзотичної насолоди Заходу, але й оживили унікальну привабливість локальних спільнот в очах самих українців.

Домінували матеріали про Київ — столицю, що за статусом наділена незрівнянним потенціалом зовнішньополітичних контактів і стосунків з іноземцями. На початку 1990-х рр. західних візитерів дивував похмурий вигляд киян, на лицях яких комуністична доба залишила страждальний відбиток. Подібних критичних вражень на предмет «подвійного обличчя» не бракувало.

Репортеру Frankfurter Rundschau (8 квітня 2001 р.) не пощастило на зустріч з мафією, хоч про київських базарних гангстерів репортажів не бракувало¹. У столиці його зустрів пре-

¹ Maverick marketers in Ukraine keep quiet // The Christian Science Monitor. – 1995. – 9 August.

зидент Л. Кучма з телеекрана, що прикрашав Майдан Незалежності. Німця приємно здивувала можливість купити пиво навіть уночі, що для істинного цінителя напою конче важливо. Найбільше сподобалося приміщення Бессарабського ринку, але розгулятися тут не вдалося: ціни виявилися такими ж, як у Німеччині.

Між іншим, у рамках державного візиту канцлер ФРН Гельмут Коль у 1993 р., проїжджаючи Хрещатиком, попросив зупинити колону біля Бессарабського ринку і довго розпитував торговців про ціни¹. Для нього був важливим цей особистий контакт з новою країною, котрій він пізніше не раз надавав серйозну зовнішньополітичну підтримку.

Опісля у Києві знайшлося чимало вільного бізнес-простору для західних підприємців. Приміром, Ерік Айгнер 1995 р. залишив рідне східнонімецьке місто Кемніц і переїхав до української столиці. Він розбудував справжню ресторанну імперію — три бари, ресторан, джаз-клуб і найпопулярніший нічний клуб. У ці заклади приходили щомісяця більше десяти тисяч відвідувачів (Німецька хвиля, 19 червня 2004 р.). Крім столичних бюрократів, власникові дошкуляла мафія. Їй німець віддавав 10 % доходів, але потім перестав платити «охоронні збори».

У порі благоденства застав Київ і журналіст The Daily Telegraph (16 січня 2002 р.). У цьому його теж переконала недовга прогулянка Бессарабкою — найкращим продовольчим ринком із будь-коли бачених англійцем². Тут рай для гурманів, де чудова ікра коштувала стільки, скільки в Лондоні брали за нутроці вудженого вугра. Кияни уже повеселішали, в їхній

¹ Зленко А. Дипломатія і політика. – С. 113.

² Mercer P. Ukraine: Kiev enjoys its caviar years atrick // The Daily Telegraph. – 2002. – 16 Januar.

ході з'явилася полегша, а місто просунулося далеко вперед, запримітив автор *The Independent* 27 червня 2004 р.¹

Завдячуючи добре розвиненому в Україні сільському господарству, в Києві не бракувало продуктів харчування. Багатих городян очікували послуги, адекватні європейській столиці, і товари, котрі непросто знайти навіть у Римі². Проте безодня між розкішшю і злиднями була очевидною через ріст жебрацтва і напівпрофесійної проституції.

Центральна вулиця Хрещатик сприймалася іноземцями харизматично, як віденська Прахтштрасе чи паризькі Єлисейські поля. Тримільйонний Київ сповнювала непосидюча діловитість. Тут навіть проросла популярна на Заході тінейджерська мода на оголений пупок.

На початку ХХ ст. місто, будучи впродовж багатьох років, фігурально кажучи, одружене з алкоголіком, ретельно відмивалося зусібич. Тому й на відкриття авангардистської виставки Єжи Онуха «Українець» прийшло 2 тис. відвідувачів. Перед чорним полотняним плафоном прожектори освітили 127 осіб, які уособлювали регіональні та соціальні контрасти суспільства.

До речі, Київ за рейтингом британської консалтингової компанії «Mercer» у 2007 р. виявився у числі 30 міст світу, найдорожчих для іноземців. Він випередив Барселону, Лос-Анджелес, Берлін і Прагу.

Зі свого боку зацікавленій аудиторії Заходу колоритна історія Львова нагадувала монумент етнічним чисткам і руйнівної сили міждержавних протистоянь³. На ньому унаочнено те, як «уряд і народ живуть, немов на різних планетах». Львів відразу сприймався як відчутно прозахідне місто.

¹ Krushelnycky A. Kiev stories // *The Independent*. – 2004. – 27 June.

² Rosato A. La doppia faccia di Kiev // *L'Espresso*. – 2002. – 2 mayo.

³ Eastern promise // *The Guardian*. – 2004. – 30 April.

Львів'яни прагнули жити у наскрізь європейському місті — визнаному культурному центрі. Однак, висловлюючись фігурально, і досі це ще невідшліфований брильянт у стилі «модерн». Тут європейське мислення. 1 травня 2004 р. кордон Євросоюзу проліг за 80 км від Львова, де мешканці хочуть посунути його чимдалі на схід. У місті польське консульство щоденно видавало по тисячі віз.

На тлі того, що з 48 млн. українців від 2 до 7 млн. постійно жило за кордоном, жителі Західної України масово й регулярно бували в країнах ЄС. У Львові поняття «європейський» правило за антонім до соціально-політичного концепту «російський».

Західні медіа справедливо назвали Львів колискою української нації, процвітаючим центром греко-католиків, середньоевропейським континентальним містом. У ньому поширене безробіття й еміграція в Європу, передусім в Італію. Однак варшавський кореспондент The Financial Times 3 березня 2003 р. побачив тут паростки надії. Старі сецесійні будинки чепурилися, бо зароблені гроші на будівельних майданчиках Німеччини, агропідприємствах Польщі чи на нафтових родовищах Сибіру поверталися до рідного міста.

На відміну від подорожей до чепурних столиць Балтійських країн, куди можна швидко і дешево дістатися з будь-якого великого західноєвропейського міста, щоб потрапити до Львова, потрібна неабияка наполегливість. Прямих рейсів тривалий час майже не було, а термінова віза, котру робили менше, ніж за десять днів, коштувала 100 амер. дол. Тому більшість іноземців у Львові склали безвізові туристи із сусідньої Польщі, яким доїхати легше. Для них це ностальгійна подорож у міжвоєнні часи.

Самі ж львів'яни воліли згадувати цесаря, коли місто набуло європейського шарму і стало заможним багато-

культурним торговельним центром. Стоп'ятдесятилітнє правління Габсбурзької монархії залишило слід у барокковій архітектурі та добрих смаках щодо кави.

Географічний центр Європи знаходиться в Карпатах, а саме — поблизу західноукраїнського районного центру Рахів (Закарпаття). Експерти, які займалися там геодезичними роботами 1887 р., мали репутацію педантів, адже регіон був стратегічним в імперії Габсбургів.

Із перших років незалежності України не виключалося, що «золотий Схід» у центрі Європи через півтора десятиліття перетвориться на бажаний центр туризму. Погляду прихильників ідилічних ландшафтів відкривалися сонливі села, церкви всіх можливих віросповідань, гуси біля ставків, фемерські базари, гнізда лелек на перекошених від вітру телеграфних стовпах. Подекуди траплявся сучасний стиль. Проте вулиці знаходилися в надто поганому стані, деякі готелі пропонували тризірковий комфорт за п'ятизірковими цінами.

Німецькі кінематографісти з Дюссельдорфа виготовили документальний фільм про мешканців Карпат у чотирьох країнах (Польщі, Україні, Словаччині, Румунії), де провели 53 дні. Під орудою режисера Анджея Кламта в жовтні 2003 р. вони зняли й два епізоди в Івано-Франківській області. У Верховинському районі родина Марусяків жила у старій хаті високо в горах, дотримуючись усіх старовинних гуцульських традицій. У Коломиї пощастило знайти останніх галицьких хасидів. Двогодинну стрічку «Карпатія» спеціально приготували для конкурсної програми кінофестивалю «Берлінале-2004», але вона отримала головний приз у Турині (Італія).

Чимало мешканців Ужгорода, найзахіднішого куточка України, жили не за київським, а за центральноєвропейським часом, між якими віддаль в одну годину. Вони гордилися тим,

що належать до Центральної, а не Східної Європи¹. Оскільки Ужгород за двадцять хвилин їзди від угорського кордону і за хвилину до Словаччини, а до Києва добиратися 19 годин поїздом, то з усіх українських міст він уявлявся Заходу ближчим у прямому та переносному значеннях.

Зарубіжні гості сотні разів чули закарпатську бувальщину про людину, що розповідала співробітникам міграційної служби США, як шість разів змінювала громадянство, не покидаючи рідного села (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 14 листопада 2005 р.). До кінця Першої світової війни тут правили угорські чиновники від імені дуалістичної Габсбурзької монархії. Далі автономна провінція Руська Крайна знаходилась у комуністичній Угорщині за диктатури Бели Куна.

У вересні 1919 р. за договором у Сен-Жермені край під назвою Підкарпатська Русь передали Чехословаччині. У березні 1939 р. тут проголосили незалежну Карпатську Україну, котру відразу ж анексувала гортистська Угорщина. Навесні 1944 р. цю Підкарпатську територію зайняли німецькі війська. Восени 1944 р. радянські фронтові підрозділи посприяли воз'єднанню Закарпаття з Радянською Україною в складі СРСР. У 1991 р. розпочався відлік незалежної України, де Закарпатська область зберегла ключові геополітичні позиції.

З не менш палкою пристрастю Захід придивлявся до українського сходу і півдня. Так, з нагоди 150-ліття Кримської війни британські туристичні агенції у вересні 2003 р. запропонували широкий вибір мандрівок у Причорномор'я². П'ятиденне перебування в Ялті коштувало 495 фунтів стерлінгів на особу, а восьмиденний тур через Київ із чотирма ночівл-

¹ Worried in western Ukraine // The Economist. – 1999. – 2 October.

² Front lines. Once off-limits, the Crimean peninsula is now open to visitors // The Guardian. – 2004. – 1 September.

ями у готелі Ореанди і денною прогулянкою з гідом Балаклавою — 1 150. Вартість української візи — 60 ф. ст. Також Великобританія знайшла 2 млн. фунтів для відновлення меморіалу (1856) своїм загиблим воїнам у кривавій битві за Балаклаву 25 жовтня 1854 р. За сталінізму британське кладовище знищили.

Група британців у жовтні 2004 р. відтворила в Криму героїчний епізод військової історії — атаку Легкої бригади 150-літньої давності¹. Під Балаклавою 700 британських кавалеристів отримали помилковий наказ атакувати артилерійські позиції росіян. Загинуло більше ста кавалеристів, їх увічив А. Теннісон у своїй знаменитій поемі. Нині у Долині смерті про це свідчить невеликий монумент посеред виноградника.

«Комерційне серце України» Дніпропетровськ у західній уяві схожий на фінансово-промислові Мілан і Франкфурт. Запоріжжя і «перша столиця» Харків (побіч лінгво-політичних ліній) здатні привертати зарубіжні погляди високими технологіями та індустріальним потенціалом, у т. ч. військово-промислового комплексу².

«Найбільш російськомовне місто» Донецьк цікавило вугільними проблемами, переломленими через призму чергового значного вибуху в якій-небудь шахті, та панукраїнськими політичними амбіціями. Як запримітила Die 30 квітня 2002 р., у місті Антрацит (Луганська область) бандити, міліція і мер були заодно. За ними стояла потужна фінансова група з Донецька, що поставила під свій контроль об'єднання шахт, не заплативши ані копійки. Востаннє зарплату того-річ видали у лютому: по 200 грн. Дехто намагався зарадити собі сам, пра-

¹ Heroism of the Light Brigade still shines // The Daily Telegraph. – 2004. – 25 October.

² Ukraine's commercial heart beats stronger // The Financial Times. – 1997. – 20 January.

цюючи на нелегальній шахті. Там задихнулися дві людини. За допомогою кирки і лому вони вгризлися у вугільний пласт на глибині 500 м.

У депресивних містах, як Шахтарськ і Торез (Донецька область), населення на свій ризик прокладало штольні та добувало вугілля. У Торезі на нелегальній шахті вуглекопи іноді спускались на 150 м. Старий автомобіль живив мотор підйомника, що витягав вугілля на поверхню. У тиждень платили тут усього 35 дол., а на державних шахтах — у середньому 160 дол. на місяць.

Із початку 1990-х рр. у Донбасі закрили 110 з 270 шахт, число шахтарів скоротилося з 1,2 млн. до 280 тис. Приміром, у результаті приватизації та закриття шахт (від 1996 р.) 600 тис. працівників вугільної промисловості України залишилися без роботи.

На обліку в державній службі зайнятості вугледобувних районів, де ліквідовано шахти, у 2006 р. перебувало 182,5 тис. осіб, зокрема у Волинській області — 5,2 тис., Донецькій — 89 тис., Луганській — 53 тис., Львівській — 8,7 тис. До прикладу в м. Торез (Донецька область) закрили 6 із 11 шахт¹.

Статистика вугільної промисловості України, крім розрахунків рентабельності шахт, включала людські втрати. У цілому вугільні шахти Донбасу визнали за найнебезпечніші у світі. За смертністю в шахтах Україна, де щорічно в середньому гине 317 чол., стабільно з 1990 р. посідала у світі друге місце після Китаю. Українську гірничу промисловість і південноафриканську золотодобувну галузь теж єднала зловісна статистика загиблих. Показовий приклад. Високорентабельна до сих пір шахта ім. Засядька введена в експлуатацію в 1958 р. Вуг-

¹ Кабінет міністрів України. – 16.02.2007; In Ukraine, illegal mines beckon the jobless // The International Herald Tribune. – 2007. – 18 June.

ілля (більше 4 млн. т щороку) добувають на глибині понад 1 км, отримуючи не менше 30 млн. дол. річного чистого прибутку. Однак у 1999–2006 рр. тут загинув 161 шахтар.

Безпеці шахтарської праці приділялася незначна увага. За перше десятиліття незалежності на виробництві загинуло 3,7 тис. шахтарів (Frankfurter Allgemeine, 9 липня 2002 р.). У 1989 р. 1 млн. т видобутого вугілля в Україні коштував 1,54 життя, у 1999-му — 3,62, а на початку 2002-го — 5. Тільки упродовж 2001 р. від метану і через поганий технічний стан загинули 297 чол.

Так, на копальнях ім. Баракова (Луганська область) 11 березня 2000 р. загинуло 82 шахтарі (це найкрупніша в історії незалежної України вугільна аварія), ім. Скачинського у квітні 1998 р. — 63, ім. Засядька 19 серпня 2001 р. — 58, «Краснолиманській» 19 липня 2004 р. — 36. А в «Україні» (м. Українськ) 7 липня 2002 р. 35 осіб знайшли смерть на глибині 570 м. Ці вугільні сюжети змальовані європейськими медіа розлого і щедро, як і шахтарські дні національного трауру в Україні.

Допитливі британці не змогли пройти повз історичну постать інженера Джона Х'юджа (John Hughes) з Уелса — батька-засновника Юзівки (офіційна назва Донецька до 1924 р.)¹. Подібних прикладів, де перетинаються в Україні історичні лінії багатьох європейських народів, можна навести чимало. Вони теж знайшли свій відбиток на ментальному рівні того чи іншого українського регіону.

Чимало західних дослідників першої половини 1990-х рр. потрапили під вплив тих, хто наголошував на протистоянні східних і західних областей України, свідомо чи несвідомо відтворюючи звичну для себе східно-західну полярність Європи.

¹ Ukraine asks: Who's Hughes? // The Financial Times. – 2004. – 24 June.

Дехто наполягав на успадкуванні не двох, а трьох регіональних компонентів. Західна Україна (10 млн. жителів) представлена україномовною нацією, де процеси модернізації і національного формування відбувалися одночасно. 30-мільйонна Центральна Україна є україномовною, але з напівмодерною білінгвістичною ідентичністю. Донбас і Крим (близько 10 млн.) — з переважно російськомовним населенням.

Україна не виняткова своїм мовним, культурним і політичним поділом, бо кожна нація поділена і розвивається за цей рахунок. З усіх європейських держав найчастіше сучасну Україну порівнювали з Італією 1980-х рр. Окрім сильного регіоналізму, схожості додавала майже поголовна корупція правлячих еліт і традиційно сильна комуністична опозиція, котру будь-що намагаються не допустити до державних постів.

На Україні лежить ментальна печать регіональної унікальності внаслідок перетину кількох факторів. По-перше, її обличчя визначає історична спадщина доволі тривалої співпраці багатьох європейських народів у кожному конкретному регіоні. По-друге, чітко окреслений культурно-цивілізаційний двоподіл Схід–Захід на теоретичному рівні спровокував резонансну для першої половини 1990-х версію про неминучий розкол України.

Однак парламентські вибори 1998, 2002, 2006 і 2007 рр. показали, що український регіоналізм спокійно допускає безконфліктне існування «двох Україн» — у Львові та Донецьку. По-третє, «порізана» регіональними лініями Україна знайшла реалістичне відображення в інтелектуальних колах західної спільноти. Проявлено значний інтерес навіть до малопомітних нюансів української ментальності та соціально-побутових деталей на регіональному рівні.

Самоідентифікація українців і проблеми територіальної цілісності були розв'язані взірцево навіть для Західної Євр-

опи, а в інтелектуальних колах України беззаперечно перевагу мали прибічники «європейської ідеї». Упертий намір українців йти «європейським шляхом» наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. яскраво простежується у стратегічних епізодах. Причому він обумовлений іманентно, перманентним тиском успадкованого геополітичного перехрестя.

Європоідентифікаційний зріз історичної традиції в незалежній Україні виказав ряд принципових і дискусійних ліній. Вони іманентно, але закономірно, спричинили на Заході інтенсивне обговорення ментальної складової українського цивілізаційного шляху. Вельми цікавими виявилися задіяний інструментарій та «розумовий продукт», яким нині наповнюють національну ідею у багатьох країнах — Україні, Польщі, Росії, Ізраїлі тощо.

§ 3. Розтин соціальної буденності

Незалежну Україну як європейську країну, про котру «я щось давно чув» (за образним заголовком у *The Times*)¹, сприймали доволі довго. Цей публіцистичний фіксаж, здійснений стороннім оком, емоційно увиразнив основні політичні та соціальні стереотипи української дійсності наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст., котрі не зруйнувати підозрами у надмірі котroversивності.

Зокрема, у найглухішому центрі Європи — в Українських Карпатах, зарубіжні репортери бачили більше, ніж повинно бути, душевнохворих, алкоголіків, ізгоїв і бурлак. Розвал комуністичного ладу з усією його соціальною системою був попервах для суспільства подібний землетрусові. Тому й виникли в іноземців запитання: що це за країна? ...кордон? ...народ?

¹ And there's another coutry I've heard of long ago // *The Times*. – 2002. – 7 September.

Для західних сучасників, принаймні мешканців Великобританії, відповіді на перші два питання, як мінімум, виглядали очевидними. Жителі сіл, розташованих на гірських рівнинах, що переходили від імперії до імперії, знали тільки, що вони говорять українською мовою, коли обробляли землю, доглядали за худобою, копали картоплю, прибивали до дахів прикрашені орнаментами металеві покриття, що декорують і захищають їхні маленькі будинки. Для них усі країни далекі та несуть загрозу ритмові їхнього життя. Тут явно не вистачало «пристрасті та бруталності, подум'я і льоду Росії».

Втім, українців рідко відносили до третього світу (хіба що епізодично в 1990-х рр.), позаяк їх визнавали за європейців. Адже курсували трамваї та тролейбуси, у Києві та Харкові функціонувало чудове метро, потяги приходили вчасно, усюди давним давно провели електрику і телефонний зв'язок.

Спочатку розвиток у незалежній Україні демократичних принципів соціального буття зіткнувся з ментальною інерцією мас, з невідповідністю патерналістично орієнтованої особи до світоглядної свободи. Це значною мірою зумовило дослідницький інтерес до виявлення специфіки особи постсоціалістичного типу¹. Орієнтація на авторитет сильної особистості змістовно пов'язана з прагненням пострадянської людини до соціального самоустрою, свідченням чого стало її «замикання» в сім'ю, локально-маргінальні спільноти, в межах яких виникала ілюзія самореалізованості.

Користуючись експрес-методом, американський вчений українського походження Осип Мороз провів соціологічне дослідження на тему «Українська діаспора та її бачення України» (результати майже повністю збіглися із даними щорічно-

¹ Бойко А. Світоглядні орієнтації пострадянської людини: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Одеса, 2002. – С. 14-15.

го моніторингу громадської думки «Тенденції розвитку українського суспільства», що проводився з 1994 р. Інститутом соціології НАН України). Діаспора, котра налічувала близько 15 млн. осіб, з них 2 млн. — у США, бачила три найважливіші проблеми сучасної України: економічна криза; корупція і хабарництво; занепад науки, культури, освіти¹. Серед позитивних процесів — здобуття незалежності, співпраця із Заходом; обрання президентом некомуніста; без'ядерний статус і вивезення ракет; відродження української мови і культури; грошова реформа — введення гривні; відбудова церкви, власна армія, стабільність у суспільстві; мирний розвиток.

Українська західна діаспора самраз пережила «колективний нервовий зрив». За словами редакційної статті британського тижневика *The Economist* (20 січня 2001 р.), її потаємні мрії про цивілізовану незалежність розсипалися на порох перед обличчям убогої та злодійкуватої реальності. Якщо колишні вигнанці вільно почувалися в посткомуністичній Польщі, а у країнах Балтії двоє емігрантів стали президентами, у Словенії один — прем'єр-міністром, багато інших — шанованими державними діячами, то жоден представник діаспори в Україні аж до 2005 р. не обійняв бодай якусь вагому суспільну посаду. Лише дружина — прем'єр-міністра Віктора Ющенка (грудень 1999 — квітень 2001) виявилась американкою українського походження. До речі, вона взяла громадянство України аж у березні 2005 р.

Перша половина 1990-х рр. або період «маємо те, що маємо» (за Л. Кравчуком) залишила у немеркнучий спадок примітні родзинки інтелектуальних і морально-психологічних потуг нової української еліти. Приміром, київський мер і народний де-

¹ Мороз О. Модерна нація: українець у часі і просторі. — Львів: Універсум, 2001. — 448 с.

путат Іван Салій облагородив парламентську залу сокровенним афоризмом: «Тільки дурень не змінює своїх поглядів, а я, до речі, їх і не змінював». Дотепні жарти спікера Івана Плюща знімали парламентську напругу в найкритичніші моменти пленарних засідань: «Лариса Петрівна [Скорик]! Кінчайте скоріше, а то я вже не можу!»; «Депутат [Іван] Заєць, не стрибайте по залу, це Вам не в лісі»; «Хто там стоїть ще в задньому проході? Прошу, сядьте на місце!»; «Що ж його пхати, як воно не лізе!».

В Україні перших років незалежності соціальна диференціація та розшарування набули загрозливих контурів. Симптоми «соціальної шизофренії» у першій половині 1990-х рр. на власні очі побачені американським антропологом Кетрін Ваннер¹. Химерна суміш українсько-націоналістичних, радянсько-комуністичних і споживацько-капіталістичних символів у міському ландшафті стала для пересічного українця великим знаком збентеження і розгубленості.

Проте дезорієнтований еkleктизм українського життя, поділеного вдовж безлічі ліній — регіональних, культурних, етнічних, мовних, релігійних, поколінневих, не підтверджував спрощеної тези про суспільство, розколоте на «російсько-комуністичний схід» і «українсько-націоналістичний захід». Ідентичність сучасного українця і фрагментація України не збігалися з якимись простими лініями географічного, мовно-культурного чи етнічного поділу, а передбачала найрізноманітніші комбінації.

Після дев'яти років життя в Україні Манфред Ломанн, який очолював представництво Фонду Конрада Аденаура у Києві з самого початку (1994 р.), теж поділився своїми враженнями. Його двомовна книга у жанрі есе «Україна: новий європейський сусід. Нотатки про історію та сучасність» рясно ілюстрована старовин-

¹ Wanner C. Burden of dreams: history and identity in post-soviet Ukraine. – University Park: Pennsylvania State University press, 1998. – XXVII + 255 p.

ними мапами, раритетними поштовими листівками і фотографіями (радіо «Німецька хвиля», 13 червня 2003 р.).

Будучи безпосереднім свідком становлення в Україні громадянського суспільства і розвитку політичних процесів, автор розвіяв усталені міфи і запропонував німцям об'єктивну версію минулого і сучасності України. Утім, тоді досягти кардинальних зрушень не вдалося, підвів ризику М. Ломанн. Це спричинено, зокрема, хибним розумінням ролі партій та певними проблемами їх лідерів із внутріпартійною демократією. Назви українських партій непогано звучали на Заході, але часто із західними принципами і програмами християнської демократії чи соціал-демократії вони практично нічого спільного не мали.

Доречно переглянути головні символи соціальних змін у незалежній Україні. Керівник впливового ділового тижневика «Галицькі контракти» (далі просто — «Контракти») Михайло Вейсберг у серії публікацій «10 років — це строк (1990–2000 рр.)», присвячених десятиліттю газети, зробив вдалу спробу підсумувати як масові настрої, так і почування державних діячів і бізнесової еліти України у виокремлених порічно відтинках¹. Маємо доволі штрихів для колоритної картини структур української буденності наприкінці ХХ ст.

¹ Вейсберг М. 1990 — рік виходу “Галицьких контрактів” і появи приватних МП; 1991 — рік ГКЧП і біржового буму; 1992 — рік переходу до вільних цін та підлг для іноземних інвесторів; 1993 — рік 10 000 % інфляції і всеохопних надзвичайних повноважень; 1994 — рік введення ЕККА і виборів Президента; 1995 — рік приборкання інфляції й активної приватизації; 1996 — рік запровадження гривні і прийняття Конституції; 1997 — рік уведення нових податкових законів та переходу в опозицію П. Лазаренка; 1998 — рік серпневої кризи та вбивства В. Гетьмана; 1999 — рік після кризової реабілітації і нового обрання Л. Кучми; 2000 рік — яким він нам запам’ятався // Галицькі контракти. — 2000. — 11, 18, 25 вересня, 2, 9 жовтня, 6, 13, 27 листопада; 4, 18 грудня; 2001. — 15 січня.

На початку десятирічки щоденні клопоти пересічного українця повсякчас торкалися прогнозування роздрібних грошово-торгівельних операцій як запоруки вистояти в борні з дефіцитом і мінімізувати інфляційні втрати, а, зрештою, не дуже відставати від світового технічного прогресу. Феноменально стрімко суспільством оволоділа специфічна підприємлива ментальність, зрозуміло, і з чисельно відчутними прошарками збагатілих і ошуканих, з контрастним для попередньої епохи життєвим стилем і міфологемами.

Уже в 1990 р. союзний центр не міг заповнити полиці магазинів, втратив вплив на відчайдушні регіональні імпровізації, у т. ч. щодо вільно конвертованої валюти. Львівський облвиконком, скажімо, постановив продавати мрію дачників — дефіцитні телевізори «Шиляліс» (ціна 470 крб.) по 150 дол., а гроші передавати у спеціальний облвиконкомівський фонд. Тоді ж в Україні у вільному продажі з'явилися комп'ютери, ціни на які швидко знижувалися — РС/АТ за 60-65 тис. крб. (попереднього року — до 80 тис. крб. або 3,3-4 тис. дол.). Власники їхніх модернізованих варіантів наприкінці 1999 р. добряче переживали у національному масштабі (транспорт, зв'язок, енергетична безпека та ін.) за вірусну «проблему 2000», однак все пройшло благополучно.

Поїздки за кордон набули в 1990 р. нечуваної досі масовості, а розповіді про легке збагачення на прикордонних базарах паморочили мільйони голів. Приміром, королевою польського приватного ринку стала радянська горілка, котру успішно реалізовували українські туристи і комерсанти. За пляшку горілки — 30-35 тис. злотих (3-3,5 дол.) — до прикладу, купували футболку, середньої якості джинси, блузон. Словом, «човниковий бізнес» із «кравчучками» (ручними візками) процвітав.

Українське СП (спільне підприємство) з японським капіталом було першим у СРСР (1990 р.), а «Мазда» — першим

по-справжньому іноземним автомобілем в Україні: з нормальним сервісом, спецпідготовкою до українських доріг тощо. 1998 р. заборонили ввозити потримані автомашини, випущені більше п'яти років тому. Таким чином уряд протегував українсько-південнокорейському «АвтоЗАЗ-Деу», що освоювало випуск продукції, проте наступного року прослав бензинову кризу внаслідок дуже високих ввізних акцизів.

До весни 1991 р. українці потроху призвичаїлися до купонів, яких видавали у певних пропорціях до зарплат і пенсій у радянських грошах. Це — великі аркуші паперу голубого і рожевого кольору, розкреслені на квадрати. В середині кожного квадрата була вдрукована сума: 1, 3, 5, 10 і т. д. крб. Дефіцитні товари продавали виключно за купони. Продавці в магазинах, озброєні ножицями, акуратно вирізали з аркуша потрібну кількість квадратиків, а довжелезні черги в цей час просто шаленіли.

Взимку 1992 р. готівковий обіг перейшов на купоно-карбованці (грошовий сурогат), а у безготівковому функціонував радянський рубель. Кмітливі заробляли на очах: брали величезний кредит (1-2 млн.) і переказували в Росію, де купували долари, а за них — продукти, котрі завозили в Україну. Чи не єдина радість того року для пересічної громади — вийшов повний пакет приватизаційних документів і громадяни отримали квартири, де проживали, безкоштовно у власність.

Уперше за пострадянських часів у 1993 р. базар став дешевшим за магазин, оскільки ринкові торгівці працювали без націнки і не платили податки. Стрімко росли речові ринки на стадіонах: Верховна Рада дала роз'яснення щодо статей Кримінального кодексу про спекуляцію — перепродаж товарів не містить складу злочину. Проходять перші приватизаційні аукціони. У Львові, приміром, продано всі виставлені 17 магази-

нів і кафе, незважаючи на агресивну юрбу з плакатами: «Не дамо продати Україну!». Споживче товариство «Меркурій» (очолював Семен Юфа, котрий через деякий час емігрував за кордон) приймало вклади від населення під казкові 7 820 % річних. Людей, які їх отримали, ніхто не бачив, але величезні черги біля кас були. Кому виплачувалися вони реально, достеменно не відомо й донині.

Інший різновид масових шахрайств дебютував у 1994 р. з початком дії інвестфондів і довірчих товариств, що збирали приватизаційні сертифікати. На запитання співвітчизників: «Куди вкласти ваучер?» дотепники радили: «Перед тим, як вкладати, згорніть тоненькою трубочкою і густо змажте вазеліном». Керівник Фонду державного майна Юрій Єхануров (прем'єр у 2005–2006 рр.) зізнався, що свій ваучер свідомо нікуди не вклав. Позицію пояснив просто: вкладеш вигідно — скажуть, скористався службовим становищем, вкладеш не вигідно — засміють, бо погано розбираєшся у приватизаційних процесах. Підприємці дедалі частіше обзаводилися мобільними телефонами. Правда, вони спершу були великогабаритними (NMT-450) і коштували 2 тис. дол.

Перший канал вітчизняного телебачення замість російського «Останкіно» у 1995 р. нарешті зайняв свій «Перший канал», а 1999 р. на український ринок представництво компанії «LG Electronics» виводить стратегічно важливий продукт — серію телевізорів і моніторів «Флетрон» з абсолютно пласким екраном. В обіг надходять купоно-карбованці номіналом 1 млн., а номінал 500 крб. вилучається, ціни заокруглюють до 1000. Приватні нотаріуси порушують ще одну державну монополію, вони мають уже справу не лише з пересічними побутовими питаннями, але й з дуже серйозними договорами, що регулюють господарську діяльність.

Прикметою успішного підприємця серед іншого у 1996 р. став ноутбук, портативний комп'ютер розміром з аркуш паперу — тоді 3-4 кг вантажу вартістю з «Жигулі». Проте гривня стала головною подією року, хоч редакцію «Галицьких контрактів» засмутив портрет Т. Шевченка на 100-гривневій купюрі. З банкноти дивився похилого віку змучений чоловік у незграбній шапці. Батько нації якось не в'язався із загальними урочистостями, присвяченими запровадженню справжніх національних грошей. Одногривнева купюра удостоїлася поетичного увічнення відомим письменником Олександром Ірванцем («Ода гривні»): «...Грошову державну одиницю // можна взяти трепетно до рук... // це ж очима князя Володимира // дивиться Пинзеник у народ». У роки незалежності Віктор Пинзеник у кількох урядах відповідав за економіку і фінанси.

Через місяць після затвердження прем'єр-міністром на Павла Лазаренка вчинили замах. Спрацювала вибухівка на автотрасі, де він збирався їхати. Версію про саморекламу відкинули, пояснили, що прем'єр наводить порядки з донецьким вугіллям. Інша версія — введення акцизних марок звузило поле для контрабанди і викликало незадоволення тіньових операторів алкогольного і тютюнового ринків. Через два дні після замаху президент України Ленід Кучма зняв з посади голову Донецької облдержадміністрації Володимира Щербаня.

Наступний прем'єр Валерій Пустовойтенко влітку 1998 р. зібрав у Палаці культури «України» більше двох тисяч директорів-боржників за бюджетними платежами і силами працівників Служби безпеки України до пізньої ночі блокував двері. Зоставлені на імпровізовану ночівлю, директори мали змогу оцінити свіжий ремонт палацу за непомірних 80 млн. дол. (з чим народні депутати довго не погоджувалися), де штори — за 15 тис. дол. кожна.

У 1997 р. українські діти масово захоплюються тамагочі, хороших ресторанів і далі перераховують на пальцях навіть у столиці, а в київський футбольний клуб «Динамо» повернувся славетний тренер Валерій Лобановський. При обговоренні одного з питань у Верховній Раді націонал-демократ Степан Хмара грубо стягнув з трибуни комуніста Петра Симоненка. Відбулася грандіозна бійка між депутатськими групами чи не найбільша в історії незалежної України. Одначе вона не мала таких резонансних наслідків, як у листопаді 1990 р., коли в підземному переході під київською площею Жовтневої революції (нині — Майдан Незалежності) на рукопашну дуель із С. Хмарою вийшов міліцейський полковник Григор'єв у цивільній одежі та через певний час радянська міліція капітулювала. В іншому конфлікті 1997 р. — концерн «Денді» та газета «Киевские ведомости» (Михайло Бродський) проти міністерства внутрішніх справ (Юрій Кравченко) — переможні лаври дісталися міліцейській владі.

Після загибелі В'ячеслава Чорновола, легковик «Тойота» якого в'їхав уночі на великій швидкості у великотоннажний грузовик «КамАЗ», що перегородив дорогу, передвиборча президентська кампанія 1999 р. проходила мляво. Не вистачало коштів і харизми. «Канівська четвірка» (Євген Марчук, Олександр Мороз, Олександр Ткаченко, Петро Симоненко) втомила обіцянками єдиного кандидата. «Якщо у людини не вийшло бути президентом України, людина повинна заробляти на життя чесним шляхом,» — прорік перед виборами один із кандидатів, тодішній голова Верховної Ради Олександр Ткаченко.

Розмірковуючи у 2000 р. про критичну масу чесних людей, на яких зачекалася політика, прем'єр-міністр Віктор Ющенко прозаїчно зронив: «Я вже пережив чимало слідчих комісій, мою дачу фотографували з різних боків, моє життя

обсмоктане так, що лишилися одні кістки». Однак його перебування в кабмінівських стінах начебто «подовжило життя українським інтересам».

Від того часу між населенням і державною владою намітилися неподоланні лінії глибокої відчуженості. Простежуючи уживані пантеонотворчі й агіографічні моделі з історії суспільно-політичних, передусім «національних» міфологій у посттоталітарній Україні, вчені запримітили переміщення героїчного образу «червоного директора» часів застою на нинішнього «директора гривні» Віктора Ющенка, чільного героя популярної культури сучасної України¹.

Щоправда, у масову свідомість з «доби застою» переміщено футбольного тренера Валерія Лобановського разом з вірою в його чудодійні властивості. Найвідоміша медіа-знаменитість другої половини 1990-х років — форвард Андрій Шевченко — згодився на роль ідола принаймні молодого покоління українців, а з легкої руки медіа-магната власника «Мілана», італійського прем'єра Сільвіо Берлусконі — усіх молодих європейців².

Україна відбулася як держава лише в інституційному оформленні. Інститути влади і держави утворили за радянськими зразками. Решта — суміш власних імпровізацій та закордонних рекомендацій. В Україні сформували устрій, котрий подеколи класифікували як бюрократичний капіталізм. Судячи зі складу парламентської (антикризової) коаліції 2006–2007 рр., очікували

¹ Гриценко О. "Своя мудрість": Національні міфології та "громадянська релігія" в Україні. – Київ: Укр. центр культур. досліджень, 1998. – 183 с.; Феномен популізму в пострадянському просторі / Ред. О. Гриценко. – Київ: УЦКД, 1999. – 80 с.

² Катанія Э. Андрей Шевченко — "дьявол" с востока / Пер. с итал. – Москва: ОЛМА-пресс, 2003. – 221 с.

та недочекалися «народного капіталізму». Держава і далі виступала головним економічним суб'єктом, що діяв в інтересах політичного і бюрократичного прошарку, а не народної більшості. Правлячий клас живився за рахунок того, що правовим шляхом експропріював загальнонародну власність.

Політична система України недалеко відійшла від зразка 1990 р. — з ослабленою і деморалізованою комуністичною партією, роль якої тепер відвели главі держави¹. Від початку незалежності інститут президентства виступав несучим блоком, як КПРС — усієї радянської конструкції. Однак особливістю державного будівництва незалежної України стало ухвалення доленосних рішень через конфлікт. Тому й часто говорили не про політичну еліту, а про номенклатурні групи, котрі важко позбувалися ознак периферійності. Як свого часу «злочинний» президент Л. Кучма настійливо від парламента просив компетентної відповіді, що потрібно будувати, так і «революційний» глава держави В. Ющенко постійно вимагав від учасників нескінченних переговорів спочатку визначитися, куди повести країну, а потім — переділити впливові державні посади.

У більшості перехідних суспільств наявне загальне поліментальне поле. Незалежна Україна була таким же конгломератом, де одночасно існували мозаїчні елементи етнічної та радянської ментальності². У духовному просторі особливе місце зайняв «ідеологічний трикутник». Він репрезентований лібералізмом, комунізмом і націоналізмом, навколо яких формувалися ідеологічні уявлення основних суб'єктів суспільних відносин.

¹ Литвин В. Україна — 15 років невизначеності // Дзеркало тижня. — 2006. — 25 листопада.

² Таран В. Концепція ідеології перехідного суспільства в контексті соціокультурного аналізу: Автореф. дис. ... д-ра філософ. наук. — Київ, 2001. — С. 11, 14.

В Україні переплелись два різнорідні перехідні процеси: від стану залежного регіону наддержави до стану самостійної держави, від авторитарно-біюрократичної системи до моделі суспільного розвитку зі змішаною економікою, політичним плюралізмом, громадянським суспільством¹. Істотно знизилася здатність державних структур розв'язувати проблеми суспільства, зросла соціальна поляризація, ідея національної державності під впливом економічної розрухи втрачала своїх прибічників.

Водночас безконфліктну ментальність і дивовижну терплячість українського народу відзначили багато авторів як суто наукових, так і навчальних праць². Мільйони українців різного віку і фаху стали «човниками» і заробляли перевозом товарів із сусідніх країн, а відтак — постійними «заробітчанами».

Більшість населення України неспроможна була протягом відносно короткого часу подолати стереотипи тоталітарної свідомості. Трансформація державної влади відбулася під впливом конкретних обставин, за яких ідеологічні, політичні та юридичні чинники набули відносно пріоритетного у часі значення щодо економічних.

У результаті нові соціальні цінності, перенесені в Україну з інших політико-економічних і культурних умов, ідентифікуючись із спадщиною комуністичного режиму та його інституційно впровадженою державною ідеологією, заперечувалися переважною більшістю людей³. Ось чому на десятому році не-

¹ Матвієнків С. Політична свідомість: суть та умови її формування в процесі державотворення в Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – Львів, 2001. – С. 10.

² Алексеев Ю., Кульчицький С., Слюсаренко А. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.). – Київ: ЕксОб, 2000. – С. 90, 103-106.

³ Селіванов В. Право і влада суверенної України. – Київ: Ін-Юре, 2002. – С. 15, 139, 235, 361.

залежності 84 % українців вважали себе бідними, а 52 % виявили незадоволення розвитком держави (Neue Zürcher Zeitung, 24 серпня 2001 р.).

Трансформаційні процеси в Україні донині відбуваються без достатньої уваги до умов втілення в суспільстві міжнародних стандартів правового статусу особистості, розвитку її самоцінності, соціальної значущості, свободи вибору. Як слушно зауважували експерти, аксіомою національної економічної ідеології мало стати визнання підприємництва як абсолютно необхідного центрального важелю ринкових відносин, в основі яких — вільна і законослухняна людина. Тобто соціально-політичні перетворення заслуговують «людиноцентричної» моделі (за В. Селівановим), притаманної системі законодавства розвинутих демократичних країн, а не «державотворчої», що панувала на пострадянському просторі.

Ясна річ, зuboжілі громадяни ніколи не стануть підмурком стабільної держави. Захопившись політичними дискусіями, представники різних гілок влади сучасної України призабули про своє головне призначення — слугувати народу. Якщо він у переважній більшості залишиться незаможним, то неважливе парламентське чи президентське майбутнє держави. Принаймні таку соціально-політичну формулу вивів перший президент України Леонід Кравчук: «Коли людина має щодня дбати про шматок хліба, їй важко думати про бікамералізм чи імплементацію. Незалежно від того, де та людина мешкає, — на Волині чи в Донбасі»¹. На його думку, мир, хліб і демократія — три найбільші цінності, близькі та зрозумілі кожному громадянину від Криму до Галичини.

Попервах в українському суспільстві панувала «рабська психологія», переконувала німецька Potsdamer Neuste Nachrichten (7

¹ Кравчук Л. Маємо те, що маємо. – С. 388-389.

травня 2001 р.). Приміром, через зростаючий тиск виконавчої влади у багатьох журналістів виробилася самоцензура, страшніша адміністративної. Справжніх журналістів поступово перетворювали на дисидентів. Однак складно не помітити гуманізації соціальної та політичної свідомості українців¹. Під впливом таких цінностей, як демократія, громадянське суспільство, права людини, парламентаризм, поступово перебороли покору владі («рабську психологію») на користь плюралізму і вільного відображення різних суспільних інтересів.

* * *

Переломивши сутність людського капіталу через призму соціокультурного феномену трудової міграції, проблем ідентичності та соціальної буденності, можна зазначити низку примітних тенденцій та закономірностей, котрі відіграють важливу роль при розгортанні європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Йдеться не лише про вражаючі кількісні параметри (мільйони співвітчизників, які постійно чи тимчасово осіли на Заході та звикли до його стандартів), але про якісні вестернізаційні зрушення в суспільній свідомості сучасних українців, їхню ментальну здатність гармонізувати власний «державотворчий процес» в антропоцентризмі європейської цивілізації.

Єдність у багатоманітті, боротьба за вищі стандарти (соціальні та економічні, культурні та політичні), примноження середовища інтелектуальної конкуренції стали визначальними віхами історичних процесів, які нуртували в Україні як у посттоталітарній, так і у постреволюційній (від 2005 р.).

¹ Матвієнків С. Політична свідомість. – С. 15.

II. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Україна і глобальна криза ідентичності.
2. Трудові міграційні процеси у світовому вимірі.
3. Сприйняття українських трудових мігрантів на Заході.
4. Регіональний, конфесійний та мовний поділи України.
5. Українці в «работоргівлі XXI ст.».

III. ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев А. Россия и Европа: культурно-психологическая дистанция глазами социолога // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 3. – С. 96-106.
2. Горенко О. Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та Україна. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2002. – 170 с.
3. Додонов Р., Мофа С. Пріоритетні напрямки оптимізації національно-державницької самосвідомості в Україні // *Політичний менеджмент*. – 2003. – № 2. – С. 3-13.
4. Європейська інтеграція України: Політико-правові проблеми / Ред. В. Горбатенко. – Київ: Юридична думка, 2005. – 329 с.
5. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО: Інтеграційні перспективи України. / Гол. ред. І. Жовква. – Київ, 2007. – 86 с.
6. Малиновська О. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС. – Київ: Бланк-Прес, 2004. – 172 с.
7. Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України / За заг. ред. В. Горбуліна. – Київ: Євроатлантикінформ, 2006. – 416 с.
8. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). – Київ: Інститут історії України Національної академії наук України – Ужгород: Гражда, 2005. – 468 с.
9. Пейшоту Ж. Потужний ринок і слабка держава: предметне дослідження сучасної імміграції до Португалії // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2003. – № 1. – С. 91-108.

10. Савоскул С. Суверенізація України: етнічна ідентичність українського та російського населення // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 44-60.
11. Таран В. Концепція ідеології перехідного суспільства в контексті соціокультурного аналізу: Автореф. дис. ... д-ра філософ. наук. – Київ, 2001. – 37 с.
12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. – Москва: АСТ, 2003. – 605 с.

IV. МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ **(Питання для письмового зрізу)**

1. Україна у глобальній кризі ідентичності.
2. Україна у світових міграційних процесах.
3. Заробітчанська субкультура сучасної України.
4. Специфіка інтеграції українців у зарубіжне суспільство (на прикладі Італії).
5. Специфіка інтеграції українців у зарубіжне суспільство (на прикладі Чехії).
6. Структура соціальної буденності та прозахідні символи соціальних змін у незалежній Україні.
7. Регіональний, конфесійний та мовний поділи України.
8. Українці в «рабочорговлі ХХІ ст.».
9. Вестернізаційні зрушення в суспільній свідомості сучасних українців.
10. «Людиноцентрична» і «державотворча» моделі соціально-політичних перетворень у незалежній Україні.

ПІСЛЯМОВА

У світовій дипломатії головною є сумарна вага держави, а не умонастрої тих, хто виступає від її імені. Тому логічно з початку 1990-х рр. західна цивілізація, створюючи не дуже дражливі противаги постімперському російському експансіонізму, вимушено робила ставку винятково на просування внутрішніх реформ в Україні. А в ній інколи занадто захоплювалися приміром, тим, що з кінця XIX ст. геодезичний знак про центр Європи встановлень біля села Ділове Рахівського району Закарпатської області. Ніби натякали на своє месіанське призначення, але не досягали належного прогресу.

Зрештою, на Заході це настійливе твердження піддали ревізії. Як відомо, у 1887 р. географи військового відомства Австро-Угорщини провели заміри. Тоді на березі Тиси поблизу Ділового з'явився стовп з відповідним написом латинською мовою: «LOCUS PERENNIS. Diligentissime cum libella librationis guae est in Austria et Hungaria confecta cum mensura gradum meridionalium et paralleloumierum Europeum. MD CCC LXXXVII» , який в перекладі означає: «Постійне, точне, вічне місце. Дуже точно, із спеціальним апаратом, який виготовлений в Австрії і Угорщині, з шкалою меридіанів і паралелей, встановлений Центр Європи. 1887» - Його у 1977 р. підсилили металевою стелою.

Проте навесні 2005 р. Інститут географії Франції провів нові виміри і визначив, що географічний центр Європи знаходиться біля Вільнюса. Французька академія наук навіть видала урядові Литви відповідний сертифікат.

Як би там не було, Україна є найбільшою країною, кордони якої не виходять за межі Європи. З півночі на південь

вона простягається на 893 км, із заходу на схід — на 1316 км. - Крайні точки території України: с. Петрівка, Чернігівська область (північ), мис Сарич, Автономна Республіка Крим (південь), м. Чоп, Закарпатська область (захід), с. Червона Зірка, Луганська область (схід). Загальна площа України становить 603-700 кв. км або 5,7 % території Європи і 0,44 % — світу. Україна перевищує Францію (544 тис. кв. км), Іспанію (505 тис. кв. км), Швецію (450 тис. км), ФРН (356,3 тис. кв. км), Польщу (312,7 кв. тис. км).

Враховуючи й ці фізичні величини, незалежну Україну ніколи не скидали з дипломатичних терезів як важливий форпост західної цивілізації у системі регіональної стабільності.

В аспекті європейського самоідентифікування незалежну Україну спіткала доба перехідних «кентавроподібних» процесів. Тому постсоціалістична трансформація проходила в авторитарних умовах (принаймні до 2004 р.), які неухильно розчинялися базовими цінностями Заходу — демократією і ринком. Однак малопривабливе євразійство чільних державних службовців уповільнило перетворення східного українського кордону на східний європейський.

Україна «повертається в Європу» передусім військово-політичними і національно-політичними кроками. Першочергової ваги для нації набули роззброєння і закриття Чорнобильської АЕС, бажання членства в ЄС і НАТО, а євроінтеграція стала своєрідним замінником національної ідеї. Незважаючи на три загальнополітичні кризи влітку 1993 р., взимку-навесні 2001 р. і восени-взимку 2004 р., а також дванадцять урядових відставок, жодного разу не переглядався європейський вектор державного і суспільного розвитку. Економічний потенціал дозволив Україні знайти «золотий перетин» з інтересами Європейського Союзу і Північної Америки.

Із самого початку ціна політичної незалежності інфляційним чином перетворилась у ціну європейськості, встановлену за американо-російською системою мір. Добровільна відмова України від ядерного статусу (1996) і закриття ЧАЕС (2000) для системи міжнародних відносин послужили знаменним - прикладом (взірцем) несилового розв'язання надскладних планетарних проблем. Країни Заходу стримали сповзання України за межу недемократичних тенденцій і повернули українську еліту лицем до ключових цінностей західної - цивілізації, зокрема повноцінного утвердження демократичних процедур і соціальної справедливості.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в оточенні європейського лібералізму, російського колективізму і американського - індивідуалізму українська постсоціалістична ментальність виявилася природною частиною західноцивілізаційної. Європейську ідентичність української нації засвідчили толерантні міжетнічні відносини на основі конституційного патріотизму і територіальної цілісності, тактики єдності в багатоманітті. - Мовні колізії в Україні мали виключно зовнішньополітичну кон'юнктуру.

Україна унікальна регіональною специфікою, де відбиті результати тривалої співпраці багатьох європейських народів. Це викликало додаткове зацікавлення Заходу так само, як і відсутність спрогнозованого конфлікту між «двома Українами», західною і східною. Потенціал конфронтаційних ліній у середині української нації виявився мізерним. Упертий намір українців іти «європейським шляхом» зумовлений перманентним тиском не тільки успадкованої історичної спадщини, але й геополітичного чинника.

Якою ж іще виглядає українська «Європа» зблизка? Утворення й падіння держав — один із найважливіших фено-

менів новітнього часу. Із суверенних держав на карті Європи 1993 р. по чотири утворились у XVI і XVII, дві у XVIII, сім у XIX і тридцять шість у XX ст. Як казав не раз видатний американський політолог Збігнев Бжезінський, поява незалежної України стала однією з трьох найбільших геополітичних - подій XX ст. (поруч розпаду Австро-Угорської імперії 1918 р. і поділу Європи 1945 р. на два блоки), оскільки ознаменувала кінець останньої європейської імперії.

Водночас уже своєю появою незалежна Україна знову підняла на поверхню концептуальне питання про східний кордон. У сучасній міжнародній стратегії її відразу включили до складу ключових держав. Вигідне географічне розташування обумовило її вагомую роль як головного комунікатора між Європою, Кавказом і Азією. Врешті, Україна — земля, якою найбільше європейських народів прийшли на свою кінцеву батьківщину.

Після завершення «холодної війни» питання про східний кордон Європи виявився відкритим. Уточнюючи, про кого слід думати як про європейців, а значить, як про потенційних членів ЄС і НАТО, Україну нерідко трактували як регіональну (порубіжну) цивілізацію. За багатьма показниками (промисловість, урбанізація, освіта, норми мислення і спосіб життя) вона докорінно не відхиляється від середніх західних стандартів. Проте зберігається значна різниця в соціальному складі, економічному і політичному мисленні. Тобто, Україну фіксували в лімітрофному (проміжному) стані між західноєвропейською і євразійською цивілізаціями.

З цього приводу останніми роками навіть спостерігалася монографічна злива у зв'язку з невідворотністю безпосереднього межування з ЄС і НАТО. 1 травня 2004 р. та 1 січня 2007 р. членами Європейського Союзу офіційно стали західні сусіди України — Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія. Всі

вони кількома роками раніше приєдналися до Організації Північноатлантичного договору.

Критерії членства в Євросоюзі визначив Копенгагенський саміт у червні 1993 р. Від кандидата вимагається стабільність інститутів демократії, верховенство закону, повага до прав людини і захист прав меншин (політичний критерій); функціонуюча ринкова економіка, здатність впоратись із тиском конкуренції та - ринкових сил (економічний критерій); прийняття обов'язків членства, включаючи прихильність цілям політичного, економічного і монетарного союзів (адаптація *acquis communautaire*).

Головним чинником є відповідність політичному критерію. Економічне зростання в країні, що інтегрується, не має впливу на жодному з етапів, загальний ВВП враховується опісля. Не впливає і фактор географічної близькості, а також цивілізаційна ідентичність — католицька, православна чи мусульманська. Більше того, світова політична думка досі не виробила концептуально завершеного підходу до європейської ідентичності, особливо щодо «спільної самосвідомості» громадян континенту. Висловлюючись фігурально, сучасна Європа — континент, який здатний вигідно «продати» власну історію, стати центром притягання забезпечених і освічених людей з усіх країн світу.

Еталон європейської ідентичності новітньої пори склала «якість життя». Вона є джерелом нових змістів і цінностей — введення єдиної грошової одиниці євро, мультикультуралізм тощо. Більше половини європейців володіють хоча б однією іноземною мовою, а близько чверті — двома і більше, що суттєво перевищує американські показники.

«Європеїзація» стала чи не найголовнішим мобілізуючим стимулом суспільних трансформацій України. Йдеться не тільки про розміщені ЄС в Україні через національні та цільові програми кошти в мільярди євро. Повсякчас домінували настрої, пов'я-

зані з європейськими цінностями. Інакше кажучи, Європа здавалася надійним портом, до якого впевнено прямував український корабель, але не вдавалося домовитися про час пришвартування. На зміну майже тотожним поняттям «незалежність» і «буржуазний націоналізм» прийшли «незалежність» і «Європа», що означали відлік нового історичного часу.

Здобутки військово-політичної співпраці України з Північноатлантичним альянсом значно вагоміші, ніж у торгово-економічній сфері, де провідну роль грає Європейський Союз. Іронічне ставлення інтелектуалів до будь-яких проявів європоцентризму (головної ознаки доби постмодерну) мало обходило Україну, якій не перестрибнути проблему чисто стадіально. Світ одразу проявив зацікавленість в її мирному розвитку, щоби вона здійснювала перетворення без клопітних фінансових навантажень для західної спільноти.

До 2005 р. найчастіше кордони європейської ідентичності проводили перед Україною, бо там не утвердилася «стала демократія». Чимало українців плутали «Європу» як етнокультурну цивілізацію (історична пам'ять про дорадянську Європу) з Євросоюзом як співтовариством багатьох культур, що визначається спільними інституціями, нормами і практикою. Ця підміна понять була джерелом спроб здійснювати «європейський курс» скоріше високою політикою, ніж через кропіткі інституційні зміни.

Під цією амбіційною риторикою лежав слабкий фундамент. В основі Європейського Союзу ефективна система управління. Високопосадові українці зазвичай говорили про історію, мовляв, Україна завжди була європейською державою. Але це не мало жодного значення для інтеграції. Вони часто нагадували про геостратегічне положення. Але це важливий аргумент для НАТО, а не ЄС.

Власне, ЄС, а не НАТО, вирішує, кому називатись європейською частинкою. І керується Євросоюз не зовнішньою, а внутрішньою політикою держав. «Європейський вибір» тягне за собою зростання участі Європи в їхніх внутрішніх справах. У словосполученні «приєднання до спільноти країн розвинутої демократії» ключове слово не «приєднання», а «демократія». Це елементарне положення з тематичного навчального посібника. Тому подібний «європейський вибір» і «євроатлантична інтеграція» українського керівництва викликали до помаранчевого листопада 2004 р. на Заході «утому від України», де радили Києву навчитися грати за правилами, а не гратися з ними.

Від 1991 р. на українській перепустці у весь вільний світ була виписана знаменита тріада — non-nuclear, human rights, market economy. Перед Україною відкрився неблизький шлях зовнішньополітичної самоідентифікації. І тільки у 2002 р. вона заявила про прагнення вступити в НАТО, а двома роками пізніше надала територію для дій альянсу.

Образно кажучи, було заповнено «останню чорну діру». Щоправда із Військової доктрини України указом президента вилучено у липні 2004 р. положення про вступ до НАТО і ЄС. Новий президент В. Ющенко у кінці січня 2005 р. вже нічого не вимагав, а вказав час (упродовж кількох тижнів), коли Україна подасть заявку на членство в Євросоюз. Звісно, заявку не подали, проте хоч коливання завершилися. Помаранчева революція визначила європейський пріоритет справою швидкої практичної реалізації.

У сучасній Європі мирно співіснують два інтеграційні центри — Москва і Брюссель. Проте готовність правової системи України до інтеграційних процесів на Захід чи на Схід була проблематичною, приміром, через відсутність конституційного механізму приєднання до міждержавного союзу. А він притаманний країнам-кандидатам.

Офіційний Київ занадто милувався сигналами Заходу або ж красивими заявами на самітах. Реальне членство в ЄС розпочиналося вдома. Це питання відповідності певним критеріям. На щастя, в Європі Україна мала вірного союзника і послідовного лобіста своїх прагнень — Польщу, а з 2004 р. — і Литву. Розважливий голос Варшави і Вільнюса не раз роззброював брюссельських скептиків.

Економічна складова домінує в обґрунтуванні інтеграційного процесу. Основні елементи інтегрування — вільний потік товарів, послуг і капіталу, вільне переміщення робочої сили, координація монетарної та фіскальної сфер. Показово: якщо у 1995 р. на ЄС припадало 15 % зовнішньої торгівлі України, то у 2006 р. — 33 %. Частка Росії упала відповідно із 47,5 до 24 %. Отже, після розширення Євросоюзу і НАТО визначився новий головний торговий партнер.

При цьому крупний український капітал зацікавлений не тільки у доступі на євроринок, але й у збереженні власності за допомогою європейських правових механізмів. Як не парадоксально, отримати власність вигідніше за постсоціалістичними правилами (доступ до влади), а зберегти — по-західному, уникаючи адміністративного свавілля.

У перше десятиліття незалежності поле дії вітчизняної дипломатії нагадувало тунель, в кінці якого бриніло світло Європи. Але точно не знали, як далеко до нього. Для одних європейське покликання означало різкий історичний поворот у бік Європи, для інших — власний український шлях на європейсько-азійській межі, для третіх — відновлення радянської держави «під європейським соусом». Домінувала мрія жити в нормальній країні без глобальних амбіцій, але з європейським рівнем життя.

Одначе Україна зволікала з повноцінним виходом на європейську орбіту, де вже пройшло «чотири покоління» усві-

домлення прав людини, зафіксованих у ряді конвенцій (хартиї): політичних, громадських, соціальних, колективних, культурних (мови, релігії, уклад життя і т. п.), етичних (інформаційні технології, генна інженерія, біомедицина тощо). Водночас відповідний злам уже відбувся.

Європейська інтеграція виявилася досить складним соціально-політичним явищем, яке передбачає глибоку внутрішню перебудову. Як складова глобалізації, вона стала продовженням магістрального шляху модернізації західної цивілізації. Тому євровибір України — не тільки інтеграція в міждержавні структури, а й розвиток двосторонніх зв'язків з усіма країнами Заходу.

Безсумнівно, не обійшлося без міфологізації руху від відсталості до прогресу, щоби лишень прийти до цивілізації західного типу з її високим рівнем матеріального комфорту. На початку XXI ст. кілька мільйонів українців знаходили постійні заробітки у країнах Євросоюзу — Польщі, Чехії, Греції, Італії, Іспанії, Португалії. Причому Західна Україна роками відправляла робочу силу в Європу. Заробітчани надсилали додому суми грошей, більше за річні бюджети своїх областей. Однак у силу різних обставин офіційна статистика України не вела обліку цих трудових мігрантів.

У деяких європейських країнах нова українська хвиля трудової міграції призвела до появи унікальних соціокультурних пластів. Приміром, завдяки релігійній спільності українці легко інтегрувалися в італійське суспільство. При цьому на Заході нелегально працювали мільйони, репрезентуючи уявний образ України «між Заходом і Сходом» (вестернізованими країнами Центральної Європи і автократичною Росією з її «суверенною демократією»).

Що далі? Історично територія України тісно пов'язано з європейським цивілізаційним простором, починаючи з вели-

ких і малих переселень народів на свою кінцеву батьківщину. Однак лише на початку XXI ст. проходить потужна хвиля інтеграції українського сьогодення у загальноєвропейський соціум. Це засвідчує, зокрема, й розмаїття напівофіційних синонімічних термінів, які обслуговують суспільно-політичну буденність: європейський вибір, європейський курс, повернення до Європи, європеїзація і т. д.

Інституційно та ідеологічно європейська і євроатлантична інтеграція є не стільки зовнішньою, скільки внутрішньою політикою. Цього розуміння якраз бракує всередині політичної верхівки країни, хоч мотто «Україна — це Європа, а не Росія» виступає для неї мало не фундаментом національної ідеї.

Після депресивного періоду незалежна Україна резонно вступила у змагання за лаври розвинутої країни. Тому попри всі внутрішні складнощі вона зберегла європейський вектор пріоритетним, а, вирвавшись із соціально-економічної прірви, почала наповнювати його належним змістом. Зрозуміло, через членство в ЄС і НАТО Україна перестане бути «усунутою землею». Притягальний європейський магніт нині почав діяти ще сильніше з огляду на «ментальну карту» пересічних українців, які внаслідок трудової міграції та комунікаційної революції суттєво зміцнились й осучаснились.

Отже симптоматично, що на дочасних виборах у Верховну Раду України (30 вересня 2007 р.) наче вітром звіяло колишні різновекторні пристрасті навколо геополітичного компасу. Досі він постійно показував на північ — на Росію, звідки віють арктичні циклони. Відтак стрілка прикипіла до західноцивілізаційної позначки.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Державні органи України

- Верховна Рада України – www.rada.kiev.ua.
Державна митна служба України – www.customs.gov.ua.
Державна прикордонна служба України – www.pvu.gov.ua.
Державний департамент з питань адаптації законодавства – www.sdla.gov.ua – спеціальний урядовий орган у складі Міністерства юстиції України; створений 24 грудня 2004 р.; реалізує державну політику в сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та здійснює моніторинг виконання угод і домовленостей України та ЄС.
Державний комітет статистики України – www.ukrstat.gov.ua.
Кабінет міністрів України – www.kmu.gov.ua.
Міністерство внутрішніх справ України – mvs.gov.ua.
Міністерство економіки України – www.me.kmu.gov.ua.
Міністерство закордонних справ України – www.mfa.gov.ua.
Міністерство оборони України – www.mil.gov.ua.
Міністерство праці та соціальної політики України – www.mlsp.kmu.gov.ua.
Міністерство юстиції України – www.minjust.gov.ua.
Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України – www.nceai.gov.ua – створено у 2004 р. у Києві.
Представництво України при Європейському Союзі – www.ukraine-eu.mfa.gov.ua – створено у 1995 р. у Брюсселі.
Президент України – www.president.gov.ua.

Міжнародні організації

- Європейська комісія (European Commission) – ec.europa.eu.
Європейський парламент (European Parliament) – www.europarl.eu.int.
Організація з безпеки і співробітництва в Європі (The Organization for Security and Co-operation in Europe) – www.osce.org.

Міжнародні організації в Україні

Бюро інформації Ради Європи в Україні – www.coe.kiev.ua – відкрито в Києві у вересні 1995 р., створено власну веб-сторінку в грудні 1998 р.

Координатор проєктів ОБСЄ в Україні – www.oscepcu.org.

Посольство Сполучених Штатів Америки в Україні – kiev.usembassy.gov.

Представництво Європейської комісії в Україні – www.delukr.ec.europa.eu – відкрито в Києві у вересні 1993 р.

Представництво Європейського банку реконструкції та розвитку в Україні – www.ebrd.com/country/country/ukraine – відкрито в Києві в квітні 1993 р. Персонал — більше 20 осіб.

Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні – www.iom.org.ua – відкрито в Києві у 1996 р., коли Україна отримала статус країни-спостерігача МОМ, членом якої стала в 2002 р.

Представництво ООН в Україні (United Nations in Ukraine) – www.un.kiev.ua.

Регіональне представництво Управління верховного комісара ООН у справах біженців в Україні, Білорусі та Молдові – www.unhcr.org.ua.

Центр інформації та документації НАТО – www.nato.int/structur/oip/nidc/nidc-ukr – відкрито в Києві у 1997 р.; україномовний модуль веб-сторінки НАТО – www.nato.int/docu/other/ukr/ukraine.

Вітчизняні медіа

Високий Замок – www.wz.lviv.ua – українська суспільно-політична щоденна газета.

День – www.day.kiev.ua – українська суспільно-політична щоденна газета.

Дзеркало тижня – www.zn.kiev.ua – українська суспільно-політична щотижнева газета.

Євроатлантика – euroatlantica.kiev.ua – журнал Інституту євроатлантичного співробітництва, м. Київ.

Євроінформ – www.sdla.gov.ua – журнал державного департаменту з питань адаптації законодавства Міністерства юстиції України.
Українська правда – www.pravda.com.ua – українська інтернет-газета.

Зарубіжна періодика

- Євробюлетень – delukr.ces.eu.int – інформаційний бюлетень представництва Європейської комісії в Україні.
- Современная Европа – www.soveurore.ru – щоквартальний журнал Інституту Європи Російської академії наук, видається із січня 2000 р.
- Українська служба радіо BBC (Великобританія) – www.bbc.co.uk/ukrainian.
- Українська служба радіо Deutsche Welle (Німеччина) – www.dwelle.de/ukrainian.
- Українська служба радіо Radio Free Europe /Radio Liberty (США) – www.RadioSvoboda.org.
- Українська служба радіо Voice of America (США) – www.voanews.com/ukrainian.
- Eurasia Daily Monitor («Щоденний огляд Євразії») – jamestown.org/edm – американський портал The Jamestown Foundation (Вашингтон).
- European Integration («Європейська інтеграція») – eiop.or.at – електронний науковий журнал, засновано в Австрії в квітні 1997 р.
- EUobserver («Оглядач Європейського Союзу») – www.euobserver.com – незалежний інтернет-сайт.
- Foreign Affairs («Закордонні справи») – www.foreignaffairs.org – американський двомісячний журнал, заснований 1922 р., видається у Нью-Йорку.
- Jane's Defense Weekly («Тижневик Джейнса з оборони») – www.janes.com – англійський щотижневий журнал, заснований 1984 р., видається в Лондоні.
- Le Monde Diplomatique («Дипломатичний світ») – www.monde-diplomatique.fr – французький щомісячний журнал — видання

газети Le Monde, заснований 1954 р., видається також у Лісабоні португальською та в Афінах грецькою мовами.

The Economist («Економіст») – www.economist.com – авторитетний англійський щотижневий політико-економічний журнал, заснований 1843 р., видається в Лондоні.

The Financial Times («Фінансовий час») – www.ft.com – впливова англійська щоденна ділова газета світової ваги, заснована 1888 р., видається в Лондоні.

The International Herald Tribune («Міжнародний вісник і трибуна») – www.iht.com – американська щоденна газета, заснована 1887 р., видається у Парижі спільно The New York Times і The Washington Post.

The Kyiv Post («Київська пошта») – www.thepost.kyiv.ua – українська англомовна газета, заснована 1997 р., видається у Києві.

The Ukrainian Observer («Український оглядач») – www.ukraine-observer.com – український англомовний щотижневий журнал, заснований 2004 р., видається у Києві.

Ukrainian Weekly («Український тиждень») – www.ukrweekly.com – англомовна щотижнева газета українців США, заснована 1933 р., видається у Нью-Джерсі.

UkraiNewstand – www.brama.com – інтернет-огляд про Україну з іноземної та української преси.

Довідкові та дослідницькі сайти

Глосарій термінів Європейського Союзу – europa.dovidka.com.ua – словник, підготовлений за сприяння Міжнародного фонду «Відродження».

Громадська Ліга Україна–НАТО – www.ukraine-nato.info.

Євроатлантична Україна – www.ea-ua.info.

Європейський простір – eu.prostir.ua – портал громадянського суспільства України, засновано за програмою Міжнародного фонду «Відродження».

Інститут євроатлантичного співробітництва – www.ieac.org.ua – незалежна громадська дослідницька організація України.

- Інститут європейської інтеграції – www.euoinst.com – міжнародна некомерційна організація, створена за підтримки Ради Європи.
- Институт Европы Российской академии наук – www.ieras.ru – засновано в 1987 р.
- Статистичні дані Європейського Союзу – ecp.eurostat.ces.eu.int.
- Україна–НАТО – www.ukraine-nato.gov.ua – розроблено Міністерством закордонних справ України, презентовано 28 листопада 2006 р.
- Українська асоціація європейських студій (Ukrainian European Studies Association) – org.asd.co.ua – створено в лютому 2007 р. в Києві.
- Факти і дані про Україну – www.pygabelisk.com.
- Центр європейських досліджень, м. Дніпропетровськ – eu.org.ua.
- Центр соціально-економічних досліджень — CASE Україна – www.case-ukraine.kiev.ua.
- Support Ukraine Democracy – www.usukraine.org.

ДОДАТКИ

Організація Північноатлантичного договору (НАТО)

Офіційне свято

4 квітня — День створення НАТО (1949 р.)

Країни-члени

1. Королівство Бельгія. 4 квітня 1949 р.
2. Республіка Болгарія. 2 квітня 2004 р.
3. Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії. 4 квітня 1949 р.
4. Грецька Республіка. 18 лютого 1952 р.
5. Королівство Данія. 4 квітня 1949 р.
6. Естонська Республіка. 2 квітня 2004 р.
7. Республіка Ісландія. 4 квітня 1949 р.
8. Королівство Іспанія. 30 травня 1982 р.
9. Італійська Республіка. 4 квітня 1949 р.
10. Канада. 4 квітня 1949 р.
11. Латвійська Республіка. 2 квітня 2004 р.
12. Литовська Республіка. 2 квітня 2004 р.
13. Велике Герцогство Люксембург. 4 квітня 1949 р.
14. Королівство Нідерланди. 4 квітня 1949 р.
15. Федеративна Республіка Німеччина. 6 травня 1955 р.

16. Королівство Норвегія. 4 квітня 1949 р.
17. Республіка Польща. 12 березня 1999 р.
18. Португальська Республіка. 4 квітня 1949 р.
19. Румунія. 2 квітня 2004 р.
20. Словацька Республіка. 2 квітня 2004 р.
21. Республіка Словенія. 2 квітня 2004 р.
22. Сполучені Штати Америки. 4 квітня 1949 р.
23. Турецька Республіка. 18 лютого 1952 р.
24. Угорська Республіка. 12 березня 1999 р.
25. Французька Республіка. 4 квітня 1949 р.
26. Чеська Республіка. 12 березня 1999 р.

Північноатлантичний договір

(Вашингтон, округ Колумбія, США, 4 квітня 1949 р.)

Сторони цього Договору, підтверджуючи свою відданість цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй та своє прагнення жити у мирі з усіма народами і урядами, сповнені рішучості захистити свободу, спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права, прагнучи сприяти стабільності і добробуту в Північноатлантичному регіоні, вирішивши об'єднати свої зусилля для здійснення колективної оборони та підтримання миру і безпеки, уклали між собою такий Північноатлантичний договір:

СТАТТЯ 1

Сторони зобов'язуються, як це визначено у Статуті Організації Об'єднаних Націй, вирішувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть стати, мирними засобами і таким чи-

ном, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість, а також утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погроз силою чи застосування сили у будь-який спосіб, несумісний з цілями Організації Об'єднаних Націй.

СТАТТЯ 2

Сторони сприятимуть подальшому розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин, зміцнюючи свої незалежні інституції, домагаючись кращого розуміння принципів, на яких ці інституції засновані, та створюючи умови для забезпечення стабільності і добробуту. Вони намагатимуться усувати конфлікти у своїй зовнішній економічній політиці та сприятимуть економічному співробітництву між окремими або між усіма учасниками Договору.

СТАТТЯ 3

Для забезпечення ефективнішої реалізації цілей цього Договору Сторони, діючи окремо чи колективно, шляхом постійного і ефективного вдосконалення власних можливостей та взаємодопомоги, підтримуватимуть і розвиватимуть свою індивідуальну та колективну здатність протистояти збройному нападу.

СТАТТЯ 4

Сторони консультуватимуться між собою щоразу, коли, на думку якоїсь із них, виникне загроза територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці будь-якої із сторін.

СТАТТЯ 5

Сторони погоджуються, що збройний напад на одну або кількох із них у Європі чи у Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх: і, відповідно, вони домовляються, що в

разі здійснення такого нападу кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтверджене Статтею 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй, надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу, і одразу здійснить, індивідуально чи спільно з іншими Сторонами, такі дії, які вважатимуться необхідними, включаючи застосування збройної сили, з метою відновлення і збереження безпеки у Північноатлантичному регіоні.

Про кожний такий збройний напад і про всі заходи, вжиті у зв'язку з ним, буде негайно повідомлено Раду Безпеки ООН. Такі заходи будуть припинені після того, як Рада Безпеки вживе заходів, необхідних для відновлення і підтримання міжнародного миру та безпеки.

СТАТТЯ 6¹

При застосуванні Статті 5 збройним нападом на одну або більше Сторін слід вважати збройний напад, здійснений:

- на територію будь-якої із Сторін у Європі чи у Північній Америці, на алжирські департаменти Франції², на територію Туреччини чи на острови під юрисдикцією будь-якої із Сторін, розташовані в зоні Північної Атлантики на північ від Тропіка Рака;

- на збройні сили, кораблі чи літальні апарати будь-якої із Сторін, які перебувають в межах цих територій або в якомусь іншому регіоні Європи, де на момент набуття цим Договором чинності були розміщені окупаційні війська будь-якої із Сторін, а також у Середземному морі чи в зоні Північної Атлантики на північ від Тропіка Рака.

СТАТТЯ 7

Цей Договір не зачіпає і не повинен тлумачитися як такий, що будь-яким чином зачіпає права і обов'язки Сторін,

які впливають для них як держав-членів із Статуту Організації Об'єднаних Націй, чи головну відповідальність Ради Безпеки ООН за підтримку міжнародного миру й безпеки.

СТАТТЯ 8

Кожна сторона заявляє, що жодна з чинних міжнародних угод між нею та будь-якою іншою із Сторін чи будь-якою третьою державою не суперечить положенням цього Договору, і зобов'язується не укладати жодних міжнародних угод, що суперечать цьому Договору.

СТАТТЯ 9

Цим Договором Сторони засновують Раду, в якій кожна з них буде представлена для розгляду питань, пов'язаних з виконанням цього Договору. Рада буде організована таким чином, щоб її можна було скликати швидко і в будь-який час. Рада створить такі допоміжні органи, в яких вона може мати потребу: зокрема, вона негайно створить Комітет оборони, який рекомендуватиме засоби для виконання Статей 3 і 5.

СТАТТЯ 10

Сторони можуть за одностайною згодою запросити приєднатися до цього Договору будь-яку іншу європейську державу, здатну втілювати у життя принципи цього Договору і сприяти безпеці у Північноатлантичному регіоні. Будь-яка запрошена таким чином держава може стати Стороною у цьому Договорі шляхом передачі свого документа про приєднання на збереження урядові Сполучених Штатів Америки. Уряд Сполучених Штатів Америки повідомить кожному із Сторін про депонування у нього кожного такого документа про приєднання.

СТАТТЯ 11

Цей Договір повинен бути ратифікованим, а його умови виконуватись усіма Сторонами згідно з їхніми відповідними конституційними процедурами. Ратифікаційні грамоти у найкоротший термін мають бути передані на депонування уряду Сполучених Штатів Америки, який повідомить усі інші Сторони, що підписали цей Договір, про кожне депонування. Договір набуде чинності для тих держав, які його ратифікували, одразу після депонування ратифікаційних грамот більшості із Сторін, які його підписали, у тому числі ратифікаційних грамот Бельгії, Канади, Франції, Люксембургу, Нідерландів, Великобританії та Сполучених Штатів Америки, а для інших держав він набуде чинності з дати депонування їхніх ратифікаційних грамот³.

СТАТТЯ 12

Через десять років після набуття Договором чинності або в будь-який час пізніше цього терміну Сторони, якщо того вимагатиме будь-яка з них, проведуть спільні консультації з метою перегляду цього Договору, враховуючи чинники, які на той момент впливатимуть на стан безпеки та миру в Північноатлантичному регіоні, у тому числі появу нових універсальних чи регіональних угод, укладених згідно зі Статутом ООН і спрямованих на підтримання міжнародного миру й безпеки.

СТАТТЯ 13

Через двадцять років після набуття Договором чинності будь-яка із Сторін має право припинити свою участь у ньому через рік після передачі повідомлення про денонсацію урядові Сполучених Штатів Америки, який поінформує уряди інших Сторін про депонування кожного повідомлення про денонсацію.

СТАТТЯ 14

Цей Договір, тексти якого англійською і французькою мовами мають однакову силу, зберігатиметься в архіві уряду Сполучених Штатів Америки. Його належним чином завірені копії будуть передані цим урядом урядам Договірних Сторін.

ПРИМІТКИ

- ¹ Визначення територій, які охоплює Стаття 5 було переглянуто Статтею 2 Протоколу Північноатлантичного договору про вступ Греції та Туреччини, підписаного 22 жовтня 1951 р.
- ² 16 січня 1963 р. Північноатлантична рада констатувала, що від 3 липня 1962 р. не застосовуються відповідні положення цього Договору, які стосуються колишніх французьких департаментів в Алжирі.
- ³ Договір набув чинності 24 серпня 1949 р. після депонування ратифікаційних документів усіх Сторін, що його підписали.

Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору *(Мадрид, Іспанія, 9 липня 1997 р.)*

I. Розбудова розширених та поглиблених відносин між Україною та НАТО

1. Україна та Організація Північноатлантичного договору (НАТО) і її держави-члени, що іменуються надалі Україна та НАТО,

- базуючись на політичному зобов'язанні на найвищому рівні;

- визнаючи фундаментальні зміни у середовищі безпеки в Європі, які нерозривно пов'язали безпеку кожної держави до

безпеки всіх інших, сповнені рішучості підсилити взаємну довіру та співробітництво, з метою зміцнення безпеки і стабільності, та співпрацювати у розбудові стабільної, мирної та неподільної Європи;

- підкреслюючи глибоку трансформацію НАТО, що відбулася з кінця «холодної війни», та її триваючу адаптацію до реалій євроатлантичної безпеки, що змінюються, включаючи підтримку з її боку, в кожному конкретному випадку, нових завдань в галузі миротворчих операцій, здійснюваних за повноваженнями Ради Безпеки ООН або за відповідальністю ОБСЄ;

- вітаючи прогрес, досягнутий Україною, та очікуючи на подальші кроки з метою розвитку її демократичних інституцій, реалізації радикальних економічних реформ, та з метою поглиблення процесу інтеграції до всієї низки європейських та євроатлантичних структур;

- відзначаючи позитивну роль НАТО у підтриманні миру і стабільності в Європі та у сприянні більшій довірі транспарентності у євроатлантичному регіоні, а також її відкритість для співробітництва з новими демократіями Центрально-Східної Європи, невід'ємною частиною якої є Україна;

- будучи переконаними, що незалежна, демократична та стабільна Україна є одним з ключових факторів забезпечення стабільності в Центрально-Східній Європі та на континенті в цілому;

- беручи до уваги важливість міцних та сталих відносин між Україною та НАТО та визнаючи значний прогрес, досягнутий в різнобічних сферах діяльності з метою розвитку розширених, поглиблених і тісніших відносин між Україною та НАТО на засадах, створених Спільною Заявою для преси від 14 вересня 1995 р.;

- бажаючи і надалі розширювати та інтенсифікувати своє співробітництво в рамках Ради Євроатлантичного партнерства, включаючи розширену та поглиблену програму Партнерства заради миру;

- вітаючи їхнє практичне співробітництво в рамках Сил втілення (Стабілізаційних сил) та інших миротворчих операцій на території колишньої Югославії;

- поділяючи погляд, що відкритість Альянсу для нових членів, у відповідності до Статті 10 Вашингтонського Договору, спрямована на зміцнення стабільності в Європі та безпеки всіх держав в Європі без відновлення ліній розподілу беруть на себе зобов'язання, на основі цієї Хартії, у подальшому розширити та посилити своє співробітництво та розвивати особливе та ефективне партнерство, яке сприятиме забезпеченню більшої стабільності та спільних демократичних цінностей в Центрально-Східній Європі.

II. Принципи розвитку відносин між Україною та НАТО

2. Україна та НАТО базуватимуть свої відносини на принципах та зобов'язаннях, згідно з міжнародним правом та міжнародними механізмами, включаючи Статут ООН, Хельсінкський Заключний акт та наступні документи ОБСЄ. Відповідно, Україна і НАТО підтверджують свої зобов'язання:

- визнавати, що безпека всіх держав у регіоні ОБСЄ є неподільною, що жодна країна не може будувати свою безпеку за рахунок безпеки іншої країни, та що жодна країна не може розглядати жодну частину регіону ОБСЄ як сферу свого впливу;

- утримуватися від загрози силою або використання сили проти будь-якої держави будь-яким чином, не сумісним з принципами Статуту ООН або Хельсінкського Заключного акту, якими керуються країни-учасниці;

- визнавати невід'ємне право всіх держав вільно обирати та застосовувати власні засоби забезпечення безпеки, а також право свободи вибору або зміни своїх засобів забезпечення безпеки, включаючи союзницькі договори, по мірі їх еволюції;
- поважати суверенітет, територіальну цілісність та політичну незалежність всіх інших держав, непорушність кордонів та розвиток добросусідських відносин;
- визнавати верховенство права, зміцнювати демократію, політичний плюралізм та ринкову економіку;
- визнавати права людини та права осіб, що належать до національних меншин;
- запобігати конфліктам та врегульовувати спори мирними засобами у відповідності до принципів ООН та ОБСЄ.

3. Україна підтверджує свою рішучість продовжувати військову реформу, зміцнювати демократичний та цивільний контроль над збройними силами та підвищувати їхню оперативно-технічну сумісність зі збройними силами НАТО та країн-партнерів. НАТО підтверджує свою підтримку зусиллям України у цих галузях.

4. Україна вітає триваючу активну адаптацію НАТО до реалій євро-атлантичної безпеки, що змінюються, та її роль у співпраці з іншими міжнародними організаціями, такими як ОБСЄ, Європейський Союз, Рада Європи і Західноєвропейський Союз, у сприянні зміцненню євро-атлантичної безпеки та покращенню загального клімату довіри в Європі.

III. Сфери консультацій та/або співробітництва між Україною та НАТО

5. Підтверджуючи спільну мету у застосуванні широкого спектру питань для консультацій та співробітництва, Україна та НАТО зобов'язуються розвивати та зміцнювати свої консу-

льтації та/або співробітництво у сферах, наведених нижче. В цьому контексті Україна та НАТО підтверджують своє зобов'язання повною мірою розвивати РЄАП та розширену і поглиблену ПЗМ. Це включає участь України в операціях, включаючи миротворчі операції, в кожному конкретному випадку, за повноваженнями Ради Безпеки ООН, або за відповідальністю ОБСЄ, а також у разі залучення до таких операцій Об'єднаних загальновійськових тактичних сил (ОЗТС), участь у них України на початковому етапі, що в кожному конкретному випадку є предметом рішень Північноатлантичної Ради щодо окремих операцій.

6. Консультації між Україною та НАТО стосуватимуться питань, які становлять спільний інтерес, зокрема:

- політичних питань та питань, що стосуються безпеки, зокрема розвитку євроатлантичної безпеки та стабільності, включаючи безпеку України;

- запобігання конфліктам, управління кризами, підтримання миру, врегулювання конфліктів та гуманітарних операцій, беручи до уваги роль ООН та ОБСЄ у цій галузі;

- політичних та оборонних аспектів нерозповсюдження ядерної біологічної та хімічної зброї;

- контролю над озброєннями та роззброєння, включаючи питання, що стосуються Договору про звичайні збройні сили в Європі (Договору про ЗЗСЄ), Договору про відкрите небо та заходів зміцнення довіри і безпеки за Віденським Документом 1994 р.;

- експорту озброєнь та передачі супутніх технологій;

- боротьби з контрабандою наркотиків та тероризмом.

7. Сфери консультацій та співробітництва, зокрема, шляхом спільних семінарів, спільних робочих груп та інших програм співробітництва, включатимуть широке коло тем, таких як:

- цивільне планування на випадок надзвичайних ситуацій та катастроф;

- цивільно-військові відносини та демократичний контроль над збройними силами, а також військова реформа в Україні;

- оборонне планування, бюджет, політичні питання, питання стратегії та концепції національної безпеки;

- оборонна конверсія;

- військове співробітництво між Україною та НАТО і взаємосумісність;

- економічні аспекти безпеки;

- науково-технологічні питання;

- аспекти безпеки у сфері довкілля, включаючи ядерну безпеку;

- дослідження і розробки з питань використання космічного та повітряного простору, через Дорадчу Групу з аерокосмічних досліджень та розвитку (ДГАДР).

8. Окрім того, Україна та НАТО якомога ширше пророблять можливості співробітництва у наступних сферах:

- у сфері озброєнь (поза межами діалогу в рамках Конференції керівників національних органів держав - членів НАТО у галузі озброєнь);

- військова підготовка, в тому числі проведення навчань в рамках ПЗМ на території України і сприяння з боку НАТО українсько-польському миротворчому батальйону;

- сприяння співробітництву у галузі оборони між Україною та її сусідами.

9. До цього можуть бути додані інші сфери консультацій та співробітництва за обопільною домовленістю на основі надбаного досвіду.

10. Враховуючи важливість інформаційної діяльності для покращення обопільної обізнаності та розуміння, НАТО за-

снувала Центр інформації та документації в Україні. Українська сторона забезпечить повну підтримку діяльності Центру у відповідності з Меморандумом про взаєморозуміння між урядом України та НАТО, підписаним у Києві 7 травня 1997 р.

IV. Практичні механізми для консультацій та співробітництва між Україною та НАТО

11. Консультації та співробітництво, як це визначено в цій Хартії, будуть втілюватися через:

- зустрічі між Україною та НАТО на рівні Північноатлантичної Ради з періодичністю, яка буде визначена за взаємним погодженням;

- зустрічі між Україною та НАТО з відповідними комітетами НАТО за взаємним погодженням;

- взаємні візити високого рівня;

- механізми військового співробітництва, включаючи періодичні зустрічі з найвищими військовими керівниками країн НАТО та заходи в рамках розширеної та поглибленої програми Партнерство заради миру;

- військова місія зв'язку України буде заснована як частина місії України при НАТО в Брюсселі. НАТО зберігає за собою право відповідно заснувати військову місію зв'язку НАТО в Києві.

Зустрічі, зазвичай, відбуватимуться у штаб-квартирі НАТО у Брюсселі. За виключних обставин вони можуть бути проведені у будь-якому іншому місці, включаючи Україну, за взаємною згодою. Зустрічі, як правило, відбуватимуться на основі погодженого графіку.

12. Україна та НАТО розглядають свої відносини як динамічний процес, що розвивається. Для забезпечення якнайповнішого розвитку своїх відносин та втілення положень цієї Хар-

тії, Північноатлантична Рада періодично зустрічатиметься з Україною, як правило, не рідше двох разів на рік, як Комісія Україна - НАТО. Комісія Україна - НАТО не буде повторювати функції інших механізмів, згаданих у цій Хартії, а натомість збиратиметься для загальної оцінки стану розвитку відносин, огляду за процесом планування та розробки пропозицій щодо шляхів покращення або подальшого розвитку співробітництва між Україною та НАТО.

13. Україна і НАТО заохочуватимуть розширений діалог та співробітництво між Верховною Радою та Північноатлантичною Асамблеєю.

V. Співробітництво заради більш безпечної Європи

Союзники по НАТО продовжуватимуть підтримувати суверенітет та незалежність України, її територіальну цілісність, демократичний розвиток, економічне процвітання та її статус без'ядерної держави, а також принцип непорушності кордонів, як ключові фактори стабільності та безпеки в Центральній Східній Європі та на континенті в цілому.

15. Україна та НАТО створять кризовий консультативний механізм для проведення спільних консультацій в будь-якому випадку, коли Україна вбачатиме пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці.

16. НАТО вітає та підтримує той факт, що Україна отримала гарантії безпеки від всіх п'яти ядерних держав - учасниць Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) як без'ядерна держава - учасниця ДНЯЗ і нагадує про зобов'язання, взяті США, Великою Британією разом з Росією, а також Францією в односторонньому порядку, які у 1994 році в Будапешті прийняли історичне рішення надати гарантії безпеки Україні як без'ядерній державі - учасниці ДНЯЗ.

Визначне рішення України позбутися ядерної зброї та приєднатися до ДНЯЗ як без'ядерна держава стало значним внеском у справу зміцнення безпеки та стабільності в Європі та створило Україні особливий образ у світовій спільноті. НАТО вітає рішення України підтримати необмежене продовження ДНЯЗ та її внесок у виведення та знищення ядерної зброї, яка базувалася на її території.

Посилене співробітництво України з НАТО розширить та поглибить політичний діалог між Україною та членами Альянсу з широкого кола питань безпеки, включаючи ядерні питання. Це зробить внесок у покращення загального середовища безпеки в Європі.

17. Україна і НАТО беруть до уваги набуття чинності «фланговим документом» Договору про звичайні збройні сили в Європі 15 травня 1997 р. Україна і НАТО продовжать співробітництво у питаннях, які становлять спільний інтерес, таких як адаптація Договору про ЗЗСЄ. Україна і НАТО мають намір покращити дію Договору про ЗЗСЄ у обставинах, що змінюються, та, таким шляхом, безпеку кожної держави-учасниці, незалежно від того, чи належить вона до військово-політичних союзів. Вони поділяють точку зору, що присутність іноземних військ на території держави-учасниці має базуватися на міжнародному праві, вільно висловленій згоді цієї держави, або відповідному рішенні Ради Безпеки ООН.

18. Україна вітає заяву країн - членів НАТО, що «розширення Альянсу не потребуватиме змін у теперішній організації ядерних сил НАТО, та, виходячи з цього, країни - члени НАТО не мають жодних намірів, планів і причин розміщувати ядерну зброю на території нових членів, та жодної потреби змінювати будь-який з аспектів організації ядерних сил або ядерної політики НАТО і не вбачають жодної потреби робити це у майбутньому».

19. Україна та країни - члени НАТО продовжуватимуть повністю виконувати всі угоди щодо роззброєння, нерозповсюдження ядерної зброї та контролю над озброєннями, та заходів зміцнення довіри і безпеки, сторонами яких вони є.

Ця Хартія набуває чинності з моменту підписання.

Ця Хартія складена у двох оригіналах, кожний українською, англійською та французькою мовами, причому всі три тексти мають однакову силу.

Підписано в м. Мадриді (Іспанія), 9 липня 1997 р.

За Україну:

Президент України

За Організацію Північноатлантичного договору:

Генеральний секретар НАТО;

Бельгія, Греція, Данія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Португалія, Великобританія, США, Туреччина, Франція.

План дій щодо членства в НАТО

*Ухвалений главами країн Північноатлантичної Ради
у Вашингтоні, США, 24 квітня 1999 р.*

1. Двері до членства в НАТО відповідно до Статті 10 Договору про створення Північноатлантичного Альянсу залишаються відкритими. План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ), що будується на основі інтенсивного, Індивідуального діалогу з питань членства, складено таким чином, щоб посилити те міцне зобов'язання стосовно подальшого розширення НАТО шляхом

запровадження програми заходів, спрямованих на надання допомоги тим країнам, котрі прагнуть до цього, в їх підготовці до можливого майбутнього членства. Необхідно пам'ятати про те, що рішення, які прийматимуться претендентами, виходячи з отриманих ними порад, залишатимуться рішеннями національного рівня, котрі приймаються та впроваджуються виключно на відповідальність країни, про яку йде мова.

2. В програмі претендентам запропоновано перелік заходів, з якого вони можуть вибрати лише ті, котрі, на їх думку, є найціннішими з точки зору полегшення їх підготовки. Активна участь в механізмах ПЗМ та РСАП залишається суттєво важливою для тих країн-кандидатів, котрі бажають далі поглибити своє військово-політичне залучення до діяльності Альянсу.

3. Будь-яке рішення щодо запрошення тієї чи іншої країни-кандидата для започаткування переговорів з Альянсом про приєднання до НАТО буде прийматися в кожному конкретному випадку країнами-членами НАТО згідно з параграфом 8 декларації Мадридського саміту, та згідно з декларацією Вашингтонського саміту. Участь в Плані дій щодо членства в НАТО, що відбуватиметься на основі самодиференціації, не означає, що будуть існувати якісь часові рамки щодо прийняття таких рішень чи будь-яка гарантія того, що врешті-решт членство стане реальністю. Цю програму не можна розглядати як перелік критеріїв стосовно членства.

Втілення:

4. План дій щодо членства, який є фактичним проявом політики Відкритих дверей, складається з п'яти розділів, а саме:

Політичні та економічні питання;

Оборона/Військові питання;

Питання ресурсів;

Питання безпеки;

Правові питання.

У кожному з цих розділів визначені питання, які можуть бути предметом обговорення (список не є повністю вичерпним), та висвітлюються механізми, за допомогою яких можна якнайкраще здійснювати підготовку до можливого кінцевого членства.

Перелік питань, визначених для обговорення, не є набором критерій для набуття членства; цей перелік також розрахований на те, щоб охопити всі ті проблеми, які визначають для себе самі країни-претенденти, як питання, котрі вони бажають розглянути.

5. Від кожної країни-претендента вимагатиметься, щоб вона розробила річну національну програму підготовки до можливого майбутнього членства, де було б викладено завдання та цілі підготовки і де б містилася конкретна інформація щодо тих заходів, які нею здійснюються, стосовно відповідальних за це органів, а там, де це доцільно, також графік роботи для конкретних аспектів такої підготовки. Країни-претенденти, за власним бажанням, можуть осучаснювати таку програму відповідно до вимог часу. Програма слугуватиме основою для відстеження Альянсом прогресу, досягнутого країнами-претендентами, та для забезпечення зворотного зв'язку.

6. Зустрічі відбуватимуться за формулою 19+1 в Північноатлантичній Раді та в інших органах, а також, якщо це буде доцільно, в рамках Групи НАТО з питань міжнародного персоналу та військових повноважних представників НАТО.

7. Зворотній зв'язок та поради з питань Плану дій щодо членства буде забезпечено за допомогою механізмів, в основі яких лежатимуть ті формули, що зараз використовуються країнами-партнерами, а саме: зустрічі за формулою 19+1 та

семінари в рамках Групи НАТО. Ці семінари проводитимуться, якщо виникатиме в цьому потреба, з метою обговорення конкретних питань, що визначатимуться Планом дій.

8. Групу НАТО, як завжди, очолюватиме заступник Генерального секретаря, заступник Директора з питань міжнародного військового персоналу, країнам-претендентам. З плином часу та по мірі набуття досвіду будуть відпрацьовані належні процедури. Країни-претенденти мають подавати письмові заяви на проведення семінарів заступнику Генерального секретаря (його особистому помічнику), який нестиме відповідальність за впровадження Плану дій щодо членства та за розробку календарного плану зустрічей під загальним керівництвом Верховного політичного комітету в його розширеному складі, який є координуючим органом з цих питань.

9. Щороку Альянс готуватиме звіт для окремих країн-претендентів, тобто своєрідний зворотній зв'язок, де головну увагу буде зосереджено на зрушеннях в тих сферах, які охоплені щорічними національними програмами країн-претендентів. Цей документ стане основою для обговорень під час засідання Північноатлантичної Ради за участю країни-претендента. За допомогою цього звіту буде легше визначати напрямки подальших дій, однак питання відносно того, чи брати на себе зобов'язання щодо подальших дій, вирішуватиметься на розсуд самої країни-претендента.

I. ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПИТАННЯ

1. Країнам-претендентам буде надана можливість обговорити та придати конкретної форми своєму бажанню і здатності взяти на себе зобов'язання згідно з Вашингтонським Договором та відповідними положеннями Документу про розши-

рення НАТО. Майбутні члени мають відповідати базовим принципам, втіленим у Вашингтонському Договорі, таким, як демократія, свобода особи та іншим відповідним положенням, викладеним в преамбулі до Вашингтонського Договору.

2. Від країн-претендентів також очікується, що вони будуть:

а) вирішувати міжнародні суперечки мирними способами;
б) демонструвати відданість принципам верховенства права та прав людини;

в) вирішувати мирними способами міжетнічні конфлікти та зовнішні територіальні суперечки, в тому числі й претензії стосовно невоз'єднаних земель та суперечливі питання внутрішньої юрисдикції, у відповідності з принципами ОБСЄ та з метою встановлення добросусідських відносин;

г) встановити належний демократичний та цивільний контроль над своїми Збройними силами;

д) утримуватись від загроз застосування сили чи власне її застосування будь-яким чином, що не відповідає цілям ООН;

е) сприяти розвитку мирних та дружніх міжнародних відносин шляхом зміцнення своїх інститутів свобод та через поглиблення стабільності й благополуччя;

ж) продовжувати надавати повну підтримку та брати участь в роботі Ради Євроатлантичного партнерства і в заходах програми «Партнерство заради миру»;

з) демонструвати відданість справі поглиблення стабільності та благополуччя через дотримання принципів економічної свободи, соціальної справедливості та відповідальності за охорону довкілля.

3. Крім того, після приєднання країн-претендентів очікується, що вони:

- об'єднуюватимуть свої зусилля для колективної оборони та для збереження миру й безпеки;

- підтримуватимуть ефективність Альянсу шляхом розподілу обов'язків, витрат і прибутків;
- візьмуть на себе зобов'язання добросовісно докласти всіх зусиль, спрямованих на досягнення консенсусу з усіх питань;
- зобов'язуються брати цілковиту участь у консультативному процесі Альянсу та в процесі прийняття рішень з політичних питань і проблем безпеки, які турбують Альянс;
- візьмуть на себе зобов'язання зберігати відкритість Альянсу у відповідності з Вашингтонським Договором та деклараціями Мадридського і Вашингтонського самітів.

Запровадження

4. Очікується, що країни-претенденти опишуть, яким чином відбуваються зміни в їх політиці та реальному житті та наскільки ці зміни відображають вищезгадані міркування (в пунктах 1-2), а також викладуть свої погляди та підтвердять свою готовність і здатність відповідати всім іншим вимогам, що витікають з набутого НАТО досвіду, в тому числі Стратегічній концепції, Особливому характеру європейської безпеки та оборони в рамках Альянсу, Основоположному акту Росія–НАТО та Хартії Україна–НАТО.

5. Очікується, що країни-претенденти щорічно надаватимуть інформацію про стан своєї економіки, в тому числі й головні макроекономічні та бюджетні дані, а також належну інформацію стосовно розробки економічної стратегії.

6. Країнам-кандидатам буде запропоновано зробити виклад своїх міркувань в письмовому вигляді в групу НАТО, який потім буде передано безпосередньо країнам-союзникам для того, щоб вони змогли надати свої коментарі з цього приводу. Після належних консультацій в межах Альянсу група НАТО повинна далі провести збори для обговорення надано-

го матеріалу та відповідних політичних питань. Такі збори проводитимуться щорічно, а за взаємною домовленістю можна буде проводити додаткові зустрічі.

7. Щорічно будуть проходити засідання Верховного політичного комітету в розширеному складі для забезпечення безпосереднього зворотного зв'язку між країнами-партнерами та країнами-претендентами.

II. ОБОРОННІ/ВІЙСЬКОВІ ПИТАННЯ

1. Спроможність країн-претендентів робити свій внесок військового характеру в колективну оборону та у виконання нових завдань, що постають перед Альянсом, а також їх готовність взяти на себе зобов'язання щодо поступового поліпшення своєї обороноздатності, становитимуть ті чинники, що будуть враховуватися при визначенні їх придатності для членства в НАТО. Повномасштабна участь в оперативних заходах програми «Партнерство заради миру» є істотною складовою цього процесу, оскільки це дозволить далі поглибити політичні та військові зв'язки країн-претендентів з Альянсом, що полегшить їх підготовку до участі в усіх типах нових місій. Нові члени Альянсу повинні бути готовими до розподілу функцій, ризиків, обов'язків, вигоди та додаткових витрат, пов'язаних з колективною безпекою та колективною обороною. Вважається, що вони погодяться зі стратегією Альянсу в тому вигляді, як її викладено в Стратегічній концепції та в інших заявах міністрів країн-членів.

2. По приєднанні до НАТО від країн-претендентів очікується, що вони:

- погодяться з підходами до проблем безпеки в тому вигляді, як це окреслено в Стратегічній концепції;

- виділять Збройні сили та військову техніку на забезпечення колективної оборони та виконання інших місій Альянсу;
- будуть належним чином брати участь у військовій структурі;
- будуть належним чином брати участь у плануванні колективної оборони;
- будуть належним чином брати участь у роботі установ НАТО;
- надаватимуть й надалі повну підтримку програмі ПЗМ та розвитку спільних відносин з країнами-партнерами, що не є членами НАТО;
- поставлять за мету завершення стандартизації та досягнення оперативної сумісності.

Запровадження

3. Наступні заходи були розроблені з метою надання допомоги країнам-претендентам в розвитку обороноздатності їх збройних сил, в тому числі й посиленню їх оперативної сумісності, щоб вони були в змозі сприяти ефективності Альянсу і таким чином демонструвати свою придатність для майбутнього членства. Ці заходи розроблено там, де це можливо, на вже існуючих ініціативах.

1) Країни-претенденти зможуть згідно з існуючим положенням стосовно ПЗМ робити запити на розробку згідно з їх потребами індивідуальних програм партнерства, щоб краще зосередити свою участь в ПЗМ саме на найважливіших питаннях, пов'язаних з членством. У рамках кожної індивідуальної програми партнерства будуть виділені, як суттєво важливі для країн-претендентів, окремі напрямки загального характеру, і країнам-претендентам буде запропоновано надати належної пріоритетності саме цим напрямкам співробітництва.

2) Будуть проводитися щорічні зустрічі за участю країн-претендентів в центрі аналізу та синтезу інформації за формулою 19+1 з метою сприяння координації двосторонньої та багатосторонньої допомоги та досягнення максимальної взаємної ефективності, щоб якнайкраще допомогти цим країнам у підготовці до майбутнього членства.

3) У загальних рамках розширеного та адаптованого Процесу планування та оцінки сил (ППОС) та у відповідності з процедурами цього процесу планування контрольних показників, що стосуються зокрема тих напрямків, які мають безпосереднє відношення до країн, котрі готують структури та боєздатність своїх військ до можливого майбутнього членства в Альянсі, здійснюватиметься разом з країнами-претендентами. Країни-претенденти проведуть також процедуру аналітичних перевірок стосовно дотримання ними запланованих показників.

4) Ці заплановані показники будуть встановлюватися на основі консультацій кожної з країн-претендентів з НАТО і можуть застосовуватися до будь-якої складової збройних сил, а не лише виключно до тих сил, що заявлені для участі в програмі «Партнерство заради миру».

5) У нормативному документі, підготовленому на рівні міністрів в рамках Процесу планування та оцінки сил, будуть розписані ті підходи та конкретні заходи, до яких можуть вдаватися країни-претенденти в контексті Плану дій щодо членства для того, щоб підготувати свої збройні сили до можливого майбутнього членства в НАТО.

6) Для того, щоб країни-претенденти мали змогу отримати більше інформації та даних з широкого кола питань, як наприклад, стосовно загальної політики в галузі оборони, ресурсів, поточних чи запланованих витрат на оборону, вони змо-

жуть скористатися оглядовим звітом, який готуватиметься в рамках ППОС.

7) Свідченням прозорості цих дій є те, що у відповідності з положеннями ППОС країни-претенденти будуть заохочуватись до поширення своїх індивідуальних документів, присвячених ППОС, серед інших країн-претендентів на членство в НАТО, на додаток до розповсюдження цих документів в країнах-членах НАТО. Крім того, країни-партнери будуть також заохочуватись до того, щоб запрошувати, зокрема, інших претендентів на членство в НАТО до участі в процедурі аналітичного обговорення з приводу виконання запланованих завдань.

8) Країни-претенденти будуть запрошуватись до спостережень та участі на окремих, чітко визначених етапах військових навчань, що проводитимуться виключно за участю сил НАТО, якщо Північноатлантична Рада прийме рішення відносно того, щоб зробити такі навчання відкритими відповідно до нині діючих процедур. У першу чергу буде братися до уваги забезпечення ефективності таких навчань.

9) Будь-які подальші засоби оцінки НАТО збройних сил країн-партнерів при проведенні під проводом НАТО операцій з підтримки миру та при визначенні результативності країн-партнерів під час навчань та операцій в рамках НАТО/ПЗМ будуть також використані для оцінки ступеня оперативної сумісності та для визначення діапазону боездатності Збройних сил країн-претендентів. Якщо такі засоби оцінки будуть поширені й на ті збройні сили, які не залучені до операцій з підтримки миру, то ці засоби будуть також використані для надання допомоги тим країнам, як претендують на членство в НАТО.

10) Доречним може стати застосування моделюючих технологій для бойової підготовки військ та відпрацювання процедур.

III. ЕКОНОМІЧНІ ПИТАННЯ

1. Очікується, що нові члени Альянсу виділять достатню суму бюджетних коштів на те, щоб бути в змозі виконати всі ті зобов'язання, які витікають із майбутнього членства. Через національні програми в країнах-претендентах мають бути створені необхідні органи з питань планування та виконання такого військово-оборонного бюджету, який би відповідав визначеним пріоритетам в сфері оборони та передбачав би відповідні програми навчання для ознайомлення персоналу з діючими в НАТО практичними підходами та процедурами для того, щоб підготуватися до можливої в майбутньому участі в роботі структур Альянсу.

2. Після приєднання від країн-претендентів очікується, що вони:

- виділять достатньо бюджетних коштів на виконання зобов'язань, що стоять перед Альянсом;

- створять усі національні органи, які вирішуватимуть питання бюджетних коштів;

- братимуть участь в заходах Альянсу на умовах спільного фінансування згідно з узгодженими частками витрат;

- братимуть участь в роботі структур Альянсу (постійне представництво в штаб-квартирі НАТО; військове представництво в структурі командування НАТО; належна участь в роботі установ НАТО).

Запровадження

3. Через існуючі механізми, в тому числі й через ті, що діють в рамках ПЗМ, через можливі стажування та навчальні курси, через робочі семінари за участю Групи НАТО на прохання країн-претендентів їм буде надано:

- поради стосовно розвитку їх національних структур, процедур та механізмів для розв'язання вищенаведених проблем та забезпечення умов для якомога більш ефективного використання видатків на оборону;

- допомогу з питань підготовки персоналу, необхідного для комплектування цих структур та для роботи в НАТО і з його установами.

IV. ПИТАННЯ БЕЗПЕКИ

1. Від країн-претендентів очікується, що вони після приєднання запровадять достатньо засобів перестороги та процедур для гарантування захисту найбільш засекреченої Інформації відповідно до положень політики НАТО з питань захисту інформації.

Запровадження

2. На прохання країн-претендентів в їх розпорядження можуть надаватися відповідні курси з питань безпеки персоналу, фізичної безпеки, захисту документів, промислових таємниць та інформації. Як це передбачено положенням, для країн-претендентів можуть бути розроблені індивідуальні програми. Комітет з питань безпеки та спеціальний комітет НАТО можуть висловлювати свої побажання зустрітися з претендентами, якщо вони вважатимуть це за необхідне чи корисне.

V. ПРАВОВІ ПИТАННЯ

Для забезпечення виконання зобов'язань стосовно членства в НАТО країни-претенденти мають ознайомитися з належ-

ними правовими механізмами та угодами, якими керується НАТО для забезпечення співробітництва в своїй структурі. Це має надати країнам-претендентам можливість ретельно проаналізувати своє внутрішнє законодавство щодо його сумісності з нормативними положеннями НАТО. Крім того, країни-претенденти мають бути належним чином проінформовані про формальний юридичний процес, що передує членству.

а) По завершенні відповідних процедур нові члени приєднуються до Північноатлантичного Договору (Вашингтон, 4 квітня 1949 року).

б) Отримавши запрошення, нові члени мають приєднатися до:

Угоди, укладеної Сторонами Північноатлантичного Договору стосовно статусу їх Збройних сил (Лондонська угода про статус Збройних сил, Лондон, 19 червня 1951 року);

Протоколу про статус Міжнародного військового штабу, створеного згідно з Північноатлантичним Договором (Паризький протокол, Париж, 28 серпня 1952 року).

в) Очікується, що нові члени приєднуються до таких угод:

Угода про статус НАТО, національних представників та Міжнародного штабу (Оттавська угода, Оттава, 20 вересня 1951 року);

Угода про статус місій та представників третіх країн в НАТО (Брюссельська угода, Брюссель, 14 вересня 1994 року).

г) Очікується, що нові члени приєднуються до таких технічних угод:

Угода між сторонами Північноатлантичного Договору щодо захисту інформації (Брюссель, 6 березня 1997 року);

Угода про взаємне забезпечення таємності винаходів, пов'язаних з обороною і на які були подані заявки на патентування (Париж, 21 вересня 1960 року);

Угода НАТО про передачу технічної інформації в цілях оборони (Брюссель, 19 жовтня 1970 року).

д) Щоб уможливити у перспективі отримати доступ до інформації системи АТОМАЛ, має бути передбачено, що нові члени приєднуються до:

Угоди про співробітництво стосовно інформації з питань атомної енергії (С– М (64) 39 – Основна угода);

Адміністративних механізмів реалізації угоди (С – М (68) 41, 5-а редакція).

є) Внутрішнє законодавство країн-партнерів має бути якомога більш сумісним з усіма іншими механізмами та з практикою їх застосування, якими керується співробітництво в НАТО.

Робочі семінари, що проводитимуться Групою НАТО, передбачатимуть інформування з правових питань та дискусії щодо тих заходів, які необхідно буде здійснювати. Країни-претенденти зможуть надати інформацію стосовно існуючих правових механізмів та заходів, які необхідно буде впроваджувати з метою приєднання до цих угод, зокрема стосовно того, чи існують які-небудь конституційні або юридичні бар'єри на шляху їх запровадження.

Країни-претенденти зможуть також надати інформацію з приводу того, чи може внутрішнє законодавство, і яким чином, стати перешкодою на шляху їх безпосередньої та повної інтеграції до діяльності Альянсу. Відповідно можливий обмін інформацією та досвідом з цього питання може відбутися з усіма країнами-претендентами.

Європейський Союз

Організація з високим рівнем політичної інтеграції, уніфікації права, економічного співробітництва, соціального забезпечення і культурного розвитку. Входять 27 держав з населенням майже 500 млн.:

1. Австрія	15. Швеція
2. Бельгія	16. Кіпр
3. Великобританія	17. Чеська республіка
4. Данія	18. Естонія
5. Німеччина	19. Угорщина
6. Греція	20. Латвія
7. Ірландія	21. Литва
8. Іспанія	22. Мальта
9. Італія	23. Польща
10. Люксембург	24. Словаччина
11. Нідерланди	25. Словенія
12. Португалія	26. Болгарія
13. Фінляндія	27. Румунія
14. Франція	

Віхи історії

9 травня 1950 р. Початок європейської інтеграції. Міністр закордонних справ Франції Р. Шуман запропонував наднаціональний контроль над стратегічною для військових потреб продукцією — вугіллям і сталлю.

18 квітня 1951 р. Париж. Договір про Європейське співтовариство вугілля і сталі (Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція).

23 березня 1957 р. Рим. Договір про Європейське економічне співтовариство (Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція).

1973 р. Перше розширення — Великобританія, Данія та Ірландія

1981 р. Друге розширення — Греція

1986 р. Третє розширення — Іспанія і Португалія

7 лютого 1992 р. Маастрихт. Договір про Європейський Союз. Зміни вносились 1997 і 2000 рр.

1995 р. Четверте розширення — Австрія, Швеція, Фінляндія

1997 р. Шенген. Угода про вільне (безвізове) пересування громадян у межах Європейського Союзу.

1 січня 2002 р. Запровадження євро

1 травня 2004 р. П'яте розширення — Чехія, Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Угорщина, Мальта, Польща, Словенія, Словаччина

29 жовтня 2004 р. Рим. Угода про Конституцію Європейського Союзу (вводиться в 2009 р.).

1 січня 2007 р. Шосте розширення — Болгарія, Румунія

Законодавство

Складається з Договору про заснування Європейського економічного співтовариства 1957 р., Договору про заснування Європейського товариства по атомній енергії 1957 р., Єдиного європейського акта 1986 р., Маастрихтського договору 1992 р., Амстердамського договору 1997 р., Ніццького договору 2000 р., з наступними змінами та доповненнями; регламентів, директив, рішень та інших актів нормативного характеру, які приймаються інститутами ЄС; міжнародних договорів, однією із сторін яких є ЄС; рішень Суду ЄС, в яких дається офіційне тлумачення відповідних правових норм.

Установи

До «інституційного трикутника» входять рада, парламент і комісія. Він доповнюється судом і судом аудиторів, 5 іншими органами і 13 спеціалізованими агенціями.

Європейський Парламент
Рада Європейського Союзу
Європейська Комісія
Суд Європейського Союзу
Суд Аудиторів
Європейський Центральний Банк
Комітет з економічних та соціальних питань
Комітет регіонів
Європейський Інвестиційний Банк
Європейський Омбудсмен
Агенції Європейського Союзу

Президентство

Країна, що головує в Європейській Раді (в особі глави держави чи уряду), координує роботу всього Європейського Союзу.

13 грудня 2004 р. встановлено наступну послідовність головування:

січень-червень 2007 Німеччина
липень-грудень 2007 Португалія
січень-червень 2008 Словенія
липень-грудень 2008 Франція
січень-червень 2009 Чехія
липень-грудень 2009 Швеція
січень-червень 2010 Іспанія

липень-грудень 2010 Бельгія
січень-червень 2011 Угорщина
липень-грудень 2011 Польща
січень-червень 2012 Данія
липень-грудень 2012 Кіпр
січень-червень 2013 Ірландія
липень-грудень 2013 Литва
січень-червень 2014 Греція
липень-грудень 2014 Італія
січень-червень 2015 Латвія
липень-грудень 2015 Люксембург
січень-червень 2016 Нідерланди
липень-грудень 2016 Словаччина
січень-червень 2017 Мальта
липень-грудень 2017 Великобританія
січень-червень 2018 Естонія
липень-грудень 2018 Болгарія
січень-червень 2019 Австрія
липень-грудень 2019 Румунія
січень-червень 2020 Фінляндія

Європейський Парламент (European Parliament)

Кількість місць 732. Після виборів у червні 2004 р. вдалося досягти рівноваги між реальною демографічною ситуацією і принципом рівності держав-членів: найменше представників у Мальти (5), найбільше — у Німеччини (99). У сусідів України Польщі 54 місць, Угорщини — 24, Словаччини — 14.

Європейська Комісія (European Commission)

Виконавчий орган ЄС з обмеженими повноваженнями. Нині складається з 25 посадових осіб (від кожної країни-члена) і призначається на п'ятирічний термін Європейським Парламентом.

Гімн Європи (European Anthem)

«Ода радості» — музика фіналу Дев'ятої симфонії Людвіга ван Бетховена, написаного на вірші Фрідріха Шіллера. 1972 р. стала гімном Ради Європи, а 1985 р. гімном ЄС.

Прапор Європи (European Flag)

Синє полотнище з дванадцятьма зірками символізує союз народів. Зірки означають досконалість і цілісність — як дванадцять апостолів, місяців року, знаків Зодіаку.

День Європи (Day of Europe)

9 травня — офіційне свято ЄС. Відзначають із 1985 р. у день оголошення Декларації Шумана — пропозиції міністра закордонних справ Франції Роберта Шумана щодо об'єднання під єдиним керуванням вугільних і сталеплавильних ресурсів Франції, Німеччини, інших європейських країн (9 травня 1950 р.).

Євро (Euro)

Єдина валюта Європейського Союзу. Готівкові банкноти і монети введені в обіг у січні 2002 р. 1 євро = 100 центам. Монети мають вісім номіналів: 1, 2 євро, 1, 2, 5, 10, 20, 50 центів. У них однакова лицьова сторона, а зворотня відображає національну специфіку кожної країни. Існує сім банкнот номіналом 5, 10, 20, 50, 100, 200 і 500 євро. Купюри однакові з обох сторін незалежно від того, в якій країні вони віддруковані.

Європейська соціальна хартія (переглянута)*

Страсбург, Франція, 3 травня 1996 р.

Набуття чинності — 1 лютого 2007 р.

ПРЕАМБУЛА

Уряди, які підписали цю Хартію, будучи членами Ради Європи,

враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу шляхом, зокрема, захисту та подальшого здійснення прав і основних свобод людини,

беручи до уваги, що в Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини, яка була підписана у Римі 4 листопада 1950 року, та протоколах до неї держави-члени Ради Європи погодилися забезпечити своєму населенню громадянські та політичні права і свободи, визначені в цих документах,

враховуючи, що в Європейській соціальній хартії, яка була відкрита для підписання в Турині 18 жовтня 1961 року, і

протоколах до неї держави-члени Ради Європи погодились забезпечити своєму населенню визначені в цих документах соціальні права з метою підвищення життєвого рівня та соціального добробуту свого населення,

нагадуючи, що Конференція з прав людини на рівні міністрів, яка відбулась у Римі 5 листопада 1990 року, наголосила на необхідності, з одного боку, збереження невідчужуваного характеру всіх прав людини як громадянських, політичних, економічних, соціальних, так і культурних, а з іншого боку, надання Європейській соціальній хартії нового подиху,

сповнені рішучості відповідно до рішення, ухваленого Конференцією на рівні міністрів, що відбулася в Турині 21 і 22 жовтня 1991 року, поновити та доробити Хартію за змістом з метою врахування, зокрема, докорінних соціальних перетворень, які відбулися після її прийняття,

визнаючи доцільність включення до переглянутої Хартії, яка має поступово замінити Європейську соціальну хартію, прав, гарантованих Хартією з внесеними в неї поправками, прав, гарантованих Додатковим протоколом 1988 року, і нових прав, погодились про таке:

ЧАСТИНА I

Сторони ставлять за мету своєї політики, яку вони запроваджуватимуть усіма відповідними засобами як національного, так і міжнародного характеру, досягнення умов, за яких можуть ефективно здійснюватися такі права та принципи:

1. Кожна людина повинна мати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає.
2. Всі працівники мають право на справедливі умови праці.
3. Всі працівники мають право на безпечні та здорові умови праці.

4. Всі працівники мають право на справедливу винагороду, яка забезпечує достатній життєвий рівень для них самих та для їхніх сімей.

5. Всі працівники та роботодавці мають право на свободу об'єднання у національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

6. Всі працівники та роботодавці мають право на укладання колективних договорів.

7. Діти та підлітки мають право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків, на які вони наражаються.

8. Працюючі жінки у випадку материнства мають право на особливий захист.

9. Кожна людина має право на належні умови професійної орієнтації, які допомагають їй вибрати професію згідно із своїми особистими здібностями та інтересами.

10. Кожна людина має право на належні умови професійної підготовки.

11. Кожна людина має право користуватися будь-якими заходами, що дозволяють їй досягти найкращого стану здоров'я.

12. Всі працівники та їхні утриманці мають право на соціальне забезпечення.

13. Кожна малозабезпечена людина має право на соціальну та медичну допомогу.

14. Кожна людина має право користуватися соціальними службами.

15. Інваліди мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства.

16. Сім'я як головний осередок суспільства має право на відповідний соціальний, правовий та економічний захист, який забезпечує її всебічний розвиток.

17. Діти та підлітки мають право на відповідний соціальний, правовий та економічний захист.

18. Громадяни будь-якої із Сторін мають право займатися будь-якою прибутковою діяльністю на території будь-якої іншої Сторони на засадах рівності з громадянами останньої з урахуванням обмежень, які запроваджуються на підставі безперечних економічних або соціальних причин.

19. Трудящі-мігранти, які є громадянами будь-якої Сторони, і члени їхніх сімей мають право на захист і допомогу на території будь-якої іншої Сторони.

20. Всі працівники мають право на рівні можливості та рівне ставлення до них при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі.

21. Працівники мають право отримувати інформацію і консультації на підприємстві.

22. Працівники мають право брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища на підприємстві.

23. Кожна особа похилого віку має право на соціальний захист.

24. Всі працівники мають право на захист у випадках звільнення.

25. Всі працівники мають право на захист їхніх прав у випадку банкрутства їхнього роботодавця.

26. Всі працівники мають право на гідне ставлення до них на роботі.

27. Всі особи із сімейними обов'язками, які працюють або бажають працювати, мають право робити це без дискримінації та по можливості таким чином, щоб їхні службові обов'язки не суперечили сімейним.

28. Представники працівників на підприємствах мають право на захист від дій, що завдають їм шкоди, і їм мають

створюватися належні умови для виконання ними своїх обов'язків.

29. Всі працівники мають право отримувати інформацію та консультації під час колективного звільнення.

30. Кожна людина має право на захист від убогості та соціального відчуження.

31. Кожна людина має право на житло.

ЧАСТИНА II

Сторони зобов'язуються, як це передбачено у частині III, вважати для себе обов'язковими зобов'язання, визначені в нижченаведених статтях і пунктах.

Стаття 1

Право на працю

З метою забезпечення ефективного здійснення права на працю Сторони зобов'язуються:

1. Визнати однією із своїх найголовніших цілей і одним із своїх найголовніших обов'язків досягнення і підтримання якомога високого і стабільного рівня зайнятості, маючи на меті досягнення повної зайнятості.

2. Ефективно захищати право працівника заробляти собі на життя працюю, яку він вільно обирає.

3. Створювати безкоштовні служби працевлаштування для всіх працівників або забезпечувати їх функціонування.

4. Забезпечувати належну професійну орієнтацію, підготовку та перекваліфікацію або сприяти їм.

Стаття 2

Право на справедливі умови праці

З метою забезпечення ефективного здійснення права на справедливі умови праці Сторони зобов'язуються:

1. Встановити розумну тривалість щоденної та щотижневої роботи і поступово скорочувати робочий тиждень з урахуванням підвищення продуктивності праці та інших відповідних факторів.

2. Встановити оплачувані святкові дні.

3. Встановити щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше чотирьох тижнів.

4. Усунути ризики, що властиві роботам з небезпечними або шкідливими умовами праці, а у випадках, коли усунути або достатньою мірою зменшити такі ризики ще видається неможливим, встановити для працівників, зайнятих на таких роботах, скорочену тривалість робочого часу або додаткові оплачувані відпустки.

5. Забезпечити щотижневий відпочинок, який по можливості збігається із днем, що за традиціями або звичаями відповідної країни чи регіону визнається днем відпочинку.

6. Забезпечити, щоб працівники були поінформовані у письмовій формі якнайскоріше і у будь-якому випадку не пізніше двох місяців від дати початку виконання ними своїх службових обов'язків про головні аспекти трудового договору або трудових відносин.

7. Забезпечити, щоб працівники, зайняті на роботах у нічний час, користувалися заходами, які враховують особливий характер такої роботи.

Стаття 3

Право на безпечні та здорові умови праці

З метою забезпечення ефективного здійснення права на безпечні та здорові умови праці Сторони зобов'язуються, консультуючись з організаціями роботодавців і працівників:

1. Розробити, здійснювати і періодично переглядати послідовну національну політику в галузі охорони праці, вироб-

ничої гігієни і виробничого середовища. Головною метою цієї політики є поліпшення охорони праці і виробничої гігієни, а також запобігання нещасним випадкам та травматизму, що виникають внаслідок виробничої діяльності, пов'язані з нею або мають місце в процесі її здійснення, зокрема шляхом мінімізації причин виникнення ризиків, властивих виробничому середовищу.

2. Прийняти правила з техніки безпеки та гігієни праці.

3. Забезпечити виконання таких правил шляхом нагляду за дотриманням їхніх вимог.

4. Сприяти поступовому розвитку призначених для всіх працівників служб виробничої гігієни, головне завдання яких полягає у здійсненні профілактичних і консультативних функцій.

Стаття 4

Право на справедливу винагороду

З метою забезпечення ефективного здійснення права на справедливу винагороду Сторони зобов'язуються:

1. Визнати право працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм і їхнім сім'ям достатній життєвий рівень.

2. Визнати право працівників на підвищену ставку винагороди за роботу в надурочний час з урахуванням винятків, передбачених для окремих випадків.

3. Визнати право працюючих чоловіків і жінок на рівну винагороду за працю рівної цінності.

4. Визнати право усіх працівників на розумний строк попередження про звільнення з роботи.

5. Здійснювати відрахування із заробітної плати тільки на умовах і в розмірах, передбачених національними законами або правилами чи встановлених колективними договорами або арбітражними рішеннями.

Здійснення цих прав досягається шляхом вільного укладання колективних договорів, запровадження законних систем нарахування заробітної плати або вжиття інших заходів, що відповідають національним умовам.

Стаття 5

Право на створення організацій

З метою забезпечення здійснення або сприяння здійсненню свободи працівників і роботодавців створювати місцеві, національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів та вступати в такі організації Сторони зобов'язуються, що національне законодавство не буде ніяким чином обмежувати цю свободу або використовуватися для її обмеження. Обсяг застосування гарантій, передбачених цією статтею, до поліції визначається національними законами або правилами. Порядок застосування цих гарантій до осіб, що входять до складу збройних сил, і обсяг їх застосування до осіб цієї категорії також визначаються національними законами або правилами.

Стаття 6

Право на укладання колективних договорів

З метою забезпечення ефективного здійснення права на укладання колективних договорів Сторони зобов'язуються:

1. Сприяти проведенню спільних консультацій між працівниками та роботодавцями.

2. Сприяти, коли це необхідно і доцільно, створенню механізму переговорів на добровільній основі між роботодавцями або організаціями роботодавців та організаціями працівників з метою регулювання умов праці за допомогою колективних договорів.

3. Сприяти створенню та використанню належного механізму примирення та добровільного арбітражу для врегулювання трудових спорів.

А також визнають:

4. Право працівників і роботодавців на колективні дії у випадках розбіжності інтересів, включаючи право на страйк, з урахуванням зобов'язань, які можуть впливати з раніше укладених колективних договорів.

Стаття 7

Право дітей та підлітків на захист

З метою забезпечення ефективного здійснення права дітей та підлітків на захист Сторони зобов'язуються:

1. Встановити, що мінімальний вік прийняття на роботу становить 15 років, за винятком дітей, які приймаються для виконання робіт, визнаних легкими роботами, що не завдають шкоди здоров'ю дітей, їхній моральності або освіті.

2. Встановити, що мінімальний вік прийняття на роботу, де умови праці визнано небезпечними або шкідливими, становить 18 років.

3. Заборонити застосування праці осіб, які ще здобувають обов'язкову освіту, на роботах, що можуть порушити процес їхнього повного навчання.

4. Обмежити тривалість робочого часу для осіб молодше 18 років відповідно до потреб їхнього розвитку, і особливо потреб у професійній підготовці.

5. Визнати право молодих працівників і учнів на виробництві на справедливу заробітну плату або іншу відповідну допомогу.

6. Встановити, що час, витрачений підлітками за згодою роботодавця на професійну підготовку в нормовані робочі години, зараховується як робочий час.

7. Встановити, що працюючі особи молодше 18 років мають право на щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше чотирьох тижнів.

8. Заборонити застосування праці осіб молодше 18 років на роботах у нічний час, за винятком деяких робіт, визначених національними законами чи правилами.

9. Передбачити, що особи молодше 18 років, праця, яких застосовується на роботах, визначених національними законами чи правилами, підлягають регулярному медичному оглядові.

10. Забезпечити особливий захист дітей та підлітків від фізичних і моральних ризиків, на які вони наражаються, і зокрема від тих ризиків, що безпосередньо або опосередковано впливають з виконуваної ними роботи.

Стаття 8

Право працюючих жінок на охорону материнства

З метою забезпечення ефективного здійснення права працюючих жінок на охорону материнства Сторони зобов'язуються:

1. Забезпечити працюючим жінкам відпустку на період до і після пологів загальною тривалістю не менше 14 тижнів або з оплатою такої відпустки, або з виплатою достатньої допомоги по соціальному забезпеченню, або з наданням допомоги за рахунок державних коштів.

2. Вважати незаконним, якщо роботодавець надсилає жінці попередження про звільнення з роботи у період від дати повідомлення нею свого роботодавця про вагітність до закінчення її відпустки по вагітності та родах або якщо він робить попередження про звільнення у такий час, що воно набирає чинності в цей період.

3. Забезпечити матерям, що мають грудних дітей, пере-рви, тривалість яких достатня для годування дитини.

4. Регламентувати залучення до робіт у нічний час вагітних жінок, жінок, які нещодавно народили дитину, і жінок, що годують своїх грудних дітей.

5. Заборонити застосування праці вагітних жінок, жінок, які нещодавно народили дитину, і жінок, що годують своїх грудних дітей, на підземних гірних роботах і всіх інших роботах, які протипоказані жінкам у зв'язку із небезпечними, шкідливими або важкими умовами праці, і вжити відповідних заходів для захисту трудових прав цих жінок.

Стаття 9

Право на професійну орієнтацію

З метою забезпечення ефективного здійснення права на професійну орієнтацію Сторони зобов'язуються, у разі необхідності, створити службу або сприяти діяльності служби, яка допомагатиме всім особам, включаючи інвалідів, у вирішенні проблем, пов'язаних із вибором професії та набуттям професійних навичок, з належним урахуванням здібностей кожної особи та потреби в них на ринку праці; така допомога повинна надаватись безкоштовно як підліткам, включаючи школярів, так і повнолітнім особам.

Стаття 10

Право на професійну підготовку

З метою забезпечення ефективного здійснення права на професійну підготовку Сторони зобов'язуються:

1. У разі необхідності, консультуючись з організаціями роботодавців і працівників, започаткувати професійно-технічну підготовку або сприяти професійно-технічній підготовці всіх осіб, включаючи інвалідів, а також створити умови для доступу до вищої технічної та університетської освіти на основі виключно особистих здібностей.

2. Започаткувати систему виробничого навчання та інші регулярні програми професійної підготовки підлітків - хлопців та дівчат - з їхніх різних професій або сприяти функціонуванню такої системи.

3. Започаткувати або заохочувати, у разі необхідності:

а) належні та легкодоступні програми професійної підготовки повнолітніх працівників;

б) спеціальні програми перепідготовки повнолітніх працівників, необхідність в яких виникає внаслідок технічного прогресу або нових тенденцій на ринку праці.

4. Започаткувати або заохочувати, у разі необхідності, спеціальні програми перепідготовки та реінтеграції тривало безробітних.

5. Заохочувати повне використання існуючих програм шляхом вжиття таких відповідних заходів, як:

а) зменшення або скасування будь-яких внесків або зборів;

б) надання у відповідних випадках грошової допомоги;

с) зарахування до нормованих робочих годин часу, витраченого працівником на вимогу його роботодавця на додаткову професійну підготовку без відриву від виробництва;

д) забезпечення шляхом відповідного контролю після консультацій з організаціями роботодавців і працівників ефективності виробничого навчання та інших програм професійної підготовки молодих працівників і у цілому належного заохочування молодих працівників.

Стаття 11

Право на охорону здоров'я

З метою забезпечення ефективного здійснення права на охорону здоров'я Сторони зобов'язуються самостійно або у співробітництві з громадськими чи приватними організаціями

ми вживати відповідних заходів для того, щоб, крім іншого:

1. Усунути, у міру можливості, причини слабого здоров'я.
2. Забезпечити діяльність консультативно-просвітницьких служб, які сприяли б поліпшенню здоров'я і підвищенню особистої відповідальності за стан здоров'я.
3. Запобігати, у міру можливості, епідемічним, ендемічним, іншим захворюванням, а також нещасним випадкам.

Стаття 12

Право на соціальне забезпечення

З метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальне забезпечення Сторони зобов'язуються:

1. Започаткувати систему соціального забезпечення або підтримувати її функціонування.
2. Підтримувати систему соціального забезпечення на такому задовільному рівні, який принаймні необхідний для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення.
3. Докладати зусилля для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень.
4. Вживати заходів шляхом укладання відповідних двосторонніх і багатосторонніх угод або в інший спосіб і відповідно до умов, визначених у таких угодах, для забезпечення:
 - a) рівності між їхніми власними громадянами та громадянами інших Сторін у тому, що стосується прав на соціальне забезпечення, включаючи збереження пільг, які надаються законодавством про соціальне забезпечення, незалежно від пересування захищених осіб по територіях Сторін;
 - b) надання, здійснення та поновлення прав на соціальне забезпечення такими засобами, як сумарний залік періодів страхування або роботи, що були здійснені за законодавством кожної із Сторін.

Стаття 13

Право на соціальну та медичну допомогу

З метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальну та медичну допомогу Сторони зобов'язуються:

1. Забезпечити, щоб будь-якій малозабезпеченій особі, яка неспроможна отримати достатніх коштів або завдяки своїм власним зусиллям, або з інших джерел, зокрема за рахунок допомоги по соціальному забезпеченню, надавалась належна допомога, а у випадку захворювання забезпечувався догляд, якого вимагає стан її здоров'я.

2. Забезпечити, щоб політичні або соціальні права осіб, які отримують таку допомогу, на цій підставі не обмежувалися.

3. Передбачити, що кожна людина може отримувати у відповідних державних чи приватних службах такі поради та персональну допомогу, які можуть бути необхідні для запобігання виникненню особистого або сімейного нужденного становища, для його подолання чи полегшення.

4. Застосовувати положення пунктів 1, 2 і 3 цієї статті на засадах рівності між своїми громадянами та громадянами інших Сторін, що на законних підставах перебувають на їхній території, відповідно до своїх зобов'язань за Європейською конвенцією про соціальну та медичну допомогу, яка була підписана в Парижі 11 грудня 1953 року.

Стаття 14

Право на користування соціальними службами

З метою забезпечення ефективного здійснення права на користування соціальними службами Сторони зобов'язуються:

1. Сприяти функціонуванню служб або створювати служби, які, завдяки використанню методів соціальної роботи, сприяли б підвищенню добробуту і розвитку як окремих

осіб, так і груп осіб у суспільстві, а також їхній адаптації до соціального середовища.

2. Заохочувати окремих осіб і добровільні чи інші організації до участі у створенні та функціонуванні таких служб.

Стаття 15

Право інвалідів на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства

З метою забезпечення інвалідам, незалежно від їхнього віку та характеру і походження їхньої інвалідності, ефективного здійснення права на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства Сторони зобов'язуються, зокрема:

1. Вжити необхідних заходів для забезпечення інвалідам орієнтування, освіти та професійної підготовки, коли це можливо, в межах загальних програм або, коли це видається неможливим, в державних або приватних спеціалізованих закладах.

2. Сприяти їхньому доступові до роботи усіма засобами, які можуть заохочувати роботодавців приймати на роботу інвалідів і утримувати їх у звичайному виробничому середовищі та пристосовувати умови праці до потреб інвалідів, або, коли це видається неможливим у зв'язку з інвалідністю, шляхом облаштування або створення спеціальних робочих місць з урахуванням ступеня інвалідності. У деяких випадках такі заходи можуть вимагати використання спеціалізованих служб працевлаштування та надання допомоги.

3. Сприяти їхній всебічній соціальній інтеграції та участі у житті суспільства, зокрема, шляхом вжиття заходів, включаючи технічну допомогу, що спрямовані на усунення перешкод для спілкування і пересування і що надають доступ до транспорту, житла, культурної діяльності і відпочинку.

Стаття 16

Право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист

З метою забезпечення умов, необхідних для всебічного розвитку сім'ї, яка є головним осередком суспільства, Сторони зобов'язуються сприяти економічному, правовому та соціальному захисту сімейного життя такими засобами, як соціальна допомога та допомога сім'ям з дітьми, фіскальні заходи, надання сім'ям житла, допомога молодим та інші відповідні засоби.

Стаття 17

Право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист

З метою забезпечення ефективного здійснення права дітей та підлітків рости в умовах, які сприяють всебічному розвитку їхньої особистості та їхніх фізичних і розумових здібностей, Сторони зобов'язуються самостійно або у співпраці з громадськими і приватними організаціями вживати всіх відповідних і необхідних заходів для:

1. а) забезпечення дітям і підліткам з урахуванням прав і обов'язків їхніх батьків догляду, допомоги, освіти та підготовки, яких вони потребують, зокрема шляхом створення або забезпечення функціонування закладів і служб, необхідних для досягнення цієї мети;

б) захисту дітей та підлітків від недбайливості, насилля або експлуатації;

с) надання захисту та спеціальної допомоги з боку держави дітям і підліткам, які тимчасово або постійно полишені допомоги з боку їхніх сімей.

2. Забезпечення дітям і підліткам безкоштовної початкової і середньої освіти, а також заохочення до регулярного відвідання школи.

Стаття 18

Право займатися прибутковою діяльністю на території інших Сторін

З метою забезпечення ефективного здійснення права займатися прибутковою діяльністю на території будь-якої іншої Сторони, Сторони зобов'язуються:

1. Сприятливо застосовувати чинні правила.
2. Спростити існуючі формальності та зменшити або скасувати державне мито й інші збори, які сплачуються іноземними робітниками або їхніми роботодавцями.
3. Лібералізувати в односторонньому порядку або колективно правила, які регулюють працю іноземних робітників.

А також визнають:

4. Право своїх громадян залишати свою країну для того, щоб займатися прибутковою діяльністю на території інших Сторін.

Стаття 19

Право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу

З метою забезпечення ефективного здійснення права трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу на території будь-якої іншої Сторони, Сторони зобов'язуються:

1. Підтримувати або забезпечувати функціонування відповідних і безкоштовних служб, які надавали б таким робітникам допомогу, зокрема в одержанні точної інформації, а також вживати в межах національних законів і правил всіх відповідних заходів для запобігання дезінформації щодо еміграції та імміграції.

2. Вживати в межах своєї юрисдикції відповідних заходів для сприяння від'їзду, перебуванню та прийому таких робіт-

ників і членів їхніх сімей, а також забезпечувати в межах своєї юрисдикції під час їхнього перебування відповідні санітарні та медичні послуги і належні гігієнічні умови.

3. Сприяти, у разі необхідності, співробітництву між державними і приватними соціальними службами в країнах еміграції та імміграції.

4. Забезпечувати таким робітникам, коли вони перебувають на їхній території на законних підставах, якщо такі питання регулюються законами або правилами чи підлягають контролю з боку адміністративних властей, режим не менш сприятливий, ніж режим, який надається їхнім власним громадянам у тому, що стосується таких питань:

- a) винагорода та інші умови прийняття на роботу і праці;
- b) членство у профспілках та користування пільгами колективних договорів;
- c) житло.

5. Забезпечувати таким робітникам, коли вони перебувають на їхній території на законних підставах, режим не менш сприятливий, ніж режим, який надається їхнім власним громадянам у тому, що стосується податків, зборів чи внесків, які пов'язані із роботою і які стягуються щодо працюючих осіб.

6. Сприяти у міру можливості об'єднанню сім'ї іноземного робітника, який має дозвіл перебувати на відповідній території.

7. Забезпечувати таким робітникам, коли вони перебувають на їхній території на законних підставах, режим не менш сприятливий, ніж режим, який надається їхнім власним громадянам у тому, що стосується судочинства з питань, згаданих у цій статті.

8. Забезпечити, щоб такі робітники, коли вони мешкають на їхній території на законних підставах, не висилалися, якщо вони не загрожують національній безпеці або не зашкоджують державним інтересам чи моральності.

9. Дозволяти переказувати в обсягах, передбачених законом, такі частини доходів і збережень трудящих-мігрантів, які останні можуть забажати.

10. Поширити захист і допомогу, передбачені у цій статті, на трудящих-мігрантів, що займаються самостійною підприємницькою діяльністю, в такому обсязі, в якому зазначені положення можуть застосовуватися.

11. Сприяти викладанню національної мови приймаючої держави або, якщо їх декілька, однієї з цих мов трудящим-мігрантам і членам їхніх сімей.

12. Сприяти у міру можливості викладанню рідної мови трудящих-мігрантів їхнім дітям.

Стаття 20

Право на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі

З метою забезпечення ефективного здійснення права на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі Сторони зобов'язуються визнати це право і вживати відповідних заходів для забезпечення його застосування або для сприяння його застосуванню у таких галузях:

- a) працевлаштування, захист від звільнення та професійна реадптація;
- b) професійна орієнтація, підготовка, перепідготовка та перекваліфікація;
- c) умови працевлаштування і праці, включаючи винагороду;
- d) професійний ріст, включаючи просування по службі.

Стаття 21

Право на інформацію і консультації

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників отримувати інформацію і консультації на підприємстві Сторони зобов'язуються вживати заходів або заохочувати заходи, які надають можливість працівникам або їхнім представникам згідно з національними законодавством і практикою:

а) отримувати регулярно або своєчасно і у зрозумілий спосіб інформацію про економічний і фінансовий стан підприємства, на якому вони працюють, при тому розумінні, що деяку інформацію може бути заборонено для поширення або віднесено до розряду конфіденційної, якщо її оприлюднення може завдати шкоди підприємству; і

б) отримувати своєчасно консультації щодо запропонованих рішень, які можуть суттєво зашкодити інтересам працівників, особливо щодо тих рішень, які можуть серйозно впливати на наявність робочих місць на підприємстві.

Стаття 22

Право брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища на підприємстві Сторони зобов'язуються вживати заходів або заохочувати заходи, які надають можливість працівникам або їхнім представникам згідно з національними законодавством і практикою сприяти:

а) визначенню і поліпшенню умов праці, організації праці, а також виробничого середовища;

б) охороні здоров'я та праці на підприємстві;

с) організації соціальних і соціально-культурних послуг і заходів на підприємстві;

d) нагляду за дотриманням нормативних положень, що регулюють ці питання.

Стаття 23

Право осіб похилого віку на соціальний захист

З метою забезпечення ефективного здійснення права осіб похилого віку на соціальний захист Сторони зобов'язуються, самостійно або у співробітництві з громадськими чи приватними організаціями, вживати відповідних заходів або заохочувати відповідні заходи, зокрема, для:

- надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства, шляхом:

a) забезпечення достатніх ресурсів, які дозволяли б їм жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті;

b) забезпечення інформації про послуги і програми, які існують для осіб похилого віку, а також про можливості їхнього використання такими особами;

- надання особам похилого віку можливості вільно обирати спосіб свого життя і незалежно жити у знайомому для них оточенні так довго, як вони забажають і зможуть, шляхом:

a) забезпечення житла, пристосованого до їхніх потреб і стану здоров'я, або шляхом надання належної допомоги для реконструкції їхнього житла;

b) забезпечення медичного обслуговування та послуг, яких вимагає їхній стан здоров'я;

- забезпечення особам похилого віку, які проживають у будинках для престарілих, гарантій надання відповідної допомоги із повагою до їхнього особистого життя і гарантій участі у прийнятті рішень, що стосуються умов життя у їхньому будинку для престарілих.

Стаття 24

Право на захист у випадках звільнення

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників на захист у випадках звільнення Сторони зобов'язуються визнати:

а) право всіх працівників не бути звільненими без поважних причин для такого звільнення, пов'язаних з їхньою працездатністю чи поведінкою, або поточними потребами підприємства, установи чи служби;

б) право працівників, звільнених без поважної причини, на належну компенсацію або іншу відповідну допомогу.

З цією метою Сторони зобов'язуються забезпечити, щоб кожний працівник, який вважає себе звільненим без поважної причини, мав право на оскарження в неупередженому органі.

Стаття 25

Право працівників на захист їхніх прав у випадку банкрутства їхнього роботодавця

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників на захист їхніх прав у випадку банкрутства їхнього роботодавця Сторони зобов'язуються забезпечити, щоб права працівників, що випливають з трудових договорів або трудових відносин, гарантувалися тією чи іншою установою-гарантом або будь-яким іншим ефективним засобом захисту.

Стаття 26

Право на гідне ставлення на роботі

З метою забезпечення ефективного здійснення права всіх працівників на захист їхньої гідності на роботі Сторони зобов'язуються, консультуючись з організаціями роботодавців і працівників:

1. Поглиблювати поінформованість, поширювати інформацію про сексуальні домагання на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи, сприяти запобіганню таким домаганням і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки.

2. Поглиблювати поінформованість, поширювати інформацію про систематичні непорядні або явно негативні та образливі дії щодо окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи, сприяти запобіганню таким діям і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки.

Стаття 27

Право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них

З метою забезпечення здійснення права працюючих чоловіків та жінок із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них, а також між такими працівниками та іншими працівниками Сторони зобов'язуються:

1. Вживати відповідних заходів для того, щоб:

а) працівники із сімейними обов'язками мали можливість влаштуватися на роботу і працювати, а також повертатися до роботи після відсутності, зумовленої такими обов'язками, включаючи заходи у галузі професійного орієнтування та підготовки;

б) враховувати їхні потреби у тому, що стосується умов прийняття на роботу та соціального забезпечення;

с) створити або розширити мережу державних чи приватних послуг, зокрема закладів по догляду за дитиною удень та інших форм догляду за дитиною.

2. Забезпечити обом батькам можливість отримувати в період після відпустки по вагітності та родах відпустку по до-

гляду за дитиною, тривалість та умови якої мають визначатися національним законодавством, колективними договорами або практикою.

3. Забезпечити, щоб сімейні обов'язки як такі не були важною причиною для звільнення.

Стаття 28

Право представників працівників на захист на підприємстві та умови, які мають створюватися для них

З метою забезпечення ефективного здійснення права представників працівників на виконання ними своїх обов'язків Сторони зобов'язуються забезпечити, щоб на підприємстві:

а) вони мали ефективний захист від дій, що завдають їм шкоди, включаючи звільнення на підставі їхнього статусу або діяльності як представників працівників на підприємстві;

б) їм створювалися такі умови, які можуть бути необхідними для швидкого та ефективного виконання ними своїх обов'язків, з урахуванням системи виробничих відносин країни та потреб, розмірів і можливостей відповідного підприємства.

Стаття 29

Право на інформацію та консультації під час колективного звільнення

З метою забезпечення ефективного здійснення права працівників отримувати інформацію та консультації у випадках колективного звільнення Сторони зобов'язуються забезпечити, щоб роботодавці до такого колективного звільнення завчасно інформували і консультували представників працівників щодо шляхів і засобів запобігання колективному звільненню або обмеження кількості звільнюваних осіб і пом'якшення наслідків звільнення, наприклад шляхом вжиття соціальних за-

ходів, спрямованих, зокрема, на надання відповідним працівникам допомоги у працевлаштуванні або перепідготовці.

Стаття 30

Право на захист від убогості та соціального відчуження

З метою забезпечення ефективного здійснення права на захист від убогості та соціального відчуження Сторони зобов'язуються:

а) в межах загального та скоординованого підходу вживати заходів для надання особам, що живуть або можуть жити в ситуації соціального відчуження або убогості, а також членам їхніх сімей, ефективного доступу, зокрема, до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги;

б) переглядати ці заходи з метою їхнього коригування у разі необхідності.

Стаття 31

Право на житло

З метою забезпечення ефективного здійснення права на житло Сторони зобов'язуються вживати заходів, спрямованих на:

1. Сприяння доступові до житла належного рівня.
2. Запобігання бездомності та її скорочення з метою її поступової ліквідації.
3. Встановлення на житло цін, доступних для малозабезпечених осіб.

ЧАСТИНА III

Стаття А.

Зобов'язання

1. З урахуванням положень статті В нижче кожна Сторона зобов'язується:

а) вважати частину I цієї Хартії декларацією цілей, до здійснення яких вона прагнутиме усіма відповідними засобами, як зазначено у вступному пункті частини I;

б) вважати для себе обов'язковими принаймні шість із таких дев'яти статей частини II цієї Хартії: статей 1, 5, 6, 7, 12, 13, 16, 19 і 20;

с) вважати для себе обов'язковими додаткову кількість статей або позначених цифрами пунктів частини II Хартії, які вона може визначити, при тому розумінні, що загальна кількість статей або позначених цифрами пунктів, які вона вважає для себе обов'язковими, становить не менше 16 статей або 63 позначених цифрами пунктів.

2. Статті або пункти, визначені згідно з підпунктами b і c пункту 1 цієї статті, повідомляються Генеральному секретарю Ради Європи під час здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження.

3. Будь-яка Сторона в подальшому у повідомленні на ім'я Генерального секретаря може заявити про те, що вона вважає для себе обов'язковими будь-які статті або позначені цифрами пункти частини II Хартії, які вона ще не прийняла згідно з пунктом 1 цієї статті. Такі взяті в подальшому зобов'язання вважаються складовою частиною ратифікації, прийняття чи затвердження і набувають такої ж чинності з першого дня місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати отримання відповідного повідомлення.

4. Кожна Сторона забезпечує функціонування системи інспекції праці, що відповідає національним умовам.

Стаття В

Відношення до Європейської соціальної хартії та Додаткового протоколу 1988 року

1. Жодна Договірна Сторона Європейської соціальної хартії або Сторона Додаткового протоколу від 5 травня 1988 року не може ратифікувати, прийняти або затвердити цю Хартію, якщо вона не вважає для себе обов'язковими принаймні ті положення, які відповідають положенням Європейської соціальної хартії та у відповідних випадках Додаткового протоколу, що були для неї обов'язковими.

2. Прийняття зобов'язань за будь-яким положенням цієї Хартії припиняє від дати набрання чинності цими зобов'язаннями для відповідної Сторони застосування до цієї Сторони відповідного положення Європейської соціальної хартії та у відповідних випадках Додаткового протоколу 1988 року до неї, якщо ця Сторона є учасницею першого з цих документів чи обох документів.

ЧАСТИНА IV

Стаття С

Нагляд за виконанням зобов'язань, що містяться у цій Хартії

Виконання правових зобов'язань, що містяться у цій Хартії, підлягає такому самому наглядові, який передбачається у Європейській соціальній хартії.

Стаття D

Колективні скарги

1. Положення Додаткового протоколу до Європейської соціальної хартії, який передбачає систему колективного оскарження, застосовуються до зобов'язань за цією Хартією щодо держав, які ратифікували зазначений Протокол.

2. Будь-яка держава, що не є учасницею Додаткового протоколу до Європейської соціальної хартії, який передбачає си-

стему колективного оскарження, може під час здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи затвердження цієї Хартії або у будь-який інший час після цього заявити у повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про те, що вона погоджується на здійснення нагляду за виконанням її зобов'язань, що випливають з цієї Хартії, відповідно до процедури, передбаченої у зазначеному Протоколі.

ЧАСТИНА V

Стаття E

Заборона дискримінації

Здійснення прав, передбачених цією Хартією, забезпечується без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, стану здоров'я, приналежності до національної меншини, народження або інших обставин.

Стаття F

Відступу від зобов'язань під час війни або надзвичайного стану в державі

1. Під час війни або іншого надзвичайного стану в державі, який загрожує життю нації, будь-яка Сторона може вжити заходів, які не відповідають її зобов'язанням за цією Хартією, виключно в тих межах, які зумовлені гостротою становища, якщо такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням за міжнародним правом.

2. Будь-яка Сторона, яка використовує це право відступу від своїх зобов'язань, у розумні строки повною мірою інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і про причини їх вжиття. Вона також інформує Генераль-

ного секретаря про те, коли такі заходи були припинені і з якого часу положення Хартії, які вона прийняла, знову повністю виконуються.

Стаття G

Обмеження

1. Ефективне втілення в життя прав і принципів, зазначених у частині I, та їх ефективне здійснення відповідно до частини II не підлягають жодним обмеженням, за винятком тих, які передбачені цими частинами і тих, які встановлені законом і необхідні в демократичному суспільстві для захисту прав і свобод інших людей або для захисту державних інтересів, національної безпеки, здоров'я людей чи моралі.

2. Обмеження, які дозволяються цією Хартією щодо зазначених в ній прав і зобов'язань, застосовуються тільки з метою, з якою вони передбачені.

Стаття H

Хартія і внутрішньодержавне право чи міжнародні угоди

Положення цієї Хартії не зашкоджують положенням внутрішньодержавного права чи будь-яких двосторонніх або багатосторонніх договорів, конвенцій чи угод, які вже набрали або можуть набрати чинності і за якими захищеним особам може надаватися більш сприятливий режим.

Стаття I

Виконання взятих зобов'язань

1. Без шкоди для методів виконання зобов'язань, передбачених у цих статтях, відповідні положення статей 1-31 частини II цієї Хартії виконуються за допомогою:

а) законів або правил;

b) угод між роботодавцями чи організаціями роботодавців та організаціями працівників;

c) поєднання цих двох методів;

d) інших відповідних засобів.

2. Зобов'язання, що випливають із положень пунктів 1, 2, 3, 4, 5 і 7 статті 2, пунктів 4, 6, і 7 статті 7, пунктів 1, 2, 3 і 5 статті 10 та статей 21 і 22 частини II цієї Хартії, вважаються виконуваними, якщо ці положення застосовуються згідно з пунктом 1 цієї статті до переважної більшості відповідних працівників.

Стаття J

Поправки

1. Будь-яка поправка до частин I та II цієї Хартії, яка спрямована на розширення кола прав, гарантованих цією Хартією, а також будь-яка поправка до частин III-VI, запропонована тією чи іншою Стороною або Урядовим комітетом, подається Генеральному секретарю Ради Європи і надсилається Генеральним секретарем Сторонам цієї Хартії.

2. Будь-яка поправка, запропонована у відповідності до положень попереднього пункту, розглядається Урядовим комітетом, який подає ухвалений текст Комітету міністрів для затвердження після консультацій з Парламентською асамблеєю. Після її затвердження Комітетом міністрів, текст поправки надсилається Сторонам для прийняття.

3. Будь-яка поправка до частини I і частини II цієї Хартії набирає чинності стосовно тих Сторін, які її прийняли, в перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати, на яку три Сторони поінформували Генерального секретаря про її прийняття.

Стосовно будь-якої Сторони, яка приймає поправку після набрання нею чинності, поправка набирає чинності в пер-

ший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати, на яку ця Сторона поінформувала Генерального секретаря про її прийняття.

4. Будь-яка поправка до частин III-VI цієї Хартії набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати, на яку всі Сторони поінформували Генерального секретаря про її прийняття.

ЧАСТИНА VI

Стаття K

Підписання, ратифікація та набрання чинності

1. Цю Хартію відкрито для підписання державами-членами Ради Європи. Вона підлягає ратифікації, прийняттю або затвердженню. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи затвердження здаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

2. Хартія набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати, на яку три держави-члени Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цієї Хартії відповідно до попереднього пункту.

3. Стосовно будь-якої держави-члена, яка висловлюватиме свою згоду на обов'язковість для неї цієї Хартії після набрання нею чинності, Хартія набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження.

Стаття L

Територіальне застосування

1. Дія цієї Хартії поширюється на територію метрополії кожної Сторони. Кожна Сторона, яка підписала цю Хартію,

під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи затвердження, може визначити у заяві на ім'я Генерального секретаря Ради Європи територію, яка для цілей цієї статті вважається територією її метрополії.

2. Будь-яка Сторона, яка підписала цю Хартію, під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи затвердження або в будь-який інший час після цього може заявити у повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про поширення дії Хартії цілком або частково на визначену в цій заяві територію (території), яка не входить до складу метрополії і за міжнародні відносини якої вона відповідає або за яку вона несе міжнародну відповідальність. В такій заяві Сторона зазначає статті або пункти частини II Хартії, які вона визнає обов'язковими стосовно територій, зазначених у повідомленні.

3. Дія Хартії поширюється на територію (території), зазначену у вищезгаданому повідомленні, в перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

4. Будь-яка Сторона в подальшому може заявити у повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про те, що стосовно однієї чи більше з тих територій, на які дію Хартії було поширено згідно з пунктом 2 цієї статті, вона визнає обов'язковими будь-які статті або позначені цифрами пункти, які вона ще не прийняла стосовно цієї території (територій). Такі взяті в подальшому зобов'язання вважаються складовою частиною первісної заяви щодо відповідної території і набирають такої ж чинності в перший день місяця, що настає після закінчення одномісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття М

Денонсація

1. Будь-яка Сторона може денонсувати цю Хартію тільки після закінчення п'ятирічного періоду від дати, на яку Хартія набрала для неї чинності, або після закінчення будь-якого наступного дворічного періоду і у кожному випадку через шість місяців від дати повідомлення Генерального секретаря Ради Європи у письмовій формі про свій намір денонсувати Хартію. Генеральний секретар надсилає відповідну інформацію іншим Сторонам.

2. Будь-яка Сторона може відповідно до положень попереднього пункту денонсувати будь-яку прийнятую нею статтю або будь-який прийнятий нею пункт частини II Хартії, якщо кількість статей або пунктів, які ця Сторона визнала обов'язковими для неї, становить не менше 16 статей та 63 пунктів і якщо ці статті або пункти включають статті, визначені Стороною з числа тих, що конкретно вказані у підпункті b пункту 1 статті А.

3. Будь-яка Сторона на умовах, зазначених у пункті 1 цієї статті, може денонсувати цю Хартію або будь-яку статтю чи будь-який пункт частини II Хартії стосовно будь-якої території, на яку дія Хартії поширюється відповідно до повідомлення, зробленого згідно з пунктом 2 статті L.

Стаття N

Додаток

Додаток до цієї Хартії становить складову частину Хартії.

Стаття O

Повідомлення

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави-члени Ради та Генерального директора Міжнародного бюро праці про:

- a) будь-яке підписання;
- b) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття чи затвердження;
- c) будь-яку дату набрання чинності цією Хартією згідно із статтею K;
- d) будь-яку заяву, зроблену на виконання пунктів 2 і 3 статті A, пунктів 1 і 2 статті D, пункту 2 статті F, пунктів 1, 2, 3 і 4 статті L;
- e) будь-яку поправку, зроблену відповідно до статті J;
- f) будь-яку денонсацію відповідно до статті M;
- g) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або сповіщення, які стосуються цієї Хартії.

На посвідчення чого нижчепідписані належним чином на те уповноважені представники підписали цю переглянута Хартію.

Вчинено у Страсбурзі третього дня травня місяця 1996 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цієї переглянутої Хартії кожній державі-члену Ради Європи та Генеральному директору Міжнародного бюро праці.

ДОДАТОК ДО ПЕРЕГЛЯНУТОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ХАРТІЇ

Сфера застосування переглянутої Європейської соціальної хартії за змістом виразу "захищені особи"

1. Без шкоди для пункту 4 статті 12 і пункту 4 статті 13 особи, що охоплюються статтями 1-17 і 20-31, включають тільки тих іноземців - громадян інших Сторін, які на законних

підставах мешкають або працюють на території відповідної Сторони, при тому розумінні, що ці статті мають тлумачитися в контексті положень статей 18 і 19.

Таке тлумачення не зашкоджує поширенню будь-якою Стороною аналогічних прав на інших осіб.

2. Кожна Сторона надасть біженцям, визначення яких наводиться у Конвенції про статус біженців, підписаній у Женеві 28 липня 1951 року, та в Протоколі від 31 січня 1967 року і які на законних підставах перебувають на її території, якомога сприятливіший режим і у будь-якому випадку не менш сприятливий, ніж режим, передбачений зобов'язаннями Сторони за зазначеною Конвенцією і будь-якими іншими існуючими міжнародними документами, які можуть застосовуватися до таких біженців.

3. Кожна Сторона надасть особам без громадянства, визначення яких наводиться у Конвенції про статус осіб без громадянства, укладеній в Нью-Йорку 28 вересня 1954 року, і які на законних підставах перебувають на її території, якомога сприятливіший режим і у будь-якому випадку не менш сприятливий, ніж режим, передбачений зобов'язаннями Сторони за цим документом і будь-якими іншими існуючими міжнародними документами, які можуть застосовуватися до таких осіб без громадянства.

ЧАСТИНА I, пункт 18,

і ЧАСТИНА II, стаття 18, пункт 1

Встановлюється, що положення цих пунктів не стосуються питання в'їзду на території Сторін і не зашкоджують положенням Європейської конвенції про поселення, підписаної в Парижі 13 грудня 1955 року.

ЧАСТИНА II

Стаття 1, пункт 2

Цей пункт не тлумачиться як такий, що забороняє або дозволяє будь-які положення чи будь-яку практику стосовно гарантій збереження прав профспілок.

Стаття 2, пункт 6

Сторони можуть передбачити, що цей пункт не застосовується:

- а) до працівників, які мають трудовий договір або трудові відносини на загальний період, що не перевищує одного місяця, і/або на робочий тиждень, що не перевищує восьми годин;
- б) коли трудовий договір або трудові відносини мають нерегулярний і/або специфічний характер, при тому розумінні, що у таких випадках його незастосування зумовлюється об'єктивними міркуваннями.

Стаття 3, пункт 4

Встановлюється, що для цілей цього пункту завдання, порядок організації та умови функціонування таких служб визначаються національними законами або правилами, колективними договорами або іншими засобами, що відповідають національним умовам.

Стаття 4, пункт 4

Встановлюється, що цей пункт не забороняє негайного звільнення у випадку скоєння будь-якого серйозного порушення.

Стаття 4, пункт 5

Встановлюється, що Сторона може взяти на себе зобов'язання за цим пунктом, якщо відрахування із заробітної плати

переважної більшості працівників забороняються або законом, або колективними договорами, або арбітражними рішеннями, за винятком осіб, таким чином не охоплених.

Стаття 6, пункт 4

Встановлюється, що кожна Сторона, у тому, що її стосується, може регулювати законодавчим шляхом здійснення права на страйк, при тому розумінні, що будь-яке інше можливе обмеження нею цього права може бути виправдане положеннями статті 6.

Стаття 7, пункт 2

Цей пункт не перешкоджає Сторонам передбачати у їхньому законодавстві, що підлітки, які не досягли встановленого мінімального віку, можуть виконувати роботи, які конче необхідні для їхньої професійної підготовки, коли такі роботи виконуються у відповідності до умов, визначених компетентним органом, і коли заходи вживаються для захисту здоров'я таких підлітків і забезпечення їхньої безпеки.

Стаття 7, пункт 8

Встановлюється, що Сторона може взяти на себе зобов'язання за цим пунктом, якщо вона на виконання духу цього зобов'язання у своєму законодавстві забороняє застосування праці переважної більшості осіб молодше вісімнадцяти років на роботах у нічний час.

Стаття 8, пункт 2

Цей пункт не тлумачиться як такий, що передбачає категоричну заборону. Наприклад, винятки можуть бути зроблені у таких випадках:

- а) коли працююча жінка винна у неналежній поведінці, яка виправдовує розірвання трудових відносин;
- б) коли відповідне підприємство припиняє свою діяльність;
- с) коли строк, встановлений трудовим договором, закінчився.

Стаття 12, пункт 4

У вступній частині цього пункту формулювання «і відповідно до умов, визначених у таких угодах» має на увазі, крім іншого, що стосовно допомоги, яка надається незалежно від будь-яких страхових внесків, Сторона може встановити ценз осілості як умову надання такої допомоги громадянам інших Сторін.

Стаття 13, пункт 4

Уряди, що не беруть участі в Європейській конвенції про соціальну та медичну допомогу, можуть ратифікувати Хартію стосовно цього пункту, якщо вони надають громадянам інших Сторін режим, який відповідає положенням цієї Конвенції.

Стаття 16

Встановлюється, що захист, який надається цією статтею, охоплює неповні сім'ї.

Стаття 17

Встановлюється, що ця стаття охоплює всіх осіб молодше 18 років, якщо законодавство, що стосується повноліття дитини, не передбачає меншого віку повноліття, без шкоди для інших конкретних положень Хартії, зокрема статті 7.

Це не передбачає зобов'язання надавати обов'язкову освіту до самого вищезазначеного віку.

Стаття 19, пункт 6

Для цілей застосування цього пункту встановлюється, що термін «сім'я іноземного робітника» означає принаймні дружину робітника та неodrужених дітей, до тих пір, поки останні вважаються приймаючою державою неповнолітніми і перебувають на утриманні трудящого-мігранта.

Стаття 20

1. Встановлюється, що питання соціального забезпечення, а також інші положення, що стосуються допомоги по безробіттю, допомоги по старості та допомоги в разі втрати годувальника, можуть бути виключені із сфери застосування цієї статті.

2. Положення, які стосуються захисту жінок, зокрема щодо вагітності, пологів та післяпологового періоду, не вважаються дискримінацією, про яку згадується у цій статті.

3. Ця стаття не перешкоджає вжиттю конкретних заходів, спрямованих на ліквідацію нерівності *de facto*.

4. Професійна діяльність, яка за її характером або умовами виконання може бути доручена тільки особам однієї статі, може бути виключена із сфери застосування цієї статті або деяких її положень. Це положення не повинно тлумачитися як таке, що вимагає від Сторін включення в закони або правила переліку робіт, які за їхнім характером або умовами виконання можуть бути доручені тільки особам однієї статі.

Статті 21 і 22

1. Для цілей застосування цих статей термін «представники працівників» означає осіб, які визнаються такими за національними законодавством або практикою.

2. Вираз «національні законодавство і практика» у відповідних випадках охоплює, крім законів і правил, колективні до-

говори, інші угоди між роботодавцями та представниками працівників, звичаї, а також відповідне прецедентне право.

3. Встановлюється, що для цілей застосування цих статей термін «підприємство» означає сукупність матеріальних і нематеріальних елементів, які можуть бути чи не бути юридичною особою, утворені для виробництва товарів або надання послуг з метою отримання фінансового зиску і мають право визначати свою власну ринкову політику.

4. Встановлюється, що релігійні громади та їхні установи можуть бути виключені із сфери застосування цих статей, навіть якщо ці установи є «підприємствами» за змістом пункту 3. Заклади, що здійснюють діяльність, яка надихається певними ідеалами або ґрунтується на певних моральних принципах, ідеалах і концепціях, захищених національним законодавством, можуть бути виключені із сфери застосування цих статей у такому обсязі, який є необхідним для збереження профілю підприємства.

5. Встановлюється, що, коли в тій чи іншій державі права, викладені в цих статтях, здійснюються в різних закладах підприємства, відповідна Сторона повинна вважатися такою, що виконує зобов'язання, які випливають із цих статей.

6. Сторони можуть виключити із сфери застосування цих статей підприємства, на яких кількість працівників менша кількості, визначеної національними законодавством або практикою.

Стаття 22

1. Ця стаття не зашкоджує ні повноваженням і зобов'язанням держав щодо прийняття правил з техніки безпеки та гігієни праці на робочих місцях, ні повноваженням та функціям органів контролю за їхнім дотриманням.

2. Встановлюється, що формулювання «соціальні та соціально-культурні послуги і заходи» означає соціальні та/або культурні заходи, що забезпечуються для працівників деякими підприємствами, такі як допомога по соціальному забезпеченню, спортивні майданчики, кімнати для матерів, що годують грудних дітей, бібліотеки, табори відпочинку для дітей і таке інше.

Стаття 23, пункт 1

Для цілей застосування цього пункту вираз «якомога довше» стосується фізичних, психологічних та інтелектуальних можливостей осіб похилого віку.

Стаття 24

1. Встановлюється, що для цілей цієї статті терміни «звільнення» та «звільнений» означають розірвання трудових відносин на ініціативу роботодавця.

2. Встановлюється, що ця стаття охоплює всіх працівників, але Сторона може частково або повністю виключити із сфери захисту такі категорії працівників:

а) працівники, найняті за трудовим договором на визначений період часу або на час виконання конкретної роботи;

б) працівники, що проходять випробувальний термін або не мають необхідної вислуги років, якщо тривалість цих періодів є розумною і визначається наперед;

с) працівники, що приймаються на роботу тимчасово на короткий період часу.

3. Для цілей цієї статті поважними причинами для звільнення не вважаються, зокрема:

а) членство у профспілках або участь у профспілковій діяльності у неробочий час або, за згодою роботодавця, у робочий час;

b) намагання отримати повноваження представника працівників, здійснення таких повноважень або їх виконання у минулому;

c) подання скарги або участь у процесі, порушеному проти роботодавця у зв'язку із звинуваченням останнього у порушенні законів чи правил, або звернення до компетентних адміністративних органів;

d) раса, колір шкіри, стать, сімейний стан, сімейні обов'язки, вагітність, релігія, політичні переконання, національна приналежність або соціальне походження;

e) відпустка по вагітності та родах або по догляду за дитиною;

f) тимчасова відсутність на роботі у зв'язку із захворюванням або травмою.

4. Встановлюється, що компенсація або інша відповідна допомога у випадку звільнення без поважних причин визначається національними законами або правилами, колективними договорами або іншими засобами, що відповідають національним умовам.

Стаття 25

1. Встановлюється, що компетентний національний орган, як виняток і після консультацій з організаціями роботодавців і працівників, може виключити деякі категорії працівників із сфери захисту, що надається цією статтею, з огляду на особливий характер їхніх трудових відносин.

2. Встановлюється, що термін «банкрутство» повинен бути визначений національними законодавством і практикою.

3. Права працівників, що охоплюються цією статтею, включають, принаймні:

a) права працівників на заробітну плату за встановлений період, який повинен бути не менше трьох місяців за пільго-

вою системою і восьми тижнів за системою гарантій, до банкрутства або звільнення;

b) права працівників на отримання заробітної плати за весь час відпустки, нарахованої за роботу, що була виконана упродовж року, в якому відбулося банкрутство або звільнення;

c) права працівників на отримання грошових виплат у зв'язку з іншими видами оплачуваної відсутності на роботі упродовж встановленого періоду, який повинен бути не менше трьох місяців за пільговою системою і восьми тижнів за системою гарантій, до банкрутства або звільнення.

4. Національні закони або правила можуть обмежувати захист прав працівників встановленими грошовими виплатами, розмір яких має бути соціально прийнятним.

Стаття 26

Встановлюється, що ця стаття не вимагає від Сторін прийняття відповідного законодавчого акту.

Встановлюється, що пункт 2 не охоплює сексуальні домагання.

Стаття 27

Встановлюється, що ця стаття застосовується до працюючих чоловіків та жінок, які мають сімейні обов'язки стосовно дітей, що перебувають на їхньому утриманні, а також стосовно інших близьких родичів, які явно потребують їхнього догляду або підтримки, коли такі обов'язки обмежують їхні можливості підготовки до економічної діяльності, започаткування такої діяльності, участі у ній або її розширення. Вирази «діти, що перебувають на їхньому утриманні» та «інші близькі родичі, які явно потребують їхнього догляду або підтримки» означають осіб, визнаних такими національним законодавством відповідної Сторони.

Статті 28 і 29

Для цілей застосування цих статей термін «представники працівників» означає осіб, визнаних такими національними законодавством або практикою.

ЧАСТИНА III

Встановлюється, що Хартія містить правові зобов'язання міжнародного характеру, виконання яких підлягає виключно наглядові, який передбачається у частині IV Хартії.

Стаття А, пункт 1

Встановлюється, що позначені цифрами пункти можуть включати статті, які містять тільки один пункт.

Стаття В, пункт 2

Для цілей пункту 2 статті В положення переглянутої Хартії відповідають положенням Хартії, які містяться у статтях або пунктах, позначених такою самою цифрою, за винятком:

- а) пункту 2 статті 3 переглянутої Хартії, який відповідає пунктам 1 і 3 статті 3 Хартії;
- б) пункту 3 статті 3 переглянутої Хартії, який відповідає пунктам 2 і 3 статті 3 Хартії;
- с) пункту 5 статті 10 переглянутої Хартії, який відповідає пункту 4 статті 10 Хартії;
- д) пункту 1 статті 17 переглянутої Хартії, який відповідає статті 17 Хартії.

ЧАСТИНА V

Стаття Е

Нерівне ставлення, що ґрунтується на об'єктивних і розумних підставах, не вважається дискримінаційним.

Стаття F

Встановлюється, що формулювання «під час війни або іншого надзвичайного стану в державі» охоплює також загрозу війни.

Стаття I

Встановлюється, що працівники, виключені у відповідності до додатку до статей 21 і 22, не враховуються при визначенні кількості відповідних працівників.

Стаття J

Термін «поправка» охоплює також включення до цієї Хартії нових статей.

СЕРІЯ «ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР»
Випуск 6

Навчальне видання

ОФІЦІНСЬКИЙ Роман Андрійович

**ЄВРОПЕЙСЬКА ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНА
ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ.
СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Навчальний посібник

Відповідальний редактор - *І.В.Артьомов*
Комп'ютерне верстання - *Р.Реш, Н.Полянська*
Коректура - *Т.М.Алексеева, Л.І.Серета*

Підписано до друку 19.11.07. Формат 64x90/16.
Palatino Linotype. Папір офсетний. Умов. друк. арк. 21,4.
Друк офсетний. Замовлення № 1691/6. Наклад 300 прим.

Віддруковано у «Поліграфцентрі «Ліра»:
88000, м.Ужгород, вул. Митрака, 25.

О-91 Офіцинський Р.А. Європейська та євроатлантична інтеграція України. Соціальний аспект: Навчальний посібник. – Ужгород: Ліра, 2007. – 320 с. (Серія “Євроінтеграція: український вимір”. Вип. 6).

ISBN 978-966-8266-80-5

У навчальному посібнику проаналізовано широкий спектр соціальних складників історичного розвитку незалежної України. Передовсім ідеться про відтворення її повнокровного «соціального обличчя», котре поступово змінюється під тиском високих стандартів розвинутих країн – членів Євросоюзу і НАТО.

Для студентів соціогуманітарного профілю, вчених, учителів, політиків, громадських діячів, а також всіх, хто прагне кращої долі для себе і своїх співвітчизників.

ББК 66.4 (4 УКР)
УДК 316.4.063.3/4(4)

Науковий проект *“Розроблення науково-методичного та організаційного забезпечення включення питань європейської та євроатлантичної інтеграції України до змісту підготовки студентів за спеціальністю “Міжнародні відносини” у вищих навчальних закладах і його пілотне впровадження на регіональному рівні”* виконувався навчально-науковим Інститутом філософії та євроінтеграційних досліджень Закарпатського державного університету (ректор – доктор технічних наук, професор Ф.Г.Ващук, керівник проекту – директор зазначеного Інституту кандидат історичних наук, доцент І.В.Артёмов) у рамках бюджетної програми 2201540 на замовлення Міністерства освіти і науки України.

Виконанням проекту, а відтак його реалізацією вирішується одне з важливих завдань вищої освіти України – підготовка спеціалістів, науковців, фахівців для реалізації державної політики у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, розроблення освітніх стандартів і елементів навчально-методичного забезпечення цієї підготовки.

Український державний центр науково-технічної та інноваційної експертизи і Рада науково-методичного супроводу зазначеної програми визнали проект, виконаний ЗақДУ, одним з переможців конкурсу наукових проектів.

РАДА З НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОЕКТУ:

Ващук Федір Григорович – ректор Закарпатського державного університету, доктор технічних наук, професор (голова ради)

Бунда Віктор Варфоломійович – проректор з наукової та навчально-методичної роботи Закарпатського державного університету, кандидат фізико-математичних наук, професор (секретар ради)

Артёмов Іван Володимирович – директор навчально-наукового Інституту філософії та євроінтеграційних досліджень Закарпатського державного університету, кандидат історичних наук, доцент, науковий керівник проекту

Бакуменко Валерій Данилович – проректор з наукової роботи Академії муніципального права, доктор наук з державного управління

Бондаренко Віктор Дмитрович – вчений секретар ВАК України, доктор філософських наук, професор

Гоблик Володимир Васильович – заступник голови Закарпатської обласної державної адміністрації, кандидат філософських наук

Герцог Юрій Вільгельмович – начальник управління освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації

Орос Ілдика Імрїївна – президент Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II, голова постійної комісії Закарпатської обласної ради з питань освіти, науки, культури, духовності, молодіжної політики, фізичної культури і спорту, національних меншин та інформаційної політики

Передрій Олександр Самійлович – декан економічного факультету Закарпатського державного університету, кандидат економічних наук, професор

Руденко Ольга Мстиславівна – начальник Центру з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування, кандидат наук з державного управління

Росул Василь Васильович – ректор Мукачівського гуманітарно-педагогічного інституту, кандидат педагогічних наук, професор

ЕКСПЕРТИ ПРОЕКТУ:

Хандогій Володимир Дмитрович – перший заступник міністра закордонних справ України

Варналій Захарій Степанович – перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Майборода Олександр Микитович – заступник директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, доктор історичних наук, професор